

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KARŞILIKLI BAĞIMLILIK KURAMI PERSPEKTİFİNDE
AZERBAJCAN DIŞ POLİTİKASININ ANALİZİ**

DOKTORA TEZİ

Aqil MAMMADOV

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Emin GÜRSES

KASIM – 2017

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

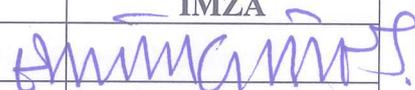
KARŞILIKLI BAĞIMLILIK KURAMI PERSPEKTİFİNDE
AZERBAJCAN DIŞ POLİTİKASININ ANALİZİ

DOKTORA TEZİ

Aqil MAMMADOV

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

“Bu tez 28/11/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / ~~Oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
PROF. EMİN GÜRSES	BAŞARILI	
Yrd.Doc.Dr. İBRAHİM KAMIL	BAŞARILI	
Doc.Dr. Zeynel A. Kalınç	BAŞARILI	
Doc.Dr. Şebel Akpınar	BAŞARILI	
Doc.Dr. A. Reyhan Aliyev	BAŞARILI	



SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU BEYAN BELGESİ**

**KARŞILIKLI BAĞIMLILIK KURAMI PERSPEKTİFİNDE AZERBAIJAN DIŞ
POLİTİKASININ ANALİZİ**

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 135 sayfalık kısmına ilişkin *Sakarya Üniversitesi Lisansüstü Yönetmeliği Madde 28* uyarınca aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 02/11/2017 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından şahsıma iletilen *Turnitin* intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı %13'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1) Kaynakça hariç
- 2) Alıntılar dâhil
- 3) 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Aqil MAMMADOV
02/11/2017

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı – Soyadı : Aqil MAMMADOV
Öğrenci Numarası : 1260D07004
Ana Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Programı : Uluslararası İlişkiler
Statüsü : Y. Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

Prof. Dr. Emin GÜRSES

02/11/2017

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasında danışmanım Prof.Dr. Emin GÜRSES hocama sonsuz teşekkür ederim. Sakarya Üniversitesinde eğitim almamda bana yardımcı olan tüm hocalarıma sonsuz teşekkürümü bildiririm. Ayrıca, bu çalışmama maddi ve manevi destek veren babam Arif Mammadov ve aileme teşekkür etmeyi kendime bir borç bilirim.

Aqil MAMMADOV

28.11.2017

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
TABLO LİSTESİ	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
ÖZET	viii
SUMMARY	ix
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİNDE LİBERALİZM VE KARŞILIKLI BAĞIMLILIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI	10
1.1. Liberalizmin Tarihsel Gelişimi	10
1.2. Liberalizmin Temel Argümanları	12
1.3.Liberalizm`in Ekonomik Sisteme Bakışı	15
1.4. Liberalizm`in Uluslararası Örgütlere Bakışı.....	16
1.5. Neo Liberalizm	18
1.6. Karşılıklı Bağımlılık Kuramı	23
1.6.1. Karşılıklı Bağımlılığın Ekonomik Sisteme Bakışı.....	29
1.6.2. Karşılıklı Bağımlılık Kuramının Uluslararası Örgütlere Bakışı	30
1.6.3. Karşılıklı Bağımlılık ve Dış Politika.....	31
1.7. Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık	33
1.8. Richard Rosecrance Ticari Beklentiler Teorisi ve Karşılıklı Bağımlılık.....	35
1.9. Karşılıklı Bağımlılık ve Fonksiyonalizm Etkileşimi	37
BÖLÜM 2. AZERBAJCAN`IN DIŞ POLİTİKA İLKELERİ VE ULUSLARARASI ÖRGÜTLERLE KARŞILIKLI BAĞIMLILIK SÜRECİ	40
2.1. Azerbaycan`ın Dış Politika İlkeleri ve Oluşum Süreci	40
2.2. Azerbaycan Cumhurbaşkanı`nın Karşılıklı Bağımlılığa Bakışı	42
2.3. Azerbaycan-BM İlişkileri	44
2.3.1. Azerbaycan –BM İlişkileri 2020.....	45
2.3.2. Dünya Bankası ve Azerbaycan İlişkileri.....	48
2.4. Azerbaycan- NATO İlişkileri.....	51

2.4.1. Barış İçin Ortaklık Programı.....	52
2.4.2. Bireysel Ortaklık üzere Operasyon Planı.....	54
2.5. Avrupa Birliği ve Azerbaycan İlişkileri.....	56
2.5.1. Doğu Ortaklığı Programı	58
2.5.2. Avrupa Komşuluk Politikası - Azerbaycan İlişkileri.....	59
2.5.3. TACIS Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım/ Technical Assistance to CIS (TACIS) Programı	61
2.5.4. Avrupa, Kafkasya, Asya Taşıma Koridoru (TRACECA).....	63
2.5.5. INOGATE.....	65
2.5.6. Azerbaycan ve Avrupa Konseyi İlişkileri.....	66
2.6. Azerbaycan- Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü İlişkileri	68

BÖLÜM 3. AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINDA EKONOMİK KARŞILIKLI BAĞIMLILIK SÜRECİ: PETROL-DOĞAL GAZ, ULAŞIM ÖRNEĞİNDE.....73

3.1. Enerjinin Uluslararası Politikada Önemi	73
3.2. Azerbaycan Dış Politikasında Enerjinin Önemi	73
3.3. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi	75
3.4. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı.....	78
3.5. TANAP Projesi	80
3.6. Azeri-Çırac-Güneşli Petrol Yatağı Üretim ve Paylaşım Anlaşması'nın Yenilenmesi	85
3.7. Kafkasya`da Ulaşımında Bölgesel İşbirliği ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi	87

BÖLÜM 4. AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINDA SORUN TEMELLİ KARŞILIKLI BAĞIMLILIK SÜRECİ: DAĞLIK KARABAĞ SORUNU ÖRNEĞİNDE.....91

4.1. Birleşmiş Milletler ve Dağlık Karabağ Sorunu.....	92
4.1.1. Birleşmiş Milletlerin 822 Sayılı Kararı.....	93
4.1.2. BM Güvenlik Konseyininin 853 Sayılı Kararı.....	94
4.1.3. BM Güvenlik Konseyi 874 sayılı Kararı	95

4.1.4. BM Güvenlik Konseyi 884 sayılı Kararı	97
4.2. AGİT ve Dağlık Karabağ Sorunu	98
4.2.1. Paket Teklifi	99
4.2.2. Aşamalı Çözüm Önerisi	100
4.2.3. Ortak Devlet Projesi.....	101
4.3. Madrid Zirvesi.....	102
4.4. Dağlık Karabağ Sorununda Son Gelişmeler	103
SONUÇ.....	107
KAYNAKÇA	117
ÖZGEÇMİŞ.....	129

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş birliği Örgütü
AK	: Avrupa Konseyi
AKP	: Avrupa Komşuluk Politikası
AKPM	: Avrupa Konseyi Parlamentar Meclisi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİOP	: Barış İçin Ortaklık Programı
BM	: Birleşmiş Milletler
BOOP	: Bireysel Ortaklık üzere Operasyon Planı
BTC	: Bakü Tiflis Ceyhan
BTE	: Bakü Tiflis Erzurum
CIS	: Commonwealth of Independent States
EAP	: Eastern Partnership
ECOSOC	: United Nations Economic And Social Council
ENP	: European Neighborhood Policy
EP	: Eastern Partnership
GGK	: Güney Gaz Koridoru
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GUAM	: Azerbaycan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna
HDI	: Human Development Index
IEA	: International Energy Agency
INOGATE	: Interstate Oil and Gas Transport to Europe
IPAP	: Individual Partnershir Action Plan
ISAF	: International Security Assistance Force
KFOR	: Kosova Force
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
MDG	: Millennium Development Goals
NATO	: North Athlantic Treaty Organization
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries
PAS	: Planlama ve Analiz Süreci

SCP	: South Caucasus Pipeline
SCPC	: South Caucasus Pipeline Company
SKÖ	: Sanayi Kalkınma Örgütü
SOCAR	: State Oil Company of Azerbaijan Republic
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TACIS	: Technical Aid to the Commonwealth of Independent States
TRACECA	: Transport Corridor Europe Caucasus
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
Uİ	: Uluslararası İlişkiler
UN	: United Nations
UNAPF	: United Nations-Azerbaijan Partnership Framework
UNDP	: United Nations Development Programme
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNİCEF	: United Nations International Children's Emergency Fund

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: TACIS Yardımları, 1991-1993 Yardımları (Milyon ECU).....	62
Tablo 2: TRACECA'nın yıllara göre taşınmasının etkinliği	65
Tablo 3: Azerbaycan`ın KEİÖ Ülkeleri ile İhracat Değerleri (1 000 Dolar)	71
Tablo 4: Azerbaycan`ın KEİÖ Ülkeleri ile İthalat Değerleri (1 000 Dolar)	71
Tablo 5: Küresel Ham Petrol Üretiminde Azerbaycan 2016	75
Tablo 6: Bakü-Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesinin Hisse Dağılımı.....	77
Tablo 7: Azerbaycan Cumhuriyeti 2016-2019 Makro Ekonomik Tahmin Göstergeleri.....	84

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: TRACECA - Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia	63
Şekil 2: Bakü-Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi Güzergahı	75
Şekil 3: TANAP Projesinin Geçiş Güzergahı.....	80

Tezin Başlığı: Karşılıklı Bağımlılık Kuramı Perspektifinde Azerbaycan Dış Politikasının Analizi
Tezin Yazarı: Aqil MAMMADOV Danışman: Prof. Dr. Emin GÜRSES
Kabul Tarihi: 28 Kasım 2017 Sayfa Sayısı: ix (ön kısım) + 129 (tez)
Anabilimdalı: Uluslararası İlişkiler
<p>Azerbaycan, Doğu Avrupa ve Batı Asya'nın kavşağında bulunan Kafkasya bölgesindeki bir ülkedir. Bölgesel aktörlerin güçlü ekonomik ve siyasi kaygısı olan bir jeopolitik alanın parçasıdır. Azerbaycan hükümeti, ilişkilerini bölgede geliştirerek ve komşularıyla iyi ilişkiler içinde olmayı amaçlayan bölgesel güçlerle olan ilişkilerinde denge politikasını benimsemiştir. Azerbaycan, Batılı kurumlarla olan ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.</p> <p>Azerbaycan'ın önceliği, ülkeyi hem bölgesel hem de uluslararası alanda önemli bir aktör olarak konumlandırmaktır. Bir diğer taraftan, Azerbaycan Asya ülkeleri başta olmak üzere dış politika ve ticaret ilişkilerini çeşitlendirdi. Azerbaycan daha pragmatik dış politika anlayışını benimseyerek, ekonomik ilişkilere daha çok önem vermiştir. Azerbaycan dış politikasını çeşitlendirerek, bölgesel ve uluslararası çerçevelerde tek taraflı yaklaşımlardan kaçınmayı amaçlamaktadır. Azerbaycan dış politikasını farklı yaklaşımlarla açıklamak mümkün iken, bu çalışmada Azerbaycan dış politikası karşılıklı bağımlılık kuramı Perspektifinde incelenmiştir. Karşılıklı bağımlılık kuramı, Azerbaycan dış politikasını açıklarken kısa süreli dönemi veya bir olayı değil, daha uzun vadeli ve dış politika sürecindeki birçok olayları açıklayabilmektedir.</p> <p>Bu çalışma, karşılıklı bağımlılık kuramı, Azerbaycan dış politikasında örgütsel karşılıklı bağımlılık, Azerbaycan dış politikasında ekonomik karşılıklı bağımlılık süreci, sorun temelli karşılıklı bağımlılık süreci, Dağlık Karabağ sorunu üzerinden sorun temelli karşılıklı bağımlılık olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.</p>
Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Dış Politika, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Karşılıklı Bağımlılık Kuramı, Uluslararası Sistem

Title of the Thesis: The Analysis Of Azerbaijan's Foreign Policy In The Perspective Of Interdependence Theory
Author: Aqil MAMMADOV Supervisor: Professor Emin GÜRSES
Date: 28 November 2017 Nu. of pages: ix (pre text) + 129 (main body)
Department: International Relations
<p>Azerbaijan is a country in the Caucasus region, situated at the crossroads of the Eastern Europe and Western Asia. It is part of a geopolitical area where regional actors have strong economic and political concerns. Azerbaijan government adopted a policy of balance in its relations with regional powers that is aimed at pursuing good relations with its neighbours. Azerbaijan has improved its relations with Western institutions.</p> <p>Azerbaijan's priority is to position the country as an important actor both regionally and internationally. From the other side, Azerbaijan has diversified its foreign policy and trade relations, starting with Asian countries. Azerbaijan has adopted a more pragmatic foreign policy approach, attaching more importance to economic relations. Azerbaijan to diversify its foreign policy aims to avoid unilateral approaches at the regional and international context. While it is possible to explain Azerbaijani foreign policy with different approaches, in this study Azerbaijani foreign policy has been examined in the perspective of interdependence theory perspective. Interdependence theory, explaining the foreign policy of Azerbaijan is not a short-term period or an event, is able to explain many events in the longer term and foreign policy process.</p> <p>This study consists of four main chapters, interdependence theory, organizational interdependence in Azerbaijani foreign policy, economic interdependence in Azerbaijani foreign policy, over the Nagorno-Karabakh problem based on interdependence.</p>
Keywords: Azerbaijan, Foreign Policy, International Relations Theory, Interdependence Theory, International System

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk savaş dönemlerinde uluslararası ilişkilerde realist teori ister akademik kürsülerde isterse de pratikte önde olan teori olarak kalmakta idi. Fakat sonraki aşamalarda eski sömürgeci devletlerin yeni bağımsız devletler olarak ortaya çıkış süreci, uluslararası örgütlerin ortaya çıkması ve sayılarının hızla artması, bunun yanında, devletlerarasındaki ilişkilerde geleneksel yöntemlerin yerine ekonomik alandaki karşılıklı bağımlılık sürecinin daha yaygın olarak uluslararası politikada etkinliği liberal teorinin de başarısı olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın Amacı

Uluslararası İlişkiler bilimsel olarak tüm sosyal bilimlerde olduğu gibi çalışma alanı olan konuları açıklayabilmek için teorilere başvurmaktadır. Uluslararası İlişkiler teorileri bize hangi olgular kendine özgü, hangilerini de genelleştirilebilir olduğu ayrımı yapmamızda ve çok sayıda var olan olgulara bir düzen ve anlam vermemize yardımcı olmaktadır.

Liberalizm 17-18. yüzyılda ortaya çıkan bireysel özgürlüğü esas alan siyasi felsefe olarak, zamanla gelişerek ekonomik ve siyasal anlamda daha da belirgin hale gelmiştir. Liberalizm, Batı'da yaranan bir görüş olarak, çıkış noktasını da oradan götürmüştür. Liberalizm aydınlanma çağı ile birlikte, bireysellik, özgürlük, sınırlı devlet gibi temel düşünceleri kendisinde birleştirmiştir. Bu düşüncelerden hareketle liberalizm, uluslararası politikada farklı bir algılamaya neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası, Uluslararası İlişkiler disiplinin gelişiminden sonra İdealizmin'de ortaya çıkışı ile beraber teorik olarak artık liberalizm daha açık şekilde ister pratikte isterse de akademik çalışmalarda etkinliğini artırmaya başladı. İki savaş arası dönemde Eduard Carr başta olmakla akademik düzeyde birçok çalışmalar realist teorinin önemini ve vazgeçilmezliğini ortaya koymaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ile birlikte sömürge halinde yaşayan milletlerin kendi devletlerini kurması, savaş sonrası uluslararası sistemin kurulması ve uluslararası örgütlerin giderek artan önemi ile liberalizm'in uluslararası politikada daha da etkili olmuştur. Liberalizm giderek daha da yaygınlaşarak, neo-liberalizm kuramsal olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tüm bu nedenler uluslararası ilişkilerde tek aktörlü bir yapının değil, aynı zamanda çoğulcu

bir yapının da esasını teşkil etmekteydi. Artık devletler arasında geleneksel davranışlar üzerinden değil, yeni dönemin yeni taleplerine uygun davrandığını ifade edebiliriz. Bu sürecin önemi ve gelişimi ile karşılıklı bağımlılık kuramı Batı'da ortaya çıkarak, devletler arasında işbirliği için önemli birliktelikleri de beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Azerbaycan'ın dış politikasında karşılıklı bağımlılık kuramı'nın nasıl algılandığı ve Azerbaycan dış politikasının karşılıklı bağımlılık kuramı perspektifinde ne kadar açıklanabilir olduğunu ortaya koymaktır. Azerbaycan dış politikasını bu kuram üzerinden açıklarken aşağıdaki sorulara cevap bulunmaya çalışılmıştır.

1. Karşılıklı Bağımlılık, günümüz dünyasında teorik olarak çalışmalarda önemi hangi düzeydedir?
2. Azerbaycan dış politikasında uluslararası örgütlerin işlevselliği ve bu örgütlerin Azerbaycan dış politikasında etkisi nedir?
3. Azerbaycan dış politikada ekonomik karşılıklı bağımlılık süreci'nin mevcut düzeyi ve gelecek perspektifleri nasıldır?
4. Dış politikada temel sorunu olan Dağlık Karabağ sorunu ile Azerbaycan'ın girişimleri ve bu sorunun çözüme kavuşturulma ihtimalleri nelerdir?
5. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın dış politika tercihi uluslararası ilişkilerin çakışan iki kuramının, yani, realizm'in temel argümanlarına göre mi yoksa liberalizm'in desteklediği karşılıklı bağımlılık kuramının temel varsayımlarına uygun olarak açıklanabilirliği?

Çalışmanın önemi

Her bağımsız devletin kendine özgü bir dış politika tercihleri olabilmektedir. Bu açıdan incelendiğinde Azerbaycan dış politikasında liberal değerleri benimseyen karşılıklı bağımlılık düşüncesinin olup olmadığının ortaya konulması önemlidir. Bu durumun uluslararası politikada devletler tarafından algılanılışının ve pratikte işleyişi de yine bir başka öneme sahiptir.

Çalışmanın önemini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülkenin dış politika tercihi açısından karşılıklı bağımlılık kuramının birçok önemi olmakla beraber, Azerbaycan`ın dış politika davranışlarını`nın teorik olarak incelendiği çalışmaların sayısı oldukça azdır.
- Teorik olarak üzerinde durduğumuz karşılıklı bağımlılık kuramı, Azerbaycan`ın dış politikada atmış olduğu adımların açıklanabilir olması açısından önemlidir. Bu kuramı ile Azerbaycan`ın dünya devletleri ile diplomatik ilişkilerin kurulmasından, uluslararası ve bölgesel örgütlere entegre olma sürecinden tutmuş, bölgedeki ve bölge dışındaki devletlerle ekonomik karşılıklı bağımlılık süreci dahil olmakla, hatta dış politika`daki temel sorunu olan Dağlık Karabağ sorunu`nun incelenmesi açısından önemlidir. Bu çalışma, sistematikliği ve kapsayıcı olması nedeniyle araştırmacılara akademik bir kaynak sunmaktadır.

Çalışmanın yöntemi

Azerbaycan dış politikasını açıklarken gözleme dayalı yöntem kullanarak dış politika analizi yapılmaktadır. Yapılan gözlemler diğer bilim adamları tarafından da tekrarlanmıştır. Bu durum çalışmanın güvenilirliği açısından önemlidir. Bu kuram ile Azerbaycan dış politika hipotezleri ile olaylar arasındaki ilişkiler incelenerek, sınanabilir nitelikte olmasıdır. bakımından önemli. Azerbaycan dış politikasında araştırma konusu belirlenerek, sorunlar tespit edilmiş ve kaynak taraması bilimsel şekilde yapılmıştır. Bu araştırmadan yazarın ideolojik veya beklediği sonuç değil, çalışmanın tüm aşamalarında objektiflik kriterini koruyarak, gözlemlediği sonuçlar ortaya koyulmuştur. Çalışmada faydalanılan bilgi, metot ve fikirler kaynak olarak gösterilmiştir. Bu tür bilimsel yöntemler kullanılarak, Azerbaycan dış politikası karşılıklı bağımlılık kuramı perspektifinde incelenmiştir.

Çalışmanın Kapsamı ve İçeriği

Tez, giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, karşılıklı bağımlılık kuramının teorik alt yapısı olan liberalizm`e değinilerek, liberalizm`in tarihten günümüze kadarki gelişim süreci, liberalizmin üzerinde durduğu temel değerler, liberalizmin ekonomik sisteme bakışı, liberalizmin uluslararası örgütlerin işleyişine bakışı, neoliberal kurumsalcılık hakkında

bilgiler verilerek, karşılıklı bağımlılık kuramının ortaya çıkışı ile uluslararası politikaya yansması incelenmiştir. Birinci bölümün devamı olarak çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan karşılıklı bağımlılık kuramı daha detaylı şekilde incelenmiştir.

Karşılıklı Bağımlılığın ekonomik sisteme bakışı, karşılıklı bağımlılık kuramının uluslararası örgütlere bakışı, karşılıklı bağımlılık ve dış politika ilişkisi üzerinden karmaşık karşılıklı bağımlılık (complex interdependence) kuramı inceleme konusu olmuştur. Bir diğer alt başlıklarda karşılıklı bağımlılık kuramını teorik olarak destekleyici nitelikte, karşılıklı bağımlılığın ekonomik yönüne vurgu yapan Richard Rosecrance`ın (Ticari Beklentiler Teorisi) ve bir diğer taraftan ise karşılıklı bağımlılığın uluslararası örgütler ve bu örgütlerin aktiviyi yönüne vurgu yapan ve karşılıklı bağımlılık kuramının düşünce olarak alt yapısını da oluşturan David Mitrany ve Ernst Haas`ın üzerinde durduğu Neo-Fonksiyonalizm kuramı ile ilişkisi incelenmiştir. Bu çalışmalar karşılıklı bağımlılık kuramının temel kaynaklarını oluşturması açısından önemli eserlerdir. Küçük veya bağımsızlığını yeni kazanmış devletler dış politika oluşum sürecinde özellikle diğer devletlerle ilişkilerini kurmada daha hassas yavaşmaktadırlar.

Karşılıklı bağımlılığın olumlu yönlerini kendi politikalarında yansıtarak devletin olgunlaşma sürecini sağlam temeller esasına oturtmaya çalışmaktadırlar. Bu devletler dış dünyanın bağımlılığına daha çok ihtiyaç duymaktadırlar.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Azerbaycan`ın dış politika ilkeleri ve uluslararası örgütlerle karşılıklı bağımlılık süreci araştırılmıştır. Azerbaycan`ın 70 yıl Sovyetler Birliği bünyesinde kalması, dış dünya ile kopuk ilişkilerin olması, bağımsızlığını kazanmasından hemen sonraki aşamada dış politikada en önemli sorunu dış dünyaya açılma ve kendisini dünyanın bir parçası olarak görmek istemesi olmuştur. Bağımsızlığının ilk yıllarında da hemen uluslararası örgütlere üye olmak için müracaat etmiş ve birçok örgütlere üye olmuştur. Azerbaycan uluslararası örgütlerle ilişkileri incelenmeden önce, Azerbaycan bağımsızlık bildirgesinde dış politika ilkelerine dikkat çekilerek, Azerbaycan`ın mevcut uluslararası örgütlere bakışı ve bu örgütlerden beklentilerine yer verilmiştir. Bildirgeye genel olarak dikkat ettiğimizde, Azerbaycan diğer devletlerin toprak bütünlüğünün destekleyen, sorunları barışçıl yollarla çözmeye çalışan, mevcut sorunları ve karşımıza çıkacak sorunları uluslararası örgütlerin

yardımları ile uluslararası hukuka dayanarak çözmeyi ve diğer alanlarda işbirliğini esas almıştır.

Uluslararası kuruluşlarla işbirliğini geliştirmek, Azerbaycan açısından büyük önem taşımaktadır. Büyüklüğüne ve etkisine bakmaksızın küresel ve bölgesel kuruluşların (BM, NATO, AGİT, KEİ, vb.), yeni küresel tehditlerle mücadele etmede giderek büyüyen bir rol oynamakta oldukları gözlenmektedir. Dolayısıyla bu kuruluşlar, ulusal çıkarların korunması açısından da önemli birer araç olmaktadır.

- Bölgesel ve ikili ilişkiler geliştirmek; Azerbaycan, bütün devletlerle çok boyutlu, dengeli ve dostane ilişkilere dayalı bir siyaset izlemektedir.
- Bölge ülkeleriyle işbirliği geliştirmek; Azerbaycan, bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasının bir koşulu olarak komşu ülkelerle kapsamlı ilişkiler içinde olmaya büyük önem atfetmektedir. Ancak, Ermenistan'ın saldırgan politikaları, Rusya'nın da bu sürece destek vermesi ile Güney Kafkasya'da arzu edilen ilişkilerin kurulmasının önündeki en büyük engel olarak görülmektedir.

Azerbaycan'ın uluslararası örgütlerle ilişkileri incelenirken temel olarak siyasi yönden Birleşmiş Milletlerle, Birleşmiş Milletlerin içerisinde yer alan Dünya Bankası ile ilişkileri, askeri yönden Azerbaycan - Nato ilişkileri Barış İçin Ortaklık Programı ve Bireysel Ortaklık üzere Operasyon Planı üzerinden, siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer bir çok alanları kapsayan Avrupa Birliği ve Azerbaycan İlişkileri, Avrupa Komşuluk Politikası-Azerbaycan İlişkileri, Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım (TACIS) ve Avrupa, Kafkasya, Asya Taşıma Koridoru (TRACECA) programları çerçevesinde, insan haklarını temel alan ve Azerbaycan'ın bu konuda eksik kaldığı yönden ilişkileri Azerbaycan ve Avrupa Konseyi İlişkileri esasında incelenmiştir. AB'nin uzun vadede alternatif doğal gaz tedariki olarak Rusya'ya bağımlılığın azaltılması açısından Azerbaycan stratejik önem arz etmektedir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün kurucu ülkelerinden biri olarak, Azerbaycan dış politikasında önemi, ekonomik ilişkilerin mevcut durumu, karşılıklı bağımlılığın mevcut durumu hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. İkinci bölümün esasını oluşturan ikili ilişkiler ve perspektifler açısından değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Azerbaycan dış politikasında ekonomik karşılıklı bağımlılık süreci: petrol- doğal gaz, iletişim örneği üzerinden araştırılmıştır. Ekonomi kavramı geniş bir kavram olmakla birlikte, Azerbaycan dış politikasında ekonomik karşılıklı bağımlılık sürecinden kast ettiğimiz sadece petrol ve doğal gazdır. Doğal olarak Azerbaycan'ın bölgesinde ve bölge dışındaki bir çok devletlere ekonomik alanda işbirliği yapmaktadır. Bu çalışmada bu süreç petrol ve doğal gaz üzerinden incelenmiştir. Bu bölümün başında da, genel olarak enerjinin uluslararası politikada önemine değinilerek, dünyada ister enerji rezervleri açısından isterse de, alternatif enerji yolları açısından Azerbaycan petrol ve doğal gazının jeostratejik önemine dikkat çekilerek, Azerbaycan dış politikasında enerjinin önemi incelenmiştir. Diğer bir taraftan ise, Azerbaycan'ın bölgesel bütünleşme açısından üzerinde önemle durduğu projelerden biri de Bakü - Tiflis – Kars Demiryolu Hattı'nın hayata geçirilmesi olmuştur. Bu proje Azerbaycan'ın karşılıklı bağımlılık politikasında önemli bir yer tutmakla beraber, karşılıklı bağımlılığın bir diğer argümanı olan iletişim alanında teorik süreci destekleyen projedir. Azerbaycan için bu projeler dış politikada belirleyici rolü sahip olması açısından da önemlidir. Azerbaycan dış politikasında bu süreci hassas yönetmeye çalışmıştır. Bunun nedeni ise, ülke içindeki ve dışındaki birçok sorunların çözümüne neden olacak faktörlerdir.

Bu süreç aynı zamanda Azerbaycanı bağımlılıktan karşılıklı bağımlılığa götürecektir. Bu süreç aynı zamanda Azerbaycanı bağımlılıktan karşılıklı bağımlılığa götürecektir. Bu bölümün içeriğinde Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı, TANAP Projesi ile ilgili bilgiler verilerek, bu anlaşmaların imzalanması süreci, projeye destek veren ülkelerin alacakları paylar, teknik yönleri hakkında bilgilerle beraber, bu projelerin Azerbaycan'ın güvenlik politikası açısından önemi, bu projelerin Azerbaycan bütçesine katkıları, bu projelerin yalnız Azerbaycan'ı değil bölgede olan diğer devletler açısından da önemi hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, Azerbaycan Dış Politikasında Sorun Temelli Karşılıklı Bağımlılık Süreci : Dağlık Karabağ Sorunu Örneğinde incelenmiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonraki dönemdeki Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ sorunu bölgedeki en uzun süren çatışma olarak kalmaktadır. İki ülke arasındaki mevcut olan bu çatışma Kafkasya

bölgesindeki istikrar, barış, işbirliği için en önemli engel olarak kabul görmektedir. Çatışma, bölgedeki istikrarsızlıkla beraber, mülteci dalgaları ve insani ve sosyal kriz gibi unsurları da beraberinde getirdi. Sorunun temelinde Kafkasya ülkeleri demokratikleşme sürecinin zayıflması ve bölgeye Rusya'nın olağanüstü etkisinin önemi rol oynamaktadır.

Sorun temelli karşılıklı bağımlılıkta Azerbayca'nın uluslararası örgütlerden beklediği karşılık, BM üyesi olan devletlerin toprak bütünlüğüne saygı ve iç işlere karışmama ilkesinden yola çıkarak, bu sorunun uluslararası hukuk çerçevesinde, barışçıl yollarla çözülmesi isteği ve beklentisidir. Azerbaycan BM'ye üye olduktan sonraki aşamada hemen bu sorunu uluslararası gündeme taşıyarak, Azerbaycan-Ermenistan Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi için girişimlerde bulunmuştur. Diplomatik girişimlerin sonucunda Birleşmiş Milletler ve Dağlık Karabağ Sorunu ile ilgili , Birleşmiş Milletlerin Güvenlik Konseyinin 822 Sayılı Kararı, BM Güvenlik Konseyinin 853 Sayılı Kararı, BM Güvenlik Konseyi'nin 14 Ekim 1993 tarihli 874 sayılı Kararı, BM Güvenlik Konseyi 12 Kasım 1993 yılında 884 sayılı Kararları kabul edilmiştir. Dördüncü bölümde alınan kararların içeriği ve BM'nin bu konuda tutumu hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. BM'in kararından sonra günümüze kadar sorunu Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü Minsk Grubu çerçevesinde müzakereler süreci devam etmiştir. AGİT'in girişimleri sonucunda 1997-1998 yılları 3 teklif gündem konusu olmuştur. Bu teklifler, Paket Teklifi, Aşamalı Çözüm Planı, Genel Devlet Projesi şeklinde anılardan, 2007 yılında AGİT'in Madrid Prensipleri çerçevesi üzerinden müzakereler süreci devam etmiştir. Dördüncü bölümün sonunda ise, Dağlık Karabağ sorununun son yıllardaki gelişmeler ve bu gelişmeler sonucu ortaya çıkacak beklentiler ve Azerbaycan'ın soruna ilişkin tutumu hakkında bilgiler verilmiştir.

Uluslararası politikada askeri gücün zayıflaması tezi doğrudur. Lakin demokratik ülkelerde bu tez geçerli olsa da, demokrasisi zayıf olan, bağımsızlığını yeni kazanmış, toprak bütünlüğünü sağlayamamış ülkeler mecburen silahlanma veya kendi güvenliklerini sağlama konusunda yalnız davranma eğilimindedirler.

Bir diğer taraftan, Azerbaycan dış politikasında en temel sorun bölgeselcilik açısından incelendiğinde, pozitif birçok yönler ortaya çıkmakla beraber, bazı sorunların da olduğunu görebiliriz. Bölgeselcilik kavramının teorik olarak çalışması Erns Haas ve

David Mitrany tarafından, işbirlikçi yaklaşımı teşvik eden, devletleri birbirine yakınlaştırmakta olan neo-fonksiyonalizm üzerinden incelenmiş ve teorik katkıları ortaya koyulmuştur. Bölgeselcilik açısından da bir birine yakın olan devletler arasında sorunların olması, devletleri bir birine uzaklaştırmakla beraber bir bölge içerisinde mevcut olan devletlerin sosyal, ekonomik ya da siyasi faaliyetlerin koordine edilmesinin zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Bölgeselcilik, siyasi kimliklerin ve bağılıkların devletten bölgeye kayacak şekilde yeniden düzenlenmesini öngörmektedir. Bölgeselcilik komşu devletlerin işbirliği yapmayı tercih ettikleri temel alanlarla bağlı olarak farklı şekiller alabilmektedir. Bu bağlamda üç tane bölgeselcilik türü tespit edilebilir:

- Ekonomik bölgeselcilik,
- Güvenlik bölgeselcilik,
- Siyasi bölgeselcilik.

Azerbaycan dış politika tercihi yaptığı zaman tüm bu hususları gözönünde bulundurarak rasyonel karar vermeye çalışmıştır. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra karar verme aşamasında tüm bu etkenlerden etkilenmiştir. Azerbaycan kendisini garantiye alacak ve gelecek faydası yüksek düzeyde olacak bir anlayış benimsemeye çalışmıştır. Kafkasya`da tarihsel güc olan Rusya`nın mevcut olması, bir yandan ideolojik olarak ters düşen İran`ın mevcudiyeti, Ermenistan`ın da her iki ülke tarafından işbirlikçi politikası bölgede Azerbaycan`ı ekonomik, güvenlik, siyasi yönden zor durumda bırakmıştır. Azerbaycan ekonomik, siyasi, güvenlik açısından Türkiye ile işbirliğini geliştirerek, bu yönden Türkiye üzerinden Batı`ya kendi doğal kaynaklarını pazarlayarak, diğer bölgesel güçler olan Rusya ve İran`ı bu şekilde dengelemeye çalışmıştır. Azerbaycan`ın Kafkasya`da güvenlik kaygısının çok olmadığı fakat siyasi ve ekonomik bölgeselcilik açısından önem verdiği ve doğal kaynaklarının geçiş güzergahı olan Gürcistan`la ilişkilerini geliştirmiştir.

Kafkasya bölgesi aynı zamanda siyasi kimlik ve bağılıkların yüksek düzeyde olduğu bir bölge olmuştur. Çünkü burada mevcut olan devletlerin hepsi Sovyetler Birliği döneminde aynı çatıda yaşamış milletler olmakla beraber, komşuluk ilişkilerinin yüksek düzeyde olduğu bir bölge olmuştur. Fakat, Rusya`nın izlediği politika ve Ermenistan`ın

da bu süreçte negatif dış politika anlayışı ile bu bağılıkların olumsuz düzeye geldiğini de ifade edebiliriz.

Birbirine yakın olan ve aynı coğrafi bölgeni paylaşan Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu iki ülkeni birbirinden uzaklaştırarak, siyasi faaliyetlerin de koordine edilmesinin zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Azerbaycan topraklarının %20'i işgalde olmasına rağmen, ister Ermenistan devleti ile isterse de uluslararası örgütlerle ilişkilerinde sorunun barışçıl yollarla çözümünü hedeflemektedir. Aslında bu devletlerin ikisinin ilişkilerinin normal olmasının getirisi de daha çok olabilirdi. Günümüzde, Azerbaycan'la Ermenistan arasındaki ekonomik, siyasi, kültürel anlamda bir ilişkiler mevcut değildir. Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkileri de kopuk düzeyde olmakla beraber, Türkiye Ermenistanla olan sınırını kapatmıştır. Ermenistan'ın Gürcistan'la olan ilişkileri de çok yüksek düzeyde değildir, belli alanlarda işbirliği yapmaktadırlar. Önemli projelerden Ermenistan bölgede devre dışı kalmakla, ekonomik açıdan zorlukları da mevcuttur. Ermenistan askeri ve ekonomik açıdan Rusya'yla olan işbirliğine güvenerek kendi dış politika davranışlarına yön vermektedir. Bölgede karşılıklı bağımlılığa dayanarak ilişkilerin mevcut olması, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi başta olmakla diğer enerji güzergahlarının daha kısa yolla planlanması sonucunda, projenin maliyetini de düşürebilecekti. Boru hatlarının Ermenistan toprakları üzerinden Türkiye'ye geçmesi ile Ermenistan transit devlet olması nedeniyle devlet bütçesine yüksek düzeyde katkı sağlayabilecekti. En önemlisi, Kafkasya'da her üç devletin birbiri ile yakın olan ilişkileri sayesinde Kafkasya'da istikrarsız dönem olmamakla, ekonomik ilişkilerin sağlam şekil alması ile bölgede işbirliği açısından olumlu gelişmeler yaşanabilirdi. İki ülkenin geçmiş ve günümüz politikalarına baktığımız zaman şimdiki durum bölgede sadece Rusya'nın çıkarları açısından şekillendiğini ifade etmek mümkündür.

BÖLÜM 1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİNDE LİBERALİZM VE KARŞILIKLI BAĞIMLILIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI

Çalışmanın birinci bölümünü oluşturan bu bölümde, liberal kuramın düşünce olarak ortaya çıkması, uluslararası ilişkiler disiplininde önemi incelenerek, soğuk savaş dönemi neo liberal kuramın gelişimi ve temel argümanları üzerinden odaklanarak, karşılıklı bağımlılık kuramına geçiş aşaması, varsayımları ve günümüz uluslararası politikasında önemi üzerinden durulmuştur. Karşılıklı bağımlılık kuramının bölgeselleşme ile ilişkisi, Neo fonksiyonalizme ile ilişkilendirilerek daha detaylı şekilde incelenmiştir.

Uluslararası İlişkiler teorileri, bazı varsayımlara dayanarak uluslararası ilişkiler hakkında fikir seti oluştururlar. Teoriler, kısmen dogmatik olan bu varsayımlar üzerine kavramlar üretmekte, bu kavramlar aracılığıyla ilgili olgu ya da konu hakkındaki iddialar ortaya koymakta ve böylece dünya görüşlerini açıklamaktadırlar. Hiçbir teori mükemmel ve sonuçlanmış değildir. Her teori belli bir olguyu açıklamak için vardır ve gelişmeye/genişlenmeye teorik olarak açıktır; ancak bu amaç veya çabanın ne kadar geçerli olduğu, teorinin ikna gücüne ve sürekliliğine bağlıdır (Gözen,2014: 574-575). Teorileştirme, anlama ya da açıklama niyetiyle kuram geliştirmedir (Knutsen, 2015:14).

1.1. Liberalizmin Tarihsel Gelişimi

Latince`den serbest anlamına gelen “liberalizm” terimi, aslında özgürlük felsefesine atıfta bulunmuştur.

“Siyaset bilimi bağlamında liberalizm terimi, ya belirli bir toplumsal ve siyasal düşünce geleneğini (klasik liberalizm) özetleyen ya da egemen iktidara karşı bireyi ve onun haklarını vurgulayan bir yaklaşımı belirtmek için kullanılır. Bu anlamda liberalizm tarihi ile yönetimin sınırlandırılmasının, yoluyla bireysel hakların genişletilmesi ve güvence altına alınmasıdır. Tarihsel olarak, liberal bireyciliğin oluşmasından en önemli toplumsal etkenler, Avrupa`da din savaşları, 16. ve 17. yüzyıllarda modern bilimin yükselişi, feodalizmden kapitalizme geçiş oldu. Din savaşları, liberalizmin rasyonalizme ve bireylerin eşitliğine duyduğu inancın ardında yer alan dinsel tolerans talebini körüklemiştir” (Örs, 2014: 53-54).

Liberalizm siyasal, sosyolojik ve ekonomik teoride derin iz bırakan esas düşünce okulundan biridir. Liberalizm bu alanlardaki yaygın konuların aydınlatılmasında çok verimli olmakla beraber, yine de genel olarak birbirlerine ters düşen (Realizm, Marksizm) yaklaşımlara rakip olarak algılanmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerin çöküşü, liberal teorisyenleri bu süreci anlamaya yönelik daha fazla gayret sarf etmeye zorladı (Segrillo, 2012: 8-9).

“David Held, modern liberalizmin ve liberal demokratik düşüncenin ortaya çıkmasında, krallarla başlıca sınıflar arasında meşru otorite alanıyla ilgili süre giden mücadeleler; köylülerin ağır vergilere ve diğer sosyal yükümlülüklerle karşı isyanlar; ticaret, alış-veriş ve pazar ilişkilerinin yaygınlaşması; teknolojiye (özellikle askeri teknolojiye) kaydedilen ilerlemeler; başta İngiltere, Fransa ve İspanya olmak üzere ulusal monarşilerin konsolidasyonu; Rönesans'a özgü kültür ve düşünce yapısının gittikçe yaygınlaşması; din eksenli çatışmalar ve Katolikliğin evrenle ilgili iddialarına yönelen itirazlar; nihayet din ve devlet arasındaki mücadeleler gibi tarihi gelişme ve değişmelerin değişen ağırlıklarda payı vardır. Ancak, cumhuriyetçi düşünce geleneğinin birikimi çok önemlidir; çünkü liberal düşünce geleneğinin ilk temsilcileri kimliğini taşıyan Hobbes ve Locke gibi düşünürler, öncelikle bu birikimden yararlanmışlar ve teorilerini bu birikimin üzerine inşa etmişlerdir” (Bal, 2014: 222-223).

Liberal felsefe başlangıcını 17. Yüzyıl John Locke ile başlarken, bireyin özgürlüğü, kapitalist düzenin, modern sivil toplum gibi değerlerini benimsemiştir. Liberal düşünce modern anayasal devletin ortaya çıkması ile yakından bağlıdır (Jackson ve Sorensen, 2013: 100-101).

Özellikle, barışçıl bir dünya düzeninin kurulması konusunda en sistematik çalışmayı ünlü Alman düşünürü Immanuel Kant yapmıştır. Kant'ın 1795 yılında yayınladığı *Perpetual Peace* (Sonsuz Barış) eseri, Liberalizmin gelişmesine önemli bir katkıda bulunmuştur. Kant'ın bu çalışması liberalizmin hem ekonomi hem de siyaset bilimini etkisini derinden etkilemiştir (Bozdağlıoğlu, 2004; 155). Kant'ın barış formülasyonunun en önemli şartından biri de uluslararası hukuk ve norm oluşturmak olmuştur. Sonradan bu formülasyon Liberal filozoflar tarafından “uluslararası örgütler” bağlamında ele alınmıştır. Keohane'in ilerleyen yıllarda “düzenleyici liberalizm” (*regulatory Liberalism*) olarak adlandırdığı bu yorum, devletler arası ilişkilerde

hukukun üstünlüğünü hakim kılmayı amaçlamaktadır (Moravscik, 1992: 29-30, Özpek, 2014: 137).

Böylece Lock'un siyasal yönünü inşa ettiği liberalizmin ekonomim yönünü de klasik liberal iktisatçılar tarafından tamamlanmış ve bir ideoloji olarak liberalizm ortaya çıkmıştır. Klasik liberalizm ekonomik ve sosyal hayata müdahale etmeyen, işlevi iç güvenlik, adalet ve milli savunma hizmetlerini yerine getirmek olan temsil fikrine dayalı sınırlı anayasal bir devletin var olduğu, piyasa ekonomisi temelli bir toplum modelini savunuyordu (Tok, 2015 :176).

Ayrıca, liberalizmin kuramsal inşasında üç farkı gelenek bulunmaktadır. Bunlar sözleşmeci liberalizm, doğal hukukçu liberalizm ve evrimci-gelenekçi liberalizmdir (Karadağ, 2005: 73, Oğuzlu, 2014 :142).

Liberalizmin uluslararası ilişkiler teorisi olarak kabul görmesi, I. Dünya Savaşı sonrası barışı korumaya yönelik girişimlerin sonucunda gerçekleşmiştir. Özellikle liberalizmin hümanist anlayışı liberal uluslararası ilişkiler kuramına yol gösterici olmuş ve güç kullanımından ziyade “uluslararası işbirliği” ve “ çatışmaları önleme” bu kuramın esasını oluşturmuştur. Liberal uluslararası ilişkiler teorisi, klasik liberal teorinin insan unsurunu ve birey yaklaşımını temel alarak, bunları uluslararası ilişkilere ve dış politikaya uyarlamıştır (Demir ve Varlık, 2013; 70). Soğuk Savaş'ın sonu, küreselleşmenin artan etkisi ve 1990'ların yeni demokratikleşme dalgası, liberal teoriye ek bir enerji kazandırmıştır (Heywood, 2013: 94).

1.2. Liberalizmin Temel Argümanları

Uluslararası ilişkiler disiplinindeki farklı ekollere baktığımızda, devletler arasındaki ilişkilerin uyumlu ve barışçıl olabileceği varsayımı ile hareket eden ekole, genel olarak “idealist/liberal paradigma” adı verilmektedir (Balta, 2014:133-135).

Liberalizmin temel ilkelerini şu şekilde belirtmek mümkündür (Chau, 2009: 2-5, Çetin, 2015: 182-185, Heywood, 2013: 72-73):

1. Özgür Birey: Liberalizm birey merkezli bir ideolijidir. Birey toplum ve toplumsal gruplar karşısında önceliklidir, çünkü kendi başına ahlaki bir değere

sahip, ayrı ve biricik varlıktır; kendi başına amaç olan birey, başkalarının çıkarlarını gerçekleştirmenin bir aracına indirgenemez.

2. Adil Toplum: Liberal adil toplum anlayışı bireylerin ahlaki değer anlamında eşit doğdukları fikrinden hareket etmektedir. Bireylerin ahlaki değer anlamında eşit oldukları anlayışı, herkesin eşit hak ve özgürlüklere sahip olması; herkesin hukuki ve siyasi yönden eşit olması biçiminde teçessüm etmektedir.
3. Demokratik Anayasal Tarafsız Devlet: Liberaller devleti zorunlu bir kötülük olarak görmektedirler. Devlet toplumsal düzen, istikrar ve barışın sağlanması için zorunlu, vazgeçilmez bir aktördür. Öte yandan sahip olduğu muazzam güç ile de insanların hak ve özgürlükleri üzerinde önemli bir potansiyel tehdit oluşturmaktadır.

Liberalizm uluslararası alanı iç siyasi alana benzeterek (domestic analogy) temel analiz düzeyi olan bireyden devlete ve uluslararası sisteme varmaktadır. Liberal devletlerde bireyler tarafından ulusal düzeyde oluşturulan fikirlerin uluslararası alana genişletilmesi ile ulusal düzeyde iş birliğini kolaylaştırıcı etkiye sahip kurumların ve hukukun üstünlüğünün oynadığı rol, uluslararası alana taşımaktadır. Böylelikle, anarşi durumunun varlığı ve savaşların anarşinin tekrür eden bir özelliği olduğu hususunda realistler ile hemfikir olan liberaller, realistlerin aksine, anarşinin savaşların nedeni olduğunu kabul etmemekte ve kaçınılmaz olmadığını savunmaktadır (Akgül, 2014: 73-74).

Liberal kurama göre iç meselelerde kullanılan çatışma-çözümü pratikleri uluslararası sorunlarda da kullanılabilir. Demokratik kültür içinde sosyalizasyon sürecini deneyimleyen siyasi liderler ortak bir hayat görüşüne sahip olmaktadır. Bu liderler uluslararası siyaseti iç siyasetin bir uzantısı gibi gördüklerinden edindikleri normları uluslararası rekabetin düzenlenmesinde de kullanabilme içgüdüüne sahip olacaklardır. İki demokratik hükümet arasında bazı sorunlar var ise bunların çatışmaya dönüşme ihtimali çok zayıftır çünkü her bir taraf diğerinin meşruiyetini kabul etmekte ve diğer tarafından da çatışma çözümü konusunda kendisi barışçıl yolları deneyeceğinden emindir. Bu karşılıklı güven ve tahmin edilebilirlik durumu demokratik rejimlerin şeffaf yapısı ile daha da kuvvet kazanmaktadır (Kegley, 2012: 44).

İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk savaş dönemlerinde uluslararası ilişkilerde Realist teori ister akademik kürsülerde isterse de pratikte önde olan teori olarak kalmakta idi (Weber, 2010: 38).

Liberalizm, realizm karşısındaki en kuvvetli alternatif olarak tanımlanmaktadır. Realizmde olduğu gibi liberalizmde de kendine özgü entelektüel tarihi mevcuttur. Liberalizmi dikkatleri üzerine çekmesinin bir sebebi de realizmin yetersiz kaldığı alanlarda söz sahibi olmasındadır. Bunlardan belli başlıları devletin dış politika davranışlarında iç siyasetin etkileri, küresel ekonomide karşılıklı bağılıklar ve küresel norm ve kurumların uluslararası alanda yarattığı işbirliği ortamları sayılabilir (Kegley, 2012: 43), (Weber, 2010: 40), (Little, 2015: 65).

Güç kullanma yerine ortak sorunlara karşı her kesi tatmin edebilecek çözümler bulabilmek için diplomasi bir araç olarak kullanılabilir. Siyasi liderler diplomasi vasıtasıyla karşılıklı görüşme ve uzlaşma yollarını barış içinde arayabilirler. Siyaseti sıfır toplamli oyun olarak görülmemeli; baskı kurma yerine ikna etme yolları tercih edilmeli; ihtilaf ve çatışmaların çözümünde ilk ve en önemli başvuru yolu hakem süreci görülmelidir (Kegley, 2012; 44).

Liberalilerin kapsayıcı dünya siyaseti görüşü çok çeşitli aktörü hesaba katmaktadır. Devletler, genellikle dünya siyasetindeki temel aktörler olmakla beraber yalnızca önemli olan aktörler değildir. Dolayısıyla realistler, devletleri temel aktörler olarak düşündüklerinden uluslararası ilişkiler terimini tercih ederken liberaller gittikçe küreselleşen bir ortamda yani hem devletlerden hem devlet olmayan aktörlerden oluşan bir dünya ya da küresel toplum kurgulayarak dünya siyaseti teriminden yana tercihlerini kullanırlar (Roskin ve Berry, 2014: 33).

Andrew Moravscik, Uluslararası İlişkiler kuramı olarak liberalizmin üç temel varsayım üzerine kurulu olduğunu belirtmektedir: Birincisi, realizmin aksine, devlet, uluslararası ilişkilerin tek aktörü değildir; bireyler ve sivil toplum kuruluşları da bu alanda faaliyet gösteren aktörler durumundadır. İkincisi, adına karar alan hükümetler gerçekte toplumun ancak belli bir kesimini temsil etmektedir; bir başka deyişle, devletler yekpare ve yeknesak aktörler değildir. Üçüncüsü, uluslararası çatışma ve işbirliği uluslararası sistemin doğası veya yapısının zorunlu ve değiştirilmez bir sonucu değildir; tam aksine böylesi durumlar devletlerin tercihlerinin ve davranışlarının sonucu

ve yansımasıdır. Böylece liberal teori, pluralist bir bakış açısıyla birim düzeyindeki etkenlerden yola çıkarak sistem düzeyindeki sonuçlara ulaşmaktadır (Say, 2011: 369-370).

“Liberal Uluslararası İlişkiler teorisinin temel kavram ve varsayımlarını şu şekilde toplamak mümkündür : (Oğuzlu, 2014: 141)

- Temel analiz düzeyi devlet altı / içi birimlerdir,
- Çoğulculuk,
- Rejimin niteliği önemlidir,
- Anarşik yapının olumsuz etkileri aşılabilir,
- İşbirliği mümkündür,
- Karşılıklı Bağımlılık,
- Dış politikada ekonomik çıkarlar ve ulusal özellikler önemlidir,
- Dış politikada kazan kazan mantığı geçerlidir,
- Devletlerarası ortak çıkarlar vardır,
- Entegrasyon/ bütünleşme mümkündür,
- Uluslararası normlara ve kurallara çıkarlar gereği uyulur,
- Devletlerin temel davranış mantığı faydacılık/ sonuç odaklılıktır,
- Devletlerarası ilişkilerde yaşa ve yaşat mantığı vardır,
- Alçak- yüksek politika ayrımı yanlıştır”.

1.3.Liberalizm`in Ekonomik Sisteme Bakışı

Uluslararası ilişkilerde politika ve ekonomik arasındaki ilişkiyi irdeleyen teorik yaklaşımların başında liberalizm/ plüralizm, realizm / merkantilizm ve globalizm / Marksizm gelmektedir. Farklı düşünürler tarafından başka şekillerde ifade edilseler de realist paradigma, liberal / plüralist paradigma ve yapısalcı / globalist paradigma ekonomi ve politika ilişkisini farklı bir zeminde ele almaktadır. Dolayısıyla her paradigmanın ekonomi ile politika arasındaki ilişkiye yüklediği anlam da farklıdır. Uluslararası ilişkilerde politika kavramı bazen bir çatışma bazen de işbirliği sürecine atıfta bulunmak için kullanılmaktadır. Kavramı işbirliği süreci olarak tanımlayanlara göre politika, farklı çıkarların uzlaştırılması faaliyetidir. Çatışma süreci olarak tanımlayanlar ise politikayı devlet otoritesi ile ilişkili bir şekilde kullanmaktadır. Buna

göre politika, siyasal iktidarı elde ederek veya onu kullanarak kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışan toplumdaki çeşitli grup veya bireyler arasındaki bir çatışma sürecidir (Çakmak, 2014: 159-160).

Liberal bakış her ülkenin belli ürün ve hizmetlerde karşılaştırmalı üstünlük sağlamasının önemini vurgulamakta ve özgürlük, serbest ticaret ve fikir serbestisi değerlerinin savunuculuğunu yapmaktadır (Flew, 2012; 10-11). Savaşı bir hata olarak görmekte ve uluslararası anlaşma ve örgütlerle önlemeye veya minimize etmeye çalışmaktadır (Yılmaz, 2012: 52).

Ekonomik liberalizm barış umutlarının askeri güç hakkında hesaplamalarla sıkı bir şekilde bağlantılı olduğu görüşünü reddeder ve bunun yerine istikrarın esas olarak uluslararası ekonomik konuların fonksiyonu olduğunu farz etmiştir. Modern devletlerin öncelikle refah sağlamak arzusu tarafından motive edildiklerini ve ulusal liderlerin güvenlik de dahil olmak üzere toplumlarının maddi refahını diğer tüm konular üzerinde konumlandıklarını varsaymaktadır. Bu politika yapıcılarının nüfuslarının ekonomik refahını garantilemek için özel bir baskı altında olduğu liberal demokrasiler için özellikle doğrudur. Dolayısıyla, barışa ulaşmanın anahtarı tüm devletler için refahı teşvik eden bir uluslararası ekonomik sistemin kuruluşudur. Bu teoriye göre istikrarın ana kökü devletler arasında serbest ekonomik alış verişi sağlayan liberal ekonomik bir düzenin oluşturulması ve korunmasıdır (Mearsheimer, 2013: 602). Gelişen ekonomik ilişkiler ise devletler arasındaki savaş ihtimalini azaltmakla, devletleri işbirliği sürecine itmektedir (Ateş, 2013: 76.)

1.4. Liberalizm`in Uluslararası Örgütlere Bakışı

Liberaler uluslararası örgütlerin en önde gelen destekçileri arasındadır. Bu liberal kurumsalcılığın görüşlerinde açık şekilde görülmektedir. Kurumsalcı yaklaşıma göre devletler çıkarları öyle gerektirdiği için işbirliği yapmaktadırlar. Bu, devlet çıkarlarının her zaman uyum içinde olduğu anlamına gelmemektedir, fakat devletler arasında işbirliğinin rasyonel ve mantıklı olduğu ve sayıları gittikçe artan önemli karşılıklı çıkar alanları bulunmaktadır. Bu yüzden uluslararası örgütler küresel sistemdeki karşılıklı bağımlılığın derecesini yansıtmaktadırlar ve devletlerin ayrı hareket etme yerine birlikte hareket etmelerinin daha fazla başarı getireceğinin farkına varılmasını ortaya

koymaktadır. Karşılıklı çıkar alanlarında devletlerin mutlak kazanç elde etme istekleri göreceli kazançla ilgili kaygılarına üstün gelmektedir (Heywood, 2013: 515).

Uluslararası örgütler, tarih boyunca barışın korunması kurulumlarının temel nedeni olarak ileri sürmüşlerdir. Uluslararası barış için kurumsal bir yol haritası liberal ve sosyal inşacı düşüncede çizilmiştir. Liberaller karşılıklı bağımlılığa karşı ve işbirliği imkanına vurgu yaparken sosyal inşacılar ise fikir ve normların merkezliğine atıfta bulunmaktadır. Böylesi bir yaklaşım, yeni işbirlikleri ve ittifaklar mekanizması yolu ile gücün yeniden dağıtılmasının barışı sağlayacağını düşünen realist düşünürler tarafından savunulan güç dengesi sistemine bir alternatif olarak dile getirilmektedir. Küresel toplum genelde güç dengesi büyük bir savaş sonucunda bozulduğunda barışa ulaşmak için uluslararası örgüt seçeneğine başvurmuştur (Kegley, 2012: 429).

Jervis'e göre, uluslararası ilişkilerde devletler, işbirliğine pek yanaşmıyorlar. Çünkü, sistem, devletlerin birbirlerini istismar etmelerini engellemiyor. Bu noktada, uluslararası örgütlenmenin, kısmen bu durumu değiştirebileceği iddia edilebilir. Bu çerçevede, uluslararası örgütün hedeflediği işbirliği alanı ne derecede dar ve spesifik olursa, devletler de hak ve egemenlik yetkilerinden daha rahatça feragat ederek işbirliği yapmakta ve devam ettirmekte zorlanmazlar. Bu tip örgütlerde, hedefler de zaman içinde büyütülebilir (Jervis, 1986: 63-64).

Liberal yaklaşımda uluslararası örgütler devletler arasında coğrafya veya işgal sahasıyla sınırlı olmak üzere bir kısım rejimlerin yaratılmasına, bu şekilde devletler arasındaki ilişkilerin istikrar kazanmasına yardımcı olmaktadır. Bu yönüyle uluslararası örgütler hem devletler hem de diğer aktörler arasındaki ilişkilerin küresel politika ortamında tartışılmasına, müzakere edilmesine ve sonuçta bazı kurumların ve rejimlerin aktif olmasına zemin hazırlamaktadır. Liberal bakışta özellikle ekonomik nitelikli örgütler uluslararası ortamda daha işlevseldir ve uluslararası barış ve istikrarın sağlanmasına katkı sağlamaktadır (Ateş, 2016: 87).

“Liberal kurumsalcılara göre uluslararası kurumlar devletlerin “ortak çıkar” öngörüsünden kaynaklanmaktadır ve ortak çıkar korunabildiği ölçüde işlevsel olmaktadır. Bu kurumlar kimi durumda örgütün kurulmasına neden olan ana ortak çıkar dışında başka ortak çıkarların da tanımlanmasına yol açabilmektedir. Bu nokta liberal kurumsacılığı aynı zamanda AB'nin oluşumunda kritik anlamda kurumsal alt yapı

sunan neo-fonksiyonalizme yaklaştırmaktadır. Bu görüşü benimseyenlerin üzerinde durdukları bir diğer konu ise, uluslararası kurumlar yoluyla devletlerarasındaki bilgi alışverişinin sağlıklı yapıldığı ve devletlerin birbirlerini kandırma olanaklarının azaltıldığı, bunun da savaşın nedenlerini bir dereceye kadar ortadan kaldıracadığır. Özellikle, karşılıklı bağımlılık ilişkisinin yükselme eğilimine girdiği ve terörizm gibi uluslararası suçların kontrol edilmesinin zorlaştığı küreselleşme çağında devletler arasındaki örgütsel işbirliği imkanlarının artırılması açısından kurumsalcılığın varsayımları kayda değerdir. Uluslararası politikadaki aktrlğn devletlerin tekeline alınması ve dünyadaki coğrafyalar arasındaki karşılıklı bağımlılığın tanınması yoluyla uluslararası politikasının bütünsel analizine önemli katkı sunmuştur” (Ateş, 2013: 79-80)

1.5. Neo Liberalizm

1970`lerden itibaren neoliberal (yeni liberal) paradigmanın ne çıkmasındaki en önemli etkenlerden biri de, hiç şüphesiz dünya çapında yaşanan önemli ekonomik gelişmelerdi. Bir yandan OPEC yelerinin petrol fiyatlarını yaklaşık dört kat arttırması ile yaşanan petrol krizleri, diğer yandan uluslararası para sisteminde altın standardının terkedilmesi, büyük şirketlerin ulusal sınırları aşıp ulus - aşırı (*transnational corporations*) bir nitelik kazanması ve devletlerden daha büyük özel şirketlerin ne çıkmaya başlaması, yeni paradigmalara olan gereksinimi arttırdı (Strange, 2015: 155, Balta, 2014: 141-143,).

"Neoliberalizm" kendi konseptini "liberalizmin yeniden canlandırılması" olarak önermektedir. Başka bir değişle, liberalizm için yeni bir srein başlatıldığını da ifade edebiliriz. Bundan dolaydır ki, neoliberalizm bazı tarihsel kökenleri ve bazı temel kelimeleri liberalizmle genel olarak paylaşacaktır (Thorsen and Lie, 2006; 2).

1980'den önce, neoliberalizm, yalnız ekonomistler tarafından az kullanılan terim olmuştur. Bu süreçten itibaren ekonomi dışında birçok sosyal bilim disiplininde en yaygın kullanılan terimlerden biri haline gelmiştir. Bu dönemde, neoliberalizmi önceden düşünülenden daha karmaşık olarak yeniden keşfetmek ve daha gizli, her yerde varolan veya genişleyen bir fenomen olarak yeniden kuramlamak için istikrarlı bir eğilim olmuştur (Venugopal, 2015; 4).

Neo Liberalizm iki savaş arası dönem ve İkinci Dünya Savaşı`nın hemen ardından ortaya atılan liberal teorileri esas almaktadır. Neoliberal gelenekte ön plana çıkan

Robert Keohane ve Stephen Krasner uluslararası arenada ekonomik fayda eşitsiz bir şekilde dağılmış olmasına rağmen sistemde göreceli istikrarın ve ekonomik iş birliğinin gözlemleneceğine vurgu yapmaktadır (Boas and Morse, 2009; 2). Liberal yaklaşıma yaptıkları en önemli katkı uluslararası rejimler kavramını literatüre kazandırmış olmalarıdır. Bu rejimler uluslararası örgütler gibi katı kural ve prosedürlere sahip yapılar kapsamında gerçekleşen iş birliğinin ötesine geçen ve devletlerin ekonomik davranışlarını düzenleyen temel anlaşmalardır (Turan, 2015: 381).

Neoliberalizm, 1980'lerin başından 2000'lerin başına kadar, Ronald Reagan'dan bu yana Amerikan hükümetleri tarafından benimsenip desteklenen hegemonik ideolojiydi (Pereira, 2009; 9).

- Neoliberalizm, çeşitli serbest piyasa fundamentalizmi biçimlerini kapsayan bir ideoloji olarak anlaşılır;
- Neo-liberalizm çeşitli mekansal ölçeklerde çalışır;
- Neoliberalizm, refah tedarikinin mevcut modellerinin yerini değiştirmeye çalışır;
- Bu ideolojinin farklı coğrafi bağlamlarda yayılmasının izlenmesi;
- Bu ideolojinin değişken eklenmesinin farklı yerlerde diğer süreçlerle eşleştirilmesi;
- Konunun mekansal uygulamalarında bu ideolojinin normalleşmesini incelemek (Barnett, 2007; 2-3).

Neo liberalizm, ilk olarak, güçlü kişisel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaret ile karakterize edilen kurumsal bir çerçevede bireysel girişimci özgürlük ve becerileri serbest bırakarak, insan refahının en iyi şekilde geliştirilebileceğini öngören politik bir ekonomik uygulama teorisine dayanmaktadır. Devletin rolü, bu tür uygulamalara uygun kurumsal bir çerçevede oluşturmak ve korumaktır. Devlet, örneğin, paranın niteliğini ve bütünlüğünü garanti etmelidir. Ayrıca, özel mülkiyet haklarını güvence altına almak ve gerekirse güç uygulamak suretiyle piyasaların düzgün çalışmasını garanti altına almak için gerekli olan askeri, savunma, polis ve yasal yapıları ve işlevleri kurmalıdır. Ayrıca, pazarlar mevcut değilse, gerekirse devlet eylemi ile yaratılacaktır düşüncesini savunacaktır. Ancak bu görevlerin ötesinde devletin girişim yapmaması gerekmektedir (Harvey, 2005; 2).

Serbest piyasa ekonomisi kaynakları ve fırsatları tahsis etmek için en iyi yol pazardır. Pazar, hem daha verimli, hem de ahlaki açıdan üstün bir mekanizmadır. Serbest piyasa kendi kendini düzenleyen bir düzendir ve kendisini hükümetten veya diğer dış güçlerden daha iyi düzenleye bilmektedir. Neoliberaller hükümet gücüne belirgin bir güvensizlik göstermek ve bireysel hakların korunması için rolünü sınırlayan, olumsuz görüşleri içinde devlet gücünü sınırlandırmayı amaçlamaktadır (Olssen and Peters, 2010; 314-315).

Anarşi ve işbirliği ilişkisini 1970`lerde tartışmaya açan Hedley Bull, anarşik dünya düzenini uluslararası toplumdan ayırmaktadır. Bull`a göre uluslararası sistem anarşik olabilir, fakat uluslararası toplum, anarşik olarak değerlendirilemez. Uluslararası toplum, bir grup devletin “birbirleri olan ilişkilerinde kendilerini birtakım ortak kurallara bağlı olarak görmeleri ve ortak kurum çalışmalarında pay sahibi olmaları ile ortaya çıkmaktadır. Anarşik uluslararası sistemin kaçınılmaz bir sonucu olarak, realistlerin `devlet aktörleri arasında çatışmanın normal olduğu` argümanına karşılık olarak, neo-liberaller, anarşi ortamında işbirliğinin ve çatışmanın aktörlerin çıkarları dahilinde sonuçlanabileceğini tartışmaktadır (Coşkun, 2014: 410).

“Andrew Moravscik (2008), yeni liberal dalganın temel varsayımlarını şöyle özetlemektedir : (Balta,2014: 140-141)

- Modern liberal uluslararası ilişkiler teorisinde devletler rasyonel olarak hareket eden kurumlardır,
- Uluslararası sistem, tek bir merkezi otoritenin bulunmadığı, devletlerin kendi kendilerini korumak zorunda oldukları anarşik bir yapıdır,
- Toplumdan bağımsız, üzerinde tartışılmayacak yegane bir ulusal çıkar kavramı mevcut değildir. Toplumlar farklı kesimlerinden oluşan, heterojen yapılar olduğundan, onları temsil eden devlet ve devletin çıkarları da homojen değildir,
- Toplumdaki farklı tercihler, amaçlar ve hedefler, devletin dış politika tercihlerine yansır,
- Realistlerin varsayımlarının aksine, devletler sürekli “güç” ve “zenginlik” peşinde koşmazlar. Farklı ekonomik, sosyal ve siyasi hedefleri olabilir,

- Devletler uluslararası sistemde birbirinden tamamen bağımsız ve izole adacıklar değildir. Zaman içerisinde ekonomik, sosyo-kültürel ve hatta güvenlik konularında bir birbirleriyle iletişim içerisine girmek zorunda kalırlar,
- İki devlet birbiriyle iletişime girdiğinde, iki taraf da kazançlı çıkabilir. Mutlaka bir taraf kazanırken diğeri kaybedecek diye bir şart yoktur,
- Devletlerin tercihleri ve çıkarları sabir değildir, zaman içinde değişiklik gösterir” .

Neoliberalizm liberal Uİ teorisinin uluslararası kollektif sonuçları elde etmek konusunda uluslararası kurumların oynadıkları role odaklanan bir versiyondur ve bu nedenle genel olarak “ neoliberal kurumsalcılık” adını da almıştır. Uluslararası işbirliğini incelemek için neoliberalizm yapısal realizm gibi küresel meselelerde egemen olan devletleri üniter, akılcı, faydayı-maksimize eden aktörler olarak gören devlet merkezli görüşü savunur. Yani devletler çatışan menfaatlere sahip farklı yurtiçi aktörlerden oluşan varlıklardan çok, belirli ve sınıflandırılabilir hedefleri olan birleşik varlıklar olarak görülür. Devletler aynı zamanda kendi menfaatine dayanan öncelikler üzerinden kararlar alan ve olası tercihlerin, tepkilerin ve sonuçların analiziyle kar-zarar hesabına dayalı stratejiler uyarınca işleyen aktörlerdir. Bu varsayımları yaparak neoliberalizm yalnızca yapısal realizme benzemekle kalmaz, aynı zamanda akılcılık ve fayda maksimizasyonu konusunda da ekonomiyle sıkı ilişki içerisinde (Folker, 2016: 132).

“Neoliberalere göre günümüzde karşılıklı bağımlılığın artması işbirliği sonucunu doğurmaktadır. Bu işbirliği süreci ile güç olgusu arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Neoliberallerin ortaya koyduğu "karşılıklı bağımlı" ilişkisi, içinde barındırdığı asimetri ölçüsünde bir etki aracına dönüşebilmekte ve gücün bir faktörü konumuna gelmektedir. Bu bağlamda özellikle ekonomik alanda oluşturulan uluslararası rejimler, Neorealistlerin güç tanımından çok da farklı bir nitelik taşımamaktadır. Sadece etki aracı değişmiştir. Burada askeri etki araçları ya da ekonomik etki araçları ayrımından çok, karşılıklı bağımlılığın asimetric niteliği taraflardan birine önemli bir etki aracı sağlar konuma gelmiştir. Dolayısıyla ister "sistemik" ister dolaylı", isterse de "yumuşak olarak nitelensin, yeni bir neoliberal etki aracı ve sonucunda neoliberal güç olgusu ortaya çıkmış olacaktır” (Bozdağlıoğlu ve Özen, 2004: 65).

Liberal ve neoliberal teoriler, uluslararası silahlı çatışmanın, uluslararası kuramsal eksiklikten doğduğunu belirtip, uluslararası hukuk, uluslararası örgütler ve ekonomik ve toplumsal bütünleşme ile demokratikleşmeye yoğunlaşmaktadır (Yılmaz, 2012: 154).

Uluslararası politikada anarşik durumun zayıf uluslararası kurumlardan kaynaklandığını, yasal ve kurumsal altyapıyı güçlendirip demokratik olmayan hükümetlerin önlenmesi ve işbirliğinin artırılmasıyla dünyada barışın sağlanabileceğini ve birçok sorunların çözülebileceğini iddia etmektedirler. Bir diğer taraftan liberaller devletin geleneksel olarak diğerleriyle savaş yapma üzerine kurulduğunu, devletin zayıflayıp çoğul yapının ortaya çıkmasının savaşı azaltacağını işaret etmektedirler (Kegley, 2004: 606).

“Neo-liberal kurumsalcılığın rasyonellik varsayımının sonucu olarak, rasyonel-seçim ve kolektif fayda teorileri uluslararası sistemdeki kurumların dünya düzeni ve uluslararası işbirliği üzerindeki etkisini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Ve bunu kolektif aksiyon problemi kavramı gibi ifade etmektedir. Kolektif aksiyon problemi kavramı belli bir aksiyonun sonucundan birden fazla aktörün faydalandığı durumlarını ifade eder. Kolektif aksiyon durumunda tüm tarafların sorunu tek başlarına çözemeyeceklerini fakr edip rasyonel seçim olarak hareket etme kararı almaları söz konusudur. Uluslararası ilişkilerde işbirliğinin temelinde yatan nedenlerden biri olarak kolektif aksiyon problemi gösterilir”(Coşkun, 2014: 413).

Neoliberalere göre uluslararası rejim ve örgütler devletlerin ortak çıkarlarını gerçekleştirirde önemli bir rol oynarlar. Onlara göre, devletlerin, çıkarlarına hizmet edeceğini bildikleri halde bir araya gelip işbirliği yapmalarını engelleyen çok önemli bir faktör vardır ve rejimler bu faktörün geriletilmesine veya giderilmesine yardımcı olarak işbirliğini kolaylaştırırlar (Arı ve Toprak, 2013: 156).

“1989 yılında Sovyetler Birliği`nin dağılmasıyla sonrasında ulusal güvenlik, çıkarlar ve tehditler konusu yeniden ele alınmıştır. Neoliberal politikaların yaygınlaşması, daha önce küresel sermayeye kapalı alanların Soğuk Savaş sonrası yatırımlara açık hale gelmesi ve küreselleşme nedeniyle devletin klasik işlevinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişiklikler : (Birdişli, 2014: 107)

- a. Küresel piyasaların gelişmesiyle devletlerin ekonomik ve politik yapılarını yabancı yatırımcıları çekecek biçimde yeniden düzenleme (deregülasyon) yoluna gitmeye başlamışlardır,
- b. Ülkeler küresel alanda rekabet edebilmek adına sermayenin karlılığını artıracak önlemler almaya zorlanmıştır,
- c. Ulus ötesi şirketler, küresel örgütler ve sivil toplum örgütleri (NGO'lar) uluslararası alanın yeni aktörleri haline gelmişlerdir.

Uluslararası arenada ortaya çıkan bu yeni yapı, devletin geleneksel rolünü ve önemini azaltmamış fakat küresel ekonomik sistemin geleceği adına devlete yeni sorumluluklar yüklemiştir. Post modern olarak tanımlanan bu yeni yapının temel nitelikleri ise şunlardır

- a. Post modern devlet anlaşmazlıkları çözmek için kuvvet kullanımını reddetmektedir. Bu bağlamda ulusal ve uluslararası güvenlik; şeffaflık, karşılıklı açıklık, karşılıklı bağımlılık ve saldırmazlık üzerine oturtulmaktadır,
- b. Post modern devlet daha çoğulcu, daha karmaşık ve bürokratik modern devlete göre daha az merkeziyetçi ve milliyetçidir
- c. Post modern devlet özel sermaye ve hükümet arasında daha aktif rol oynamaktadır”.

1.6. Karşılıklı Bağımlılık Kuramı

Karşılıklı bağımlılık yeni bir kavram olmamakla birlikte özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğinde etkinliğini artırmıştır. Liberal kuramcılar küresel sistemin anarşi olarak tanımlanan merkezi otorite eksikliğini kabul etmekle birlikte daha doğru bir tanımlamanın “düzenli” anarşi şeklinde olacağını savunmaktadır çünkü küresel sistem içinde hiyerarşik bir yaptırım gücü söz konusu olmasa bile pek çok devletin paylaştığı gene kabul gören norm standartlarına riayet edilmektedir (Kegley, 2012: 48).

“Karşılıklı bağımlılık hakkındaki liberal teoriler, ticaret ve ekonomik ilişkilerle ilgili fikirlere dayanmaktadır. Bu tür düşünceler, David Ricardo'nun (1770-1823) klasik iktisat ve Manchester liberalleri olarak anılan Richard Cobden (1804-1865) ve John Bright'ın (1811-1889) fikirleri temelinde, 19. Yüzyıl'da ticari liberalizmin doğuşuna kadar götürülebilir. Ticari liberalizmdeki ana tema, serbest ticaretin erdemlerine olan

inançtı. Serbest ticaretin, üretmeye en uygun olduğu yani “ karşılaştırmalı avantaj” a sahip olduğu mal ve hizmetleri üretiminde her ülkeye uzmanlaşma olanağı vermesi nedeniyle ekonomik yararları vardır. Serbest ticaret, devletleri, uluslararası çatışma maliyetlerini savaşı düşünmeyi neredeyse imkansız hale getirecek kadar yüksek kılan ekonomik karşılıklı bağımlılık ağlarına çekme konusunda da önemlidir. Cobden ve Brihgt, serbest ticaretin, farklı ırk, öğreti ve dillerden insanları, Cobden`in “ ebedi barış bağları “ olarak tanımladığı şekilde bir araya getireceğini ileri sürer. Serbest ticaret, yalnızca olumsuz nedenlerle barışı sürdürmez, aynı zamanda farklı halkların birbirini daha iyi anlayacak şekilde ortak değerler ve ortak ticaret kültürü etrafında birleşmesini sağladığı için de olumlu faydalara sahiptir. Kısacası, saldırganlık ve yayılcılığın en iyi caydırıcı şey “ ticaret ruhudur” (Heywood, 2013: 95 - 96).

“Keohane`nin gerçekçilik üzerine süregelen tartışmaları, gerçekçiliğin uluslararası ilişkilerle ilgili temel varsayımları olduğu öne sürülen savlar hakkında Joseph Nye ile birlikte sorgulamalar yapmaya başladıkları 1960`ların sonu ve 1970`lerin başlarında ortaya çıkmıştır. 1972`de Transnational Relations and World Politics kitabını Joseph Nye ile beraber yayına hazırlamışlardır. Bu kitap, çok uluslu şirketler gibi devlet dışı aktörler arasındaki `ulusaşırı ilişkiler`in, siyaset bilimcilerin devletlerarası ilişkilere aşırı derecede odaklanmasının üstesinden gelinebilmesini zorunlu kıldığını düşünen birçok akademisyenleri biraraya getirmiştir. Kitap Vietnam Savaşı`nın sona erdiği ve uluslararası ilişkilerde ekonomik konuların önemini arttığı bir ortamda yayınlanmıştır. Özellikle OPEC`in (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) yükselişi, Japonya ve ABD arasında ticaret dengesizliği üzerine ortaya çıkan gerginlik ve Nixon`un parasal istikrarla ilgili Bretton Woods anlaşmasını tek taraflı olarak terk etmesi, dünya siyasetinde bazı kökten değişikliklerin meydana gelmekte olduğunu göstermekteydi. Sonraki birkaç yıl Keohane ve Nye`ın çalışmaları, `karşılıklı bağımlı` olduğu öne sürülen dünyanın çok yönlü tanımlanmasından, siyasal liderlik, rejim değişimi ve sürdürülebilirliği için karşılıklı karmaşık bağımlılığın sonuçlarının teorik değerlendirilmesine doğru evrim geçirmiştir” (Griffiths ve diğerleri, 2011: 107).

Karşılıklı bağımlılık düşüncesinin ana teması, ulaşım ve iletişimdeki baş döndürücü gelişmelerle dünyanın küçüldüğü ve ülkelerin artan bir hızla birbiriyle bağımlı hale

geldikleridir. Karşılıklı bağımlılık teorisi iki temel öngörüye dayanır. Dünyanın askeri açıdan gittikçe küçüldüğünü ve karşılıklı bağımlılık arttırdığıdır,

1. Dünyanın ekonomik olarak, iç içe geçmiş şekilde birbirine bağlanmasıdır,
2. İletişimdeki gelişmeler ve ulaşım kolaylıkları dolayısı ile, dünya artık bütün ulusların tabii coğrafyası haline gelmiştir (Şen, 2008: 456-457).

“Karşılıklı bağımlılık ile ilgili literatürün çok büyük bölümüne hakim olan görüşe göre, açık uluslararası piyasalar ve yüksek bir dereceye çıkmış ekonomik mübadele devletlerarası husumeti ve önlemekte veya oldukça sınırlamaktadır. Uluslararası ilişkilerin hakim akımlarından birini oluşturan liberaller, bu temel tezi desteklerken, karşılıklı bağımlılık ile devletler arası çatışma ilişkisi üzerine bazı argümanlar geliştirmişlerdir.

1. Ekonomik mübadele ve askeri fethin, siyasal güvenlik ve ekonomik büyümeyi geliştirmekte ihtiyaç duyulan kaynakları elde etme yolunda birer ikame araçları olarak kabul edilmesidir. Buna göre ticaret ve dış yatırım artarsa toprak işgali, emperyalizm ve dış fethine olan ihtiyaçlar teşvik edilmemiş olacaktır. Tam aksine uluslararası ekonomik faaliyeti kısıtlamaya matuf artan engeller ise, siyasal-askeri anlaşmazlığa katkıda bulunacak çıkar çatışmalarını tahrif edecektir.
2. Diğer bir liberal argümana göre ise, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler, bu ülkeler arasındaki teması artırmakta, artan temas hükümetler arası düzeyin yanı sıra ülkeler içindeki özel aktörler arasındaki iletişimi de geliştirmektedir. Artan temas ve iletişim ise, siyasal ilişkilerdeki işbirliğinin artmasını gerektirmektedir” (Şen, 2008: 456-457).
3. “Karşılıklı bağımlılığın faydaları bazen sıfır toplamlı ya da sıfır olmayan toplamlı şeklinde ifade edilir. Sıfır toplamlı bir durumda, sizin kaybınız benim kazancımdır ve tersi. Pozitif toplamlı bir durumda, ikimiz de kazanırız; negatif toplamlı bir durumda, ikimiz de kaybederiz. Karşılıklı bağımlılığın hem sıfır toplamlı hem sıfır olmayan toplamlı yönleri bulunur. Bazı liberal ekonomistler karşılıklı bağımlılığı sadece ortak kazanç temelinde, yani herkesin kazançlı çıktığı ve herkesin daha iyi duruma geldiği pozitif toplamlı durumlar olarak

düşünme eğilimindedirler. Faydaların eşitsizliğine ve görelî kazançların bölüşümüyle ilgili çatışmalara dikkat etmemeleri, bu gibi analizcilerin karşılıklı bağımlılığın siyasi yönlerini gözden kaçırmalarına neden olmaktadır” (Nye ve Welch, 2015: 353).

Dolayısıyla eğer A, B ve C karşılıklı bağımlıysa, B`deki herhangi bir değişiklik A ve C`de değişime: A`daki bir değişiklik B ve C`de değişime, C`deki herhangi bir değişiklik A ve B`de değişime neden olacaktır. Bununla birlikte çetrefil yapı burda da bitmez. A`daki bir değişimin sadece B ve C`de değil A`nın kendisini de değiştirmesi, `A olmak` `B olmak` veya aslında herhangi bir şekilde `bir şey olmak` kavramlarıyla düşünmeyi zorlaştırır. Bu şekilde karmaşık karşılıklı bağlanmışlık, `her şeyin olması veya olmaması gerektiği` şeklindeki Aristo`nun formülüne kadar geri götürülebilecek Batı düşünce geleneğinin temellerini zormalaktadır. Düşünceye, ya/ veya şeklindeki bu ikili yaklaşım, dünyanın doğrusal ve nedensel ilişkilerle anlaşılabilceğini ima ederken, karmaşık karşılıklı bağlanmışlık, belki de alternatif bütüncül, ikili olmayan ve dolayısıyla doğrusal olmayan bir anlama yaklaşımı gerektirmektedir (Heywood, 2013: 112-113), (Arı, 2008: 407-408).

“Keohane ve Nye karşılıklı bağımlılığın iki yönünün ayırt etmektedirler; “hassasiyet” ve “savunmasızlık”. Hassasiyet bir aktörün koşullarındaki değişimin diğer aktörleri etkileme derecesini ölçmektedir ki bu bireysel aktörler açısından sonuçların ne ölçüde ortak bir şekilde denetlediğini göstermektedir. Savunmasızlık bir aktörün bir ilişkiyi bitirmenin sonucunda ödeyeceği bedeli ölçmektedir. Bunlardan biri yüksek oranda asimetrik olduğunda, karşılıklı bağımlılık değil, bağımlılıktan söz ediyor oluruz. Hassasiyet karşılıklı bağımlılığın esas anlamına daha yakın gibi görünmektedir, fakat savunmasızlık devletlerin nasıl karşılık vereceğinde ana etkindir. Savunmasız devletlerin savunmasız olmayanlara kıyasla yüksek düzeyde hassasiyeti kabul etmeleri ihtimali daha yüksektir. Karşılıklı bağımlılık bir bağlamdaki etkileşimlerin “dinamik yoğunluğu”na bağlı olan bir ölçü meselesidir; yüksek yoğunluk daha fazla karşılıklı bağımlılık anlamına gelir. Fakat karşılıklı bağımlılık ayrıca konu bağımlıdır ve herhangi bir alandaki - örneğin ekonomi - artış her zaman diğer alanlara - örneğin güvenlik-taşımayabilir” (Wendt, 2012: 419- 420).

Ancak, yüksek bir duyarlılık düzeyi yüksek bir korunmasızlık düzeyiyle aynı şey değildir. Korunmasızlık bir karşılıklı bağımlılık sisteminin yapısını değiştirmenin görece maliyetlerine gönderme yapmaktadır. Sistemden kaçışın ya da oyunun kurallarını değiştirmenin bedelidir. İki ülkeden daha az korunmasız olanı, mutlaka daha az duyarlı olan değil, daha çok, durumunu değiştirmenin daha az maliyet yüklediği ülke olacaktır. 1973 petrol krizi sırasında, ABD toplam enerji ihtiyacının sadece yüzde 16'sını ithal enerjiyle karşılıyordu. Japonya ise 1973'te yüzde 95 oranında ithal enerjiye bağımlıydı. ABD 1973'te Arap petrol ambargosuna fiyatların yukarı fırlaması ölçüsünde duyarlıydı, ama Japonya kadar korunmasız değildi (Keohane, 2001: 240, Nye ve Welch, 2015: 356).

Aktörler, etkileşimin sonucu her biri için diğerlerinin tercihlerine bağlı olduğunda karşılıklı olarak bağımlıdırlar. Karşılıklı bağımlılık genellikle işbirliğini açıklamak için kullanılmasına rağmen, işbirliğine yönelik ilişkilerle sınırlı değildir ; düşmanlar dostlar gibi karşılıklı bağımlı olabilirler. Kolektif kimliğin oluşmasına neden olmak için karşılıklı bağımlılık öznel değil, nesnel olmak zorundadır. Kolektif kimlik bir kez var olduğunda aktörler birbirlerinin kazanım ve kayıplarını kendilerinininkiymişcesine, tanım gereği “ karşılıklı bağımlı” olarak deneyimleyeceklerdir (Wendt, 2012: 419- 420).

Karşılıklı Bağımlılığın oluşması süreci kolay olmayacaktır. Bu karşılıklı bağımlılığın uygunsuzluğundan değil, buna karşı yılların vermiş olduğu alışkanlıkla hareket etmeye çalışan ve sürece karşı direnen diplomat davranışlarından kaynaklanmaktadır. Üzerinde uzlaşma sağlanmış demokrasi uygulamaları ve diğer bazı normların evrensel nitelik arz etmesi yüzyıllar almıştır ve bu süreç halen devam etmektedir. Bazı güçlü devletler gelişen karşılıklı bağımlılık hareketinin kendi egemenliklerini ve hegemonyalarını tehdit ettiği gerekçesi ile ekonomik ve siyasi ilişkilerine tahdit koymuşlar ve karşılıklı bağımlılığı engellemeye çalışmışlardır (Bakan, 2004: 19-20). Karşılıklı bağımlılığın günümüzde daha da başarılı olması için demokratik devletlerin sayısının hızla çoğalması ile beraber, gelişmiş, dünyanın büyük devletlerinin de sürece ilişkin yatkın politikalar izlemesi de bir o kadar önemlidir.

Gelişen karşılıklı bağımlılık zamanla iç politika ile dış politika arasındaki ayrımı kaldırmıştır. İç politikadaki her gelişmenin dış politika ile yakından alakası vardır (Bakan, 2004: 23).

“Karşılıklı bağımlılık, eylem ve menfaatlerin iç içe geçtiği ortaklaşalık ilişkisini de içerir. Karşılıklı bağımlılıkta, katılımcı aktörler bağlantılı halleri dolayısıyla önemli menfaatler ve faydalar da elde edebilirler. Dolayısıyla bir ilişkiyi tehdit etmek ya da sona erdirmek bir aktörün kendi menfaatlerine de zarar verir. Karşılıklı bağımlılık kavramı anarşik bir ortamda potansiyel barışçıl bir süreç olarak liberal Uİ düşüncesinde derin köklere sahiptir. Örneğin, küresel sanayileşmenin büyük bir hızla ve büyük bir alanda gerçekleşmesine bağlı olarak ortaya çıkan çevresel kaynakların tüketilmesinin önlenmesi devletlerin ortak menfaatindedir. Sorun, belirli bir ulusal sınırlar içerisinde tartışılmaz ya da geleneksel güç politikaları, şiddet ve tek yanlı eylemlerle çözülemez. Tüm devletlerin kolektif ve üst üste binen eylemlerin yarattığı bu soruna bir çözüm bulma noktasında menfaati vardır. Bu sorun, aynı zamanda yalnızca devletlerin aralarında işbirliğine dayanan çalışmalarla çözülebilecek bir sorundur. Aynı dinamik, küresel ekonomi, sağlık, mülteciler ya da göç gibi `alt`politika (ulusal güvenliğin yüksek politikasına karşı) olarak adlandırılan diğer alanlara da işletilebilir. Bu alanlar devletler bakımından oldukça önemli hale gelmektedir; çünkü karşılıklı bağımlılıkta karakterize alanlardır ve aynı zamanda uluslararası işbirliğine dair en büyük potansiyeli taşıyan meselelerdir” (Folker, 2016: 135).

“Simetri görece dengeli ve dengesiz bağımlılık durumlarına gönderme yapmaktadır. Daha az bağımlı olmak bir güç kaynağı olabilir. İki taraf karşılıklı olarak bağımlı, ama biri diğerine daha az bağımlı ise, iki taraf da karşılıklı bağımlılık ilişkisine önem verdiği sürece daha az bağımlı olan tarafın bir güç kaynağı var demektir. Karşılıklı bağımlılığın asimetrisini manipüle etmek uluslararası politikada bir güç kaynağı olabilir. Karşılıklı bağımlılığın sadece eşit bağımlılık durumlarında ortaya çıktığını söyleyen analizciler, en ilginç siyasi davranışı tanımlamaktan uzaklaşırlar. Böyle kusursuz bir simetri son derece nadirdir; bir tarafın tamamen bağımlı, diğer tarafın ise hiç bağımlı olmadığı tam dengesizlik durumları için de aynı şey geçerlidir. Asimetri, karşılıklı bağımlılık politikasının temelinde yer alır. Asimetri çoğunlukla konudan konuya değişiklik gösterebilmektedir” (Nye ve Welch, 2015: 358-360).

Dolayısıyla içinde bulunulan uluslararası sistemin tanımlayıcı niteliklerinden biri “karşılıklı bağımlılıktır”. Bu tür bir yaklaşım elbette devletlerin savaş ve barışa karar verme şartlarını da derinden etkilemektedir. Bu bağımlılığın görece olarak daha düşük

olduğu önceki yüzyıllarda savaş kararları daha kolay alınabilirken, bugün aynı şeyi yapmak daha zor hale gelmiştir. Yeni liberal perspektiften, küreselleşen dünyada gittikçe ağırlığı hissedilen karşılıklı bağımlılık tek bir sistem oluşturmaktadır. Bu yönüyle de liberaller kimi zaman “ küreselciler olarak da nitelendirilmişlerdir (Ateş, 2013: 78-79).

1.6.1. Karşılıklı Bağımlılığın Ekonomik Sisteme Bakışı

Yeni dönem uluslararası ilişkiler nasıl bir dönüşüm geçirmektedir? Etkili aktörler ve güçler nelerdir? Ne tür bir yapısal dönüşüm yaşanmaktadır, aktörlerin dış politika amaç ve araçları ne yönde bir değişim geçirmektedir vb. önemlidir. Yapısal dönüşüm ve çoğullaşan aktörlerin yanında en önemli dönüşümlerinden biri ekonominin önem kazanması ve belirleyici hale gelmesidir. Nitekim uluslararası ilişkileri ekonomik bir bakışla ele alma yönünde bir eğilim gözükmemektedir (Milner, 1993: 163-164, Yılmaz, 2012: 73).

Uluslararası ilişkilerde pluralist yaklaşımı benimseyenler ise ekonomi ile politika arasındaki ilişkiyi karşılıklı bağımlılık sürecinde bireyler, hükümetler, çok uluslu şirketler türünde iki ya da daha fazla tarafın özellikle ekonomik alanda karşılıklı olarak birbirine bağımlı hale gelmesi bağlamında analiz etmektedir. Kurumsal olarak kökleri liberalizme dayanmakta olan plüralist yaklaşımlar uluslararası ilişkilerde çok aktörlü yapıya vurgu yapmaktadır. Pluralistlere göre uluslararası politikada devlet niteliği taşımayan aktörler önemli varlıklardır. Karşılıklı bağımlılık teorisyenleri, uluslararası ekonomik ilişkilerin uluslararası politikanın çerçevesini belirleme konusunda oldukça önemli bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Devletlerarasındaki ilişkilerin her geçen gün artak karmaşık ekonomik bağımlılığın etkisinde kaldığını öne süren pluralistlere göre bu durum uluslararası alanda çatışmaların azalmasına ve ekonomik işbirliği süreçlerinin genişlenmesine yol açmaktadır (Arı, 2002: 300-302).

Karşılıklı ekonomik bağımlılığın manispülasyonunda, kazanan her zaman en büyük devlet olmamaktadır. Daha küçük ya da daha zayıf bir devletin bir konuya daha büyük bir ilgisi varsa, gayet başarılı olabilir. Küçük devletler asimetric karşılıklı bağımlılıkta göreceli korunmasızlıklarının üstesinden gelmek için sık sık daha büyük olan inandırıcılıklarını ve kararlılıklarını kullanabilirler. Yükselen karşılıklı bağımlılığın doğal bir sonucu ticaret anlaşmalarının çoğalmasındır (Nye ve Welch, 2015: 361).

Karşılıklı bağımlılık iki devletin karşılıklı olarak savunmasız oldukları bir durum olarak tanımlanır; her biri diğerinin ekonomik alemde rehinidir. Karşılıklı bağımlılık yüksek olduğunda tüm devletler misilleme yapabileceği için diğer devletlere hile yapmak ya da onlara karşı saldırgan davranışta bulunmak daha az baştan çıkarıcıdır. Karşılıklı bağımlılık, karşılıklı garantilemiş yıkımın nükleer güçlerin birbirlerinin güvenliklerine saygı duymaya zorlamasını sağladığı kadar devletlerin birbirlerini ekonomik konularda işbirliği yapmaya mecbur bırakılmasını sağlamaktadır. Bütün devletler kendi halkları için maddi konfor sağlanmasında ortak olarak hareket etmeye diğerleri tarafından zorlanmıştır (Mearsheimer, 2013: 603-604).

“Ünlü liberal ekonomi kuramcısı David Ricardo`nun göreceli avantajlar kuramına göre devletler rekabet güçlerinin en iyi olduğu ve en ucuza üretebilecekleri malları üretmeliler ve kendilerinin daha pahalıya ürettikleri malları bunları çok daha ucuza üreten devletlerden satın almalıdırlar. Bu şekilde devletlerarasında karşılıklı bağımlılık odaklı ilişkiler tesis edilecektir. Bu ilişkilerin devamından kazançlı çıktığı sürece taraflar bu ilişkinin bozulmasını istemeyeceklerdir. Bu da çatışma ve savaş gibi durumların yaşanma ihtimalini azaltacaktır. Bu bakış açısına göre devletler özünde ticaret devletidir. Devletlerin gücü onların mal üretme ve ürettikleri bu mallara satabilecekleri pazarlar bulma kapasiteleriyle doğru orantılı şekilde değişebilmektedir. Günümüzde devletlerin gücü onların sahip oldukları ticari ilişkilerin kapsama alanıyla ölçülmektedir” (Oğuzlu, 2013: 146).

Ekonomik karşılıklı bağımlılık kavramını destekleyici nitelikte, Richard Rosecrance`ın Ticari Beklentiler Teorisi görüşü de ayrıca olarak açıklanacaktır.

1.6.2. Karşılıklı Bağımlılık Kuramının Uluslararası Örgütlere Bakışı

“Etkileşiminin başlangıç noktası olarak devletlerin neden uluslararası örgütlere üye oldukları sorusu üzerinde durmak gereklidir. Devletlerin neden uluslararası örgütlere üye olduklarına yönelik çeşitli ve birbirlerini tamamlayıcı açıklamalar bulmak mümkündür. Öncelikli olarak devletlerin uluslararası örgütlere üye olma tercihlerini, uluslararası politika sahnesinde önlerine çıkan çeşitli kriz dönemlerinde yalnız ve birbirinden bağımsız hareket etme seçeneğine karşı kendi aralarında bir işbirliği ortamı yaratmak istedikleri varsayımına dayandırabiliriz. Ayrıca devletleri çeşitli küresel/bölgesel sorunlarla başa çıkmaya yönelik çabalarında ortaya çıkan bu maliyeti

bu işbirliği sayesinde azaltmak isteyecekleri de düşünülebilir. Uluslararası örgütlerin dış politika üzerinde etkisi olduğunu savunmak öncelikle, uluslararası örgütlerin uluslararası sistemin başat aktörleri olan devletlerden ayrı hareket edebildikleri ve diğer aktörler üzerinde onların davranışlarını değiştirici etki yapabildikleri önkabulüne dayanmaktadır” (Terzi, 2014:76).

Jervis'e göre, uluslararası ilişkilerde devletler, işbirliğine pek yanaşmıyorlar. Çünkü, sistem, devletlerin birbirlerini istismar etmelerini engellemiyor. Bu noktada, uluslararası örgütlenmenin, kısmen bu durumu değiştirebileceği iddia edilebilir. Bu çerçevede, uluslararası örgütün hedeflediği işbirliği alanı ne derecede dar ve spesifik olursa, devletler de hak ve egemenlik yetkilerinden daha rahatça feragat ederek işbirliği yapmakta ve devam ettirmekte zorlanmazlar. Bu tip örgütlerde, hedefler de zaman içinde büyütülebilir (Jervis, 1986: 63-64).

Kurumsal liberalizm'in önemli düşünürlerinden Robert Keohane, realizm teorisini özellikle devletlerarası işbirliğini açıklamada yetersiz kaldığı için eleştirmektedir. Halbuki devletler realistlerin öngördükleri gibi çoğunlukla savaşmayıp, daha çok işbirliklerini sürdürmektedirler (Yalvaç,2011: 131). Bunun temel sebebi de uluslararası ilişkilerde var olan karşılıklı bağımlılıktır. Uluslararası örgütler belirsizliği ve korkuyu azaltır ve karşılıklı olarak yararlı sonuçlara varılmasını sağlarlar. Ayrıca uluslararası kurumların yarattıkları rejimler devletlerin davranış biçimlerini değiştirip, bir işbirliği geleneği oluştururlar. Böylece bir alandaki işbirliği diğer alanlar da işbirliğini geliştirir (Uzer, 2008: 171-172). Karşılıklı bağımlılık nedeniyle ülkelerin hissetmiş oldukları güvensizlik ve istikrarsızlık algısı uluslararası örgütler yoluyla kısmen azaltılmaya ve giderilmeye çalışılmaktadır. Karşılıklı bağımlılığın sağlıklı yönetilebilmesi için uluslararası örgütler devreye girmektedir (Ateş, 2016: 85).

1.6.3. Karşılıklı Bağımlılık ve Dış Politika

“Dış politikayı belirleyen bağımsız bir değişken olarak uluslararası sistem ele alınacak olursa, buna 2 boyuttan bakmak gerekecektir; İdealist ve Realist Yaklaşım. Rasyonalist idealizmin kurucusu Grotius'a göre devletler, diğer devletlerin çıkarlarını dikkate almadan ve salt kendi gereksinimlerine göre hareket edemezler. Dolayısıyla devletleri yönlendiren, *raison d'etat* değildir. Devletler, toplumsal baskı neticesinde, tıpkı insanlar gibi moral standartlara uymak durumundadırlar. Grotius'a göre, devleti yönlendiren,

uluslararası toplumdur. Uluslararası toplum, bir işbirliği halidir; bu durumda, orada dışlama ve rekabetin olmaması gerekmektedir. Uluslararası ilişkilerde radikal idealizmin okulunu temsil eden Kant ise, evrensel barış şartları için tek bir uluslararası topluma ve tek bir dünya devletine ihtiyaç olduğunu ileri sürmüştür. İdealistlere göre, uluslararası örgütler vasıtasıyla sistemde devletler arasında ahenk ve uyum kalıcı olurken; askeri gücün önemi giderek minimum düzeye gerilemektedir. Bu anlamda, örgütlenme ve kurumlaşma, uluslararası sistemin anarşik yapısının zararlı etkilerini yumuşatmaktadır” (İşyar, 2013: 299-300).

Dış politika, bir ülkenin sınırları içerisinde oluşan süreç değildir. Oldukca kompleks resmi ve gayri resmi ilişkilerin, çatışmaların ve işbirliklerinin oluşturduğu bir sistem içerisinde oluşur ve gelişir. Yanlış bir dış politikanın ortaya çıkaracağı kayıplar ne kadar riskli ve büyük ise, isabetli bir dış politikanın getireceği faydalar da o kadar büyük olur. Bir hükümetin yanlış dış politika kararlar alması o ülkenin tüm bireylerini negatif yönde etkilerken; doğru dış politika kararları alması yine o ülkenin bireylerini pozitif yönde etkilemektedir (Gözen, 2001: 5-6).

“1970’li yıllarda çoğulcu yaklaşımın uluslararası ilişkilerde yaygınlaşması ile yükselişe geçen neo-liberal uluslararası ilişkiler yaklaşımı, gerçekçi yaklaşımdan farklı olarak dış politika analizinin kapsamını devletin ötesine, devlet ve devlet dışı aktörleri de kapsayacak şekilde genişletmiştir. Dış politika analizine, devlet ve karar alıcı elit dışında, iktisadi işletmeler, çeşitli fikirler ise siyasal kurum ve rejimlerin analizi de dahil edilmiştir. Liberal dış politika analizi özellikle gerçekçi yaklaşımın kapalı kutu olarak varsaydığı, devletin iç siyasal yapısını, dış politika karar alma mekanizmasını, bunun içerisindeki aktörleri ve farklı aktörlerin beklenti, çıkar ve dünya görüşünü de dahil etmiştir.

Nitekim, Robert O . Keohane ve Joseph S. Nye gibi neo liberal kuramcılarının üzerinde yoğunlaştıkları çok taraflı karşılıklı bağımlılığın başlıca dinamikleri, ekonomik ilişkilerin liberalleştirilmesi ve çok taraflı sorun çözme ve yönetim modellerinin sağlanmasıdır. Bu tür modeller, güçlü olmayan devlet ve diğer bazı uluslararası aktörlerin sorunlarını uluslararası örgüt ve platformlar aracılığıyla uluslararası siyasetin gündemine getirmesine, gündem oluşturmasına, ittifakları teşvik etmesine ve politika alanını genişletmesine olanak sağlayabilmektedir” (Baklacioğlu, 2014: 54-57).

1.7. Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık

“Ticari liberalizmin temelindeki karşılıklı bağımlılık vurgusu, en azından başlangıçtan realizme alternatif bir teorik model olarak görülen ve Keohane ve Nye`ın (1977) “ karmaşık karşılıklı bağımlılık” olarak adlandırdığı kavram çerçevesinde neo-liberaller tarafından daha da geliştirilmiştir. Karmaşık karşılıklı bağımlılık, modern dünyadaki halk ve hükümetlerin başka yerlerdeki olaylardan ve özellikle diğer ülkelerdeki emsallerinin hareketlerinden etkilenme derecesini ifade eder. Katı olarak anılan liberaller, uluslararası sistemde anarşi, self-help ve güvenlik ikileminin etkisini esaslı biçimde dönüştürülen niteliksel değişiklikler yaşandığına ve bunun barış, işbirliği ve bütünleşme yönünde karşı konulamaz bir eğilim yarattığına inanır. Diğer taraftan “ yumuşak” liberaller, değerlendirmelerin başlangıç noktası olarak özellikle uluslararası anarşinin sonuçları hakkındaki neo-realist varsayımları kabul etmek zorunda kalmış ve dolayısıyla modern realist ve liberal teorinin bazen ne derecede örtüştüğüne ışık tutmuştur” (Heywood, 2013: 95 - 96).

Keohane ve Nye`nin ulus-ötesi ilişkiler derlemesi, yeni Uİ teorisini benimsemiştir. Power and Interdependence adlı kitaplarında ise bu yönde bir adım atmışlardır. Bu klasik çalışmada, realistliğe paralel gidecek yeni bir uluslararası ilişkiler iddiası olarak karmaşık karşılıklı bağımlılık önermesini ortaya atmışlar ve bu iki yaklaşım arasında üç temel farklılık olduğunu belirtmişlerdir (Brown ve Ainley, 2007: 30).

“Realizme alternative olarak önerilen karmaşık karşılıklı bağımlılık ise şöyle tanımlanmaktadır:

- 1) Uluslararası ilişkiler artık sadece devletler arasındaki ilişkilerle sınırlı değildir. Hem hükümetler arası hem de ulusötesi örgütler ve devlet ricalinden olmayan elitler arasındaki gayriresmi ilişkiler, ilişki ve iletişim kanalllarını arttırmıştır.
- 2) Artık askeri konuların uluslararası siyasetteki belirleyici üstünlüğü kalmamış, konular arasındaki hiyerarşi ortadan kalkmıştır. Buna paralel olarak iç ve dış sorunlar arasındaki sınırlar da silinmiştir.
- 3) Askeri güç devletler tarafından, aynı bölgeyi paylaştıkları devletlere veya karmaşık karşılıklı bağımlılığın geçerli olduğu kullanılmaktadır. Bu da askeri gücün geçmişe göre önemini azaltmaktadır. Bu üç özellik bir ideal tip olarak karmaşık karşılıklı bağımlılığı

tanımlamaktadır. Karmaşık karşılıklı bağımlılık modeli bu üç özelliğin her yerde geçerli olduğunu savunmaz- hala realistliğin geçerli olduğu ilişkiler olabilir ve hatta vardır. Buradaki amaç, realistliğin yegane uluslararası ilişkiler teorisi olarak tüm ilişkilerde geçerli olma iddiasına karşı çıkmaktır (Keohane ve Nye, 1998: 87, Brown ve Ainley, 2007: 30).

“Bu koşullarda siyasi süreçler de farklılık gösterir. Keohane ve Nye bu farklılığı beş noktada özetlemektedir:

1. Aktörlerin hedefleri: Realizmde temel hedef askeri güçken, karmaşık karşılıklı bağımlılıkta devletler konulara göre farklı hedefler izlemektedir. Hükümet dışı aktörlerin kendi hedefleri vardır.
2. Devlet politikasının araçları: Realizmde en etkin araç askeri güç olarak kabul edilirken, karmaşık karşılıklı bağımlılıkta araçlar konuya göre değişmektedir. Karşılıklı bağımlılık, uluslararası örgütler ve ulus ötesi aktörlerle manipüle edilir.
3. Gündem oluşturma: Realizmde gündem güç dengesiyle ve güvenlik tehditlerindeki potansiyel değişimler tarafından belirlenirken, karmaşık karşılıklı bağımlılıkta gündem konu alanlarındaki güç kaynaklarının dağılımı, uluslararası rejimlerin status, ulusötesi aktörlerin önemindeki değişiklik ve başka konularla bağlantılandırılması tarafından belirlenir
4. Konuları bir birine bağlama: Realizmde güçlü devletler askeri güç kullanarak farklı konuları birbirine bağlar ve uluslararası hiyerarşiyi tahkim ederken, karmaşık karşılıklı bağımlılıkta güçsüz devletler uluslararası örgütleri kullanarak konuları birbiriyle bağlantılandırır ve böylece hiyerarşiyi zayıflatır.
5. Uluslararası örgütlerin yeri: Realizmde uluslararası örgütlerin sınırlıdır ve esas önemli olan sınırlıdır ve esas önemli olan devletlerin askeri gücüdür, karmaşık karşılıklı bağımlılıkta ise uluslararası örgütler gündemi belirler, koalisyonların kurulmasını sağlar ve güçsüz devletler için bir siyasi platform sunmaktadır. Bir uluslararası konuyu örgütsel bir foruma taşıyabilmek ve oy seferber edebilmek önemli bir siyasi kaynaktır” (Demiryol, 2016: 13, Birdal, 2014: 132-133).

Devletler her zaman birbirine bağımlı olmuştur. Çoğulculukta yeni olan, ilişkinin bir bütün olarak değil, farklı konularda ayrı ayrı kurulmasıdır. Güvenlik, ticaret ve finans

gibi farklı meselelerde karşılıklı bağımlılığın farklı biçimleri görülür. Karmaşık karşılıklı bağımlılık politikaları bu farklılıktan doğmaktadır. Aktörlerin duyarlılıkları ve incinebilirlikleri koşullara göre değişir. Burada duyarlılıktan kasıt, belli bir meselede yaşanan değişikliklere karşı aktörlerin ne derece duyarlı olduğu; incinebilirlikten kasıt ise bu duyarlılığa cevaplarını ne ölçüde kontrol edebildikleridir çıkmaktır (Brown ve Ainley, 2007: 30).

1.8. Richard Rosecrance Ticari Beklentiler Teorisi ve Karşılıklı Bağımlılık

“Rosecrance 1960`larda ve 1970`lerin başında sistem teorisi üzerine yaptığı çalışmalar ile adını duyurmuştur. Rosecrance 1970 ve 1980`lerde ilgi alanını değiştirmiş, uluslararası çevrenin değişmesi evrelerini ve bu değişikliğin Amerikan dış politikası için sonuçları üzerine çalışmaya başlamıştır. The Rise of the Trading State kitabının savları, uluslararası ilişkilerde devletlerin birbirlerine bağımlı hale gelme evreleri üzerine ampirik verilerin ve 1970`lerin sonlarında bu verilere dair gerçekçiler ve liberaller tarafından ortaya koyulan farklı yaklaşımların Rosecrance tarafından incelenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Kitapta Rosecrance, uluslararası ilişkiler çalışmaları için tekil açıklayıcı çerçeveyi reddetmektedir. Bunun yerine, ikincil yaklaşımı önermekte ve uluslararası sistemin iki dünyanın (askeri-politik dünya ve ticaret dünyası) varlığı karakterize edildiğini söylemektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa İmparatorlukları çöktüğünde ve sömürgeler bağımsızlıklarını elde etmeye başladıklarında, 1960`ların ortalarına doğru, dünyadaki devlet sayısı 150 civarı olmuştur; Soğuk Savaş sonrasında ise, Birleşmiş Milletler`e üye olan devletlerin sayısı 192`yi bulmuştur ve bu rakam yirmi birinci yüzyılın ortalarında 200`e ulaşabilir. Bu bağlamda devletler arasındaki ticaret, bu devletlerin varolabilmeleri için hayati önem arz etmektedir. Rosecrance ticaret sisteminin ve bağımlılığın günümüzde daha önce hiç olmadığı kadar güçlü olduğunu ileri sürmektedir. Uluslararası sistemde süper güçler arasında nükleer savaş olasılığını göz ardı etmeyen Rosecrance, bu süper güçlerin değişebilme kapasiteleri olduğunu ve ticaret devletinin gereklerini yerine getirebileceğini savunmaktadır” (Griffiths ve diğerleri, 2011: 117-119).

Özellikle Richard Rosecrance tarafından geliştirilen `tüccar devlet` kavramında temel argümanlar şunlardır: İktisadi ilişkiler devletler arasında o kadar yoğun ve komplike bir ağ ördüler ki, hiçbir devlet, ne kadar büyük olursa olsun, bu ağdan çıkıp iktisadi açıdan

tam bağımsız bir şekilde var olamaz. Diğer ülkelerden ya hammadde, ya da teknoloji almak zorunda kalmaktadır. Bunların her ikisini de kendi sınırlarınız içerisinde sağlarsanız bile, bu sefer ürettiğiniz mal ve hizmetleri geniş piyasalara ulaştırabilmek için sınırlarınızdan dışarı çıkmak zorunda kalacaksınız.

Kısacası günümüzde içe kapalı büyüme mümkün olmadığından devletler birbirleriyle alış-veriş yapmak durumundadırlar. Bunun sonucunda ülkeler arasında giderek güçlenen ekonomik bağlar doğmaktadır. Gerek Rosecrance, gerekse Keohane ve Nye şu noktanın altını çiziyorlar : Uluslararası sistemde bu karmaşık ve karşılıklı bağımlılık olduğu müddetçe, çatışma ve savaş ülkelerin çıkarlarına hizmet eden, rasyonel bir alternatif olmaktan uzaklaşıyor (Balta,2014: 141-143).

“Rosecrance`ya göre, iktisadi karşılıklı bağımlılığın gelişimi ile toprak elde etme amacıyla çatışmaya girmenin öneminin azalışı arasında bir ilişki söz konusudur. Merkantalist dönemde ulus-devletler toprak kazanımını milli gelir artırılmasının en temel yolu olarak görmekteydiler. Son zamanlarda ise, toprak kazanımının `savaşan devlet`in değil `ticaret yapan devlet`in hakim konuma geldiği uluslararası sistemde devletlerin rekabet güçlerini artırmaya pek de yaramadığı anlaşıldı. 1970`lerde devlet elitleri zenginliği, işlenmiş ürünler ve hizmetler alanında dünya piyasalarında ne kadar paya sahip olunduğunun belirlendiğini anladılar. Bu iki önemli sonuç doğurmuştur. Birinci, bağımsız ve kendi kendine yeten devlet dönemi sona erdi. İktisadi karşılıklı bağımlılığın karmaşık yapısı, büyük güçler de dahil olmak üzere devletlerin uluslararası toplumun diğer üyelerince uygulanacak iktisadi cezaları göze almadan istediği gibi saldırgan bir tavır takınamayacağını altını çizmektedir. Ayrıca, bir devlet için kendi iktisadi gelişimi adına piyasa ve yatırımlarına ihtiyaç duyduğu ticari ortağı olan başka bir devleti tehdit etmenin hiçbir anlamı yoktur. İkincisi, nükleer dönemde toprak kazanımı haydut devletler için hem tehlikeli hem de masraflıdır. Ticaret ve dış yatırımlar yoluyla iktisadi gelişim alternatifi, daha arzu edilir ve potansiyel olarak daha kazançlı bir stratejidir” (Burchill, 2013: 99-100).

“Rosecrance`e göre devletler ticaret yolu ile refahlarını artıran “ticari devletler” ile askeri genişlenmeyi takıntı haline getirmiş “ teritoryal devletler” olmak arasında seçim yapmak zorundadırlar. Modern koşullar devletleri daha çok ticari devlet olmaya itmektedir. Rosecrance bu durumun sebebini yalnızca savaşların çok maliyetli

olmasından değil; barışçıl ticareti ile bir devletin kazancının başka bir devlete de kazanç sağladığının devletler tarafından biliniyor olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Ticaret yapan devletlerin dünya çapında bir pazara girişyle sürdürülen kalkınmanın, savaş yoluyla elde edilebilecek kazanımlarından daha kolay olduğunu bildiklerini belirten Rosecrance, sistemde karşılıklı bağımlılığın yüksek olduğu zaman, devletlerin savaş açma isteğinin olmayacağını ileri sürmektedir (Akgül, 2014: 80)”.

1.9. Karşılıklı Bağımlılık ve Fonksiyonalizm Etkileşimi

Neo fonksiyonelizm`in kurucu olarak kabul görülen Ernst Haas, Avrupa bütünleşmesi üzerine bir çok çalışmalar içinde yer almıştır. Kuramın baş kaynağı olan “Uniting of Europe” başlıklı eseri Neo-fonksiyonalizm`in temelini oluşturmuştur. Neofonksiyonalizm, Avrupa bütünleşmesini “spill-over” gibi bir takım terminolojilerle açıklanmaya çalışılmıştır. Haas`a göre devletleri entegrasyona yönelten durum, ulusaşırı ihtiyaçlardan ziyade politik karar alıcıların “işbirliğinin” çıkar sağlayacağı yönündeki beklentileridir. Fonksiyonalizm`in kurucularından olan David Mitrany`nin ifade ettiği “dallanma (ramification)” olgusunu bir adım ilerterek “yayılma etkisi (spill over effect)” olarak açıklamıştır (Keskin, 2012: 2).

David Mitrany, ulus-ötesi işbirliği temelinde yeni bir uluslararası düzen önerisinde bulunmuştur. Mitrany bölgesel entegrasyonun yapılması için işlevselci teorinin temel argümanlarını sunmuştur (Popovicu, 2010: 162-163).

“David Mitrany`e göre, çeşitli fonksiyonlar (işlevler) için teşkilatlanmış olan uluslararası örgütler, insanların ihtiyaçlarının önceliklerine göre yapılanmaktadır. Ayrıca bu yapılanma esnek de olmalıydı, çünkü faaliyetlerin koşulların gerektirdiği şekilde seçilebilmesi ve ayrı ayrı organize edilebilmesi önemliydi. Böylelikle örgütsel yapılar ve yönetim biçimleri, fonksiyonlarına göre birbirinden farklılık göstererek, sonuçta bir ağ (network) oluşturacaktır. Bu görüşteki düşünürlerin temel beklentisi, örgütlerin ilişkileri düzenlemesi ve insanların ihtiyaçlarının giderilmesiyle söz konusu örgütlere olan bağlılığın, inancın artacağı ve farklı alanlarda da benzer işbirliklerine yol açacak olmalarıydı. Kurumlar fayda sağladıkça, bireylerin devlete olan bağlılıkları yanı sıra ilgili kuruma da bağlılık hissetmeleri öngörülüyordu. Ayrıca uluslararası sistemde olufan uluslararası örgütler ağı, devletler ve toplumlar arasındaki karşılıklı bağımlılığı pekiştirecektir. Uluslararası aktörler arasında ilişkilerin artması ve birbirlerinden daha

fazla etkilenmeleri yoluyla gelişen bu bağımlılık, daha fazla işbirliğine yol açarak barışın devamını sağlayacaktır” (Arı ve Toprak, 2013: 4-5).

Neo fonksiyonalizm, Haas tarafından karşılıklı bağımlılık kuramı ile ilişkilendirilmiştir . Bu kuramın öncülerinden olan neo liberaller Keohane ve Nye ise, inceledikleri örgütsel yapılarda; artan etkileşim, oluşan koalisyonlar, elit sosyalizasyonu ve iletişimi sonucu, bölgesel grupların oluştuğunu ve bunların da tanınarak etkilerini yadıklarını belirtmişlerdir (Toprak, 2007: 74-75).

“Neo-fonksiyonalist teoriye göre, belli bir alanda başlayan bütünleşme zamanla diğer alanları etkilemeye başlayacaktır. Dolayısıyla belli bir alanda başlayan bütünleşme süreci diğer alanlara da yayılacaktır. Kurumsallaşma olmadan bütünleşme süreci uzun süre devam ettirilemez ve güçlendirilemez. Her kurumsallaşma siyasal karar alma ile ilgili olduğundan, iktisadi alanda başlayan bütünleşme siyasal alana taşınır ve siyasal kurumsallaşmayı doğurur. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre, iktisadi bütünleşme kaçınılmaz olarak siyasal bütünleşmeyi gerektirir. Eğer siyasal bütünleşme sağlanamazsa iktisadi alanda başlayan bütünleşme devam edemeyecektir” (Sancaktar, 2013: 133).

Devletlerin egemenliği azaldığı ölçüde bunlar arasındaki savaşın nedenlerinin azalacağı varsayımlarıdır. Fonksiyonalizmde realizmde olduğunun aksine devletleri yekpare birer aktör olarak ele almamaktadır. Fonksiyonalist düşünce uluslararası örgütlerin ortaya çıkışı ve işlevsel olma gerekçeleri konusunda oldukça ikna edici açıklamalar getirmektedir (Ateş, 2016: 83).

“Devletler arası iş birliğinin mümkün olduğunu gösteren ve entegrasyon süreçlerine dair bir açıklama getiren diğer bir önemli isim olan Ernst B. Haas, ekonomi alanında yaşanan entegrasyonun siyasi alanda entegrasyona yol açacağı ile bir alandaki işbirliğinin başka bir alanda siyasi bir işbirliğini kolaylaştıracağı argümanını savunmaktadır. Haas, Mitrany'nin yaklaşımına bir eleştiri getirerek siyasi entegrasyonun işlevsel ihtiyaçlardan ya da teknolojik değişimlerin yarattığı baskılardan değil; ulus-devletin içinde yer alan çıkar grupları, siyasi partiler, hükümet ve uluslararası gibi siyasi güçlerin baskısı sonucu gerçekleşeceğini ileri sürmektedirler. Federal kurumların belirli alanlarda ortak yönetimden kazanılacak somut ve kayda değer çıkarlara sahip önemli siyasi gruplar tarafından kendi çıkarlarını gütmek için

yaratılan baskı ile oluştuğu savını temel alan Haas`ın yeni fonksiyonculuğu; entegrasyonu bir sũreç olarak gũrmektedir. Bu bağlamda, siyasi alanda gerçekteşen entegrasyon, farklı ulus-devletlerdeki siyasi aktũrlerin bağlılıklarını, beklentilerini ve siyasi etkinliklerini yeni bir otorite merkezine kaydırmaları sũreci ile gerçekteşmektedir. Bu yeni otorite merkezinin kurumlarının yetkileri ulus-devletin ũzerindedir ve bu kurumların rolũ anlaşmazlıkların çũzũmũ ve işbirliği açasından bũyũk ũnem teşkil etmektedir (Akgũl, 2014: 75-76)”.

Son olarak, karşılıklı bağımlılıkta olduğu gibi fonksiyonalizmde etki dağılımasının sonuçlarının iki alanda belirgin olabileceğini ileri sũrmektedir. Birincisi ekonomik alandır. Gelişmiş modern ekonomilerde karşılıklı bağımlılık artık yũksek derecededir. Bu nedenle ekonomik alandaki gelişmenin sũrdũrũlebilmesi için geri değil, daha ileri adımlar atılması kaçınılmazdır. Daha ileri adımlar ya mevcut ũrgũtlenmenin derinliğinin yani etkinliğinin yũkseltilmesine veya işbirliği temelindeki ũrgũtlenmenin başka sektũrlere yayılmasına vesile olmaktadır. İkincisi ise siyaset alanıdır. Bũtũnleřen sektũrlerde çıkarları bulunan iç baskı grupları hũkumetleri daha fazla bũtũnleřme yũnũnde zorlamaktadır (Ateş, 2016: 83).

BÖLÜM 2. AZERBAJCAN`IN DIŞ POLİTİKA İLKELERİ VE ULUSLARARASI ÖRGÜTLERLE KARŞILIKLI BAĞIMLILIK SÜRECİ

2.1. Azerbaycan`ın Dış Politika İlkeleri ve Oluşum Süreci

Azerbaycan Cumhuriyeti dış politikasının başlıca prensipleri 12 Kasım 1995 Anayasasında kaydedilmiştir. Bu prensipler genellikle iç politik gerçeklerin etkisi altında müeyyenleşmiştir. Ülkenin anayasasının 10. maddesi “Azerbaycan Cumhuriyeti diğer devletlerle ilişkilerini herkesçe kabul edilmiş uluslararası hukuk normları çerçevesinde tesis eder” (Xalq Qəzeti, 2015: 2). Uluslararası hukukun norm ve ilkeleri Azerbaycan`ın da katıldığı BM ve AGİT Antlaşmaları`nda, çok sayıda uluslararası konvansiyonda ve diğer uluslararası mevzuatta ifade edilmiştir. Bu norm ve ilkelere uyulması, söz konusu uluslararası örgütlere üye devletlerin tamamı için zorunludur. Bu nedenledir ki BM Antlaşması`nda, uluslararası konvansiyonlarda, AGİT`in 1975`te imzalanan Helsinki Nihai Senedi`nde, 1990 Paris Şartı`nda ve 1999 İstanbul Şartı`nda ifade edilen ilke ve normlara tüm devletlerin, uluslararası ve bölgesel kurumların uyması, bunların gereğini yerine getirmesi son derecede önemlidir (Hasanov, 2012: 248).

Bağımsızlığını yeni ilan etmiş Azerbaycan Cumhuriyeti için iç ve dış politikada 3 sorun kendini net olarak göstermiştir:

- Dağlık Karabağı işgalden kurtarmak,
- Rus ordusunun Azerbaycan`dan çıkarılmasını temin etmek,
- Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden Batı`ya taşınmasını sağlamak (СОЛТАНОВ, 78: 2012, Ünal, 2011: 4).

2007 yılı Milli Güvenlik Konseptine göre, Azerbaycan`ın istikrarına bağlı en önemli meseleleri şunlardır:

- Herhangi bir özel ittifakın üyesi olmak yerine, küresel ve bölgesel güçlerle olan ilişkileri dengelemek;
- Azerbaycan bağımsızlığını sürdürmek için, herhangi bir bölgesel güce bağlı bir devlet olarak hizmet etmemek;

- Ulaştırma politikalarının ve enerji ihracatının dış politikanın ayrılmaz bir unsuru olacağından emin olmak;
- Dağlık Karabağ sorununun Ermenistan ile çözümüyle devletin güvenli ve tanınmış kalıcı sınırlara erişmesini sağlamak için aktif girişimler yürütmek, AGİT Minsk Grubu çerçevesinde görüşmeler yapılarak Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesi üzerindeki Ermenistan ile arasındaki çatışmanın barışçıl yollardan çözülmesi; (Strimbovschi, 2015: 123).
- Piyasa ekonomisine ve hukukun üstünlüğüne dayalı çoğulcu demokrasinin kurulmasının teşvik edilmesi ülke karşısında duran en önemli sorundur.
- Bağımsızlığını pekiştirerek, toprak bütünlüğünü sağlayarak egemen bir dış politika yürütmek.
- Azerbaycan'ın güvenliği, siyasi bağımsızlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğüne yönelik tehdit ve tehlikelerin ortadan kaldırılması;
- Bölgedeki güvenlik ve istikrarı teşvik etmek,
- Bölgede yasadışı silahların ve diğer transferlerin önlenmesi;
- Hazar Denizi havzasının demilitarizasyonu;
- NATO, AB dahil Avrupa ve Transatlantik güvenlik ve iş birliği yapılarına entegrasyon;
- Ülkenin ekonomisinin çeşitli sektörlerinin gelişmesine olumlu katkıda bulunmak amacıyla Doğu ile Batı arasındaki kavşaklarda Azerbaycan'ın önemli jeostratejik konumunun dikkate alınması,
- Azerbaycan'ın parçası olduğu Avrasya Ulaşım Koridorunun geliştirilmesi (Azerbaijan Presidential Library, 3).

Uluslararası sistemde yaşanan şu temel değişikliklerden etkilenen Azerbaycan`da dış politikasını şu prensipler üzerinden inşa etmeye çalışmıştır. Singer`a göre devletler, amaçlarının peşinde koşan organizmalardır. Bu gibi yaklaşımlar, dış politikayı esasa ilişkin olarak, hedefler/amaçlar, bunlara ulaşmak için kullanılan strateji ve taktikler; bir takım yönelim ve orientasyonlar veya bazı gözlemlerden hareketle elde edilen dolaylı algı ve çıkarımlar (inferences) olarak tanımlanmaktadır (İşyar, 2013: 203-204). Singer`in tanımlamasından yola çıkarak Azerbaycan dış politikada kendi amaçına

ulaşmak ve uluslararası arenada etkili olmak için uluslararası örgütler ve bu örgütlerle karşılıklı işbirliğine dayalı politikalar izlemiştir.

Azerbaycan dış politikada ulusal çıkarlarını korumak için uluslararası destek sağlayarak çözmek için Azerbaycan dış politikası uluslararası ve bölgesel teşkilatlarla sıkı ilişkiler kurmaya çalışmaktadır (İbadov, 2002: 39). Bağımsızlık sonrası karşısına çıkan esas sorunları, öncelikle Karabağ sorununu çözebilmek ve piyasa ekonomisine geçişini hızlandırmak için uluslararası örgütlerin yardımını almak amacıyla Azerbaycan kısa sürede, BM'nin (02.03.1992), AGİT'in (31.01.1992), IMF'nin (03.01.1992), IBRD'nin (03.01.1992), İslam Kalkınma Teşkilatı'nın (Aralık 1991), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (25.06. 1992), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (29.11.1992), BDT'nin (24.09.1993) üyesi oldu. Avrupa Birliği, Avrupa Konsey, NATO ile ilişkiler kurdu (Hüseynov, 2000; 9-10). Bu bölümde Azerbaycan'ın BM, NATO, AK, AB ile ilişkileri incelenecektir.

2.2. Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın Karşılıklı Bağımlılığa Bakışı

Mutallibov ister ekonomik karşılıklı bağımlılık sürecini, isterse de uluslararası örgütlerle entegrasyon sürecini doğru bir şekilde yönetememesi, Hocalı katliamının da 26 Şubat 1992 yılında yapılması sonucunda istifa vermek zorunda kalmıştır. Ebülfez Elçibey devletin kurumsallaşmasıyla beraber dış politikayı da şekillendirmeye çalışmıştır. Elçibey'in dış politikada egemenlik çabaları, ülkenin demokratikleşme sürecinin hızlandırılması, insan haklarına saygılı hükümetin oluşturulması yönünde ciddi çabaları olmuştur. Elçibey rejimin niteliğın sağlam olması ve rejimin sağlam temeller esasında kurulması sonucunda dünyanın demokratik devlet ve uluslararası örgütlerine Azerbaycan'ı entegre etmeye çalışmıştır. Kendisinin de belirttiği gibi, Azerbaycan'ın iç sorunlarından daha çok dış dünya sorunları ile ilgilenererek, ilişkilerini sağlam temeller esasında kurmaya çalıştığını belirterek, Azerbaycan'ın hep dış politikada yenildiğini ve başarısız kaldığını ifade etmiştir. İktidarın ilk altı aylık sürecinde, lideri olduğu hükümetin dış politika işlerine tamamen odaklanmıştır. Elçibey şu düşüncesiyle Azerbaycan'ın karşılıklı bağımlılık politikasının düşünce temellerini oluşturmaktaydı. Bundan dolayıdır ki, yeni bağımsızlığını kazanmış ülkenin diğer devletlerle ekonomik ilişkilerin ve uluslararası örgütlerle ikili ilişkilerin kurulmasını hedeflemekteydi.

Elçibey iktidarında Azerbaycan dış politikasında bağımsızlığı pekiştirici önemli hamleler yapılmıştır. Elçibey, Azerbaycan topraklarından Rus askerlerinin çıkması, petrol kaynaklarının değerlendirilmesinde inisiyatif almıştır. Elçibey iktidarının başlangıcında Karabağ savaşında başarılı olmaya başlasa ve Agdere ile Laçın koridorunun bir kısmını kontrolüne alsa da çok kısa bir süre sonra ermeni kuvvetleri yeniden ilerlemeye başlamış ve Mart 1993`de Kelbecer`i işgal etmişlerdir. Rusya, Elçibey döneminde Ermenilere desteğini artırmıştır. Rusya`nın çabaları sonucu Elçibey dönemi Azerbaycan`da sona ermiş ve Haydar Aliyev dönemi başlamıştır. (Kasım, 2011: 23).

Haydar Aliyev ve İlham Aliyev döneminde ise denge politikası esasa alınarak, uluslararası ve bölgesel örgütler ile ilişkilere ve gerçekleştirilmesi planlanan projelere de destek vermekle beraber, çok taraflı ilişkilerin gelişmesinde ve sorunlarının çözülmesinde ve bölgede kalıcı istikrarın sağlanmasında önemli taraf olarak görmektedir. Rusya`nın tüm olumsuz etkilerine rağmen, Azerbaycan liderliği dış politikasını Batı ile daha yakından ilişkilendirmeye odakladı. Haydar Aliyev 1993-2003 yılları arasında iktidarı sağlamlaştırma ve merkezileştirilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Haydar Aliyev`in başkanlık yaptığı ilk yıllarda, "Aliyev'e göre, Azerbaycan'ın bağımsızlığını güvence altına almanın asıl yolu" bölgesel ve küresel güçlerin çıkarlarını dengeleyerek, maksimum düzeyde Azerbaycan`nın dış politika çıkarlarını korumak olmuştur. Günümüze kadar, Azerbaycan Rusya`dan beklenen dış tehditleri bertaraf etmeye başararak, Batı`ya doğru entegre etmeyi başarmıştır (Strimbovschi,2015: 122).

“Azerbaycan dış politikasının birinci dönemi tek yönlü dış politika ve Rusya’ya bağımlılıkla karakterize edilebilir. İkinci dönem, dış politika programının marjinalleştiği, Türkiye eğilimli bir siyasetin başladığı, Rusya ve İran’la ilişkilerin zora girdiği, Batılı ülkelerle yürütülen ilişkilerde strateji eksikliğinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Üçüncü dönemde, dış politikanın yeniden yapılandırıldığı ve uluslararası politikada etkin bir devlete dönüşme çabalarının görülmektedir. Dördüncü dönemde ise, bölgedeki etkin aktörler arasında denge politikası yürütülmüştür. Bu dönem politikası denge politikası olarak betimlenmiş ve bu politika Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü probleminin çözülmesi, diğer ülkelerle politik, ekonomik ve askeri işbirliği için uygun

şartların oluşturulması, bölgesel ve uluslararası kurumlarla işbirliğinin sağlanması hedeflenmiştir” (Yılmaz ve Sayın, 2).

2.3. Azerbaycan-BM İlişkileri

Bu bölümde Azerbaycan-BM ilişkileri, Azerbaycan`ın dış politikada güvenlik sorunu olan Dağlık Karabağ sorunu çerçevesinde değil, ilişkilerin ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda tarihsel ve bugünkü dönemi incelenecektir. Dağlık Karabağ sorunununa ilişkin BM`in tutumu ise ayrıca olarak dördüncü bölümde incelenektir.

22 Ocak 1992 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın BM'ye kabul edilmek hakkındaki beyanını Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine resmen sunulmuştur. Beyanattan iki aya yakın zaman geçtikten sonra, 1992 Mart BM Genel Kurulu'nun 46. oturumunda Azerbaycan'ın yanı sıra eski Sovyet cumhuriyetlerinden olan Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Türkmenistan, Özbekistan eş zamanlı BM'ye kabul edilmesi hakkında karar yürürlüğe girmesi ile beraber Azerbaycan-BM ilişkileri resmi olarak başlatılmıştır (Məmmədov, 2015: 64).

1993 yılından Azerbaycan Birleşmiş Milletlerin Sanayi Gelişimi Örgütü'nün üyesidir. 2000 yılında Örgüt çerçevesinde Azerbaycan "Sanayi gelişmesi alanında işbirliği hakkında Memorandum "imzalamıştır. 2005 yılında Azerbaycan ile Kurum arasında "2005-2010 yılları üzere İşbirliği hakkında Çerçeve Programı "imzalanmıştır.

Kurum tarafından Azerbaycan'da çeşitli alanlarda, özellikle enerji verimliliğini artırmak, milli sanayi istatistiksel yazılımların gelişimi, küçük ve orta işletmelerin desteklenmesi, çevrenin iyileştirilmesi vb. alanlarda çeşitli projeler gerçekleştirilmektedir (Quliyev ve Mahmudov, 2011: 28).

Dağlık Karabağ çatışması sonucunda mülteci ve mülteci durumuna düşmüş bir milyondan fazla soydaşımızın ağır yaşam koşullarını hafifletmek için BM Kalkınma Programı, Mülteciler Yüksek Komissarlığı, Dünya Gıda Programı, UNİCEF ve diğer organizasyonlar çerçevesinde Azerbaycan'a geniş çaplı insani yardımlar gösterilmiştir. BM Kalkınma Programı, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ile Azerbaycan'ın işbirliği ile ekonominin pazar ekonomisi ilkelerine uygun olarak yeniden yapılandırılması, geniş kapsamlı reformlar programının uygulanması, ülkenin mali sisteminin sağlamaştırılması için faydalı ilişkiler kurulmuştur. olmuştur. Azerbaycan

BM özel kurumları kısmında BM Kalkınma Programı (UNDP) ve Birleşmiş Milletler Sanayi Kalkınma Örgütü (SKÖ) ile özel ilişkilere sahiptir. Çeşitli proje ve programlar yaşam standartlarının yükseltilmesine hizmet etmiştir. Eğitim, bilim ve kültür konularının önemini dikkate alarak, Azerbaycan BM'nin Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) ile geniş işbirliği yaparaktan, bu amaçla 1994 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanının Serencamina esasen Azerbaycanın UNESCO nezdinde Ulusal Komisyonu kurulmuştur. Azerbaycan BM'nin birçok özel kurum ve kuruluşları ile etkin ve verimli işbirliği yapmaktadır. Azerbaycan, 1995-1997'de UNICEF Yönetim Kuruluna, 2002-2004 için Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonuna üye olmuştur. Azerbaycan 2012-2013 yılları için BM Güvenlik Konseyi'nin geçici üyesi seçilmiştir. 14 Haziran 2016 tarihinde BM Genel Kurulu'nda yapılan seçimlerde 184 üye devletten 176 ülkenin oyunu alarak Azerbaycan Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin (ECOSOC) Konsey üyesi seçilmiştir. Azerbaycan 2017 yılının Ocak ayının 1-den 2019 yılı Aralık ayının 31-edek ECOSOC-un üyesi olacak (Prezident Kitabxanası, 2016: 6-9).

2.3.1. Azerbaycan –BM İlişkileri 2020

Azerbaycan-2020: Stratejik bakış açısı ve kilit öncelikler adlı raporda, Azerbaycan'da sürdürülebilir ekonomik büyüme ve toplumsal refahı sağlamak için mevcut fırsatlar ve kaynaklar göz önünde bulundurulması, etkin devlet yönetimi, hukukun üstünlüğü, tüm insan hakları ve özgürlüklerinin eksiksiz uygulanması ve ülkenin kamusal yaşamındaki sivil toplumun aktif karakterize edildiği gelişim aşamasına ulaşılması konseptin temel stratejik vizyonudur. 2020 yılında Azerbaycan ekonomik ve politik açıdan gelişmiş ve rekabetçi bir ülke olacağı, rahat bir yaşam için gerekli tüm iletişimler (internet, banka hizmetleri, kamu hizmetleri, yollar vb.) en uzak Azerbaycan köylerinde bile mevcut olacağı belirtilmiştir. Azerbaycan, nüfus gelirleri, asgari işsizlik oranı, gelişmiş insan sermayesi, sağlam bir çevre ve her vatandaş için kapsamlı fırsatları olan bir ülke olacaktır. Konseptde öngörülen faaliyetlerin bir sonucu olarak, kişi başına GSYİH iki katından daha fazla artarak 13.000 \$ 'a ulaşacaktır. 2020'de Dünya Bankası'nın gayri safi milli gelir sınıflamasına göre Azerbaycan UNDP insan geliştirme raporunun "yüksek insani kalkınma" ülkeleri arasında ilerleme planı ile "yüksek ortalama gelir ülkesi" haline gelecek. Ekonomik kalkınma açısından uluslararası ekonomik ilişkiler

sisteminin oldukça rekabetçi bir katılımcısı olmağa doğru ilerleyecektir (Efendiyev, 2017 : 228-231).

Söz konusu amaca ulaşmada, bir piyasa ekonomisinin koşullarında sağlam rekabetin sağlanması, enerjinin verimli kullanılması, uygulanan ihracat odaklı ekonominin katma değer ekonomisine dönüştürülmesi ve kapsamlı sosyoekonomik kalkınmanın sağlanması için etkin devlet düzenlemesi uygulanacaktır. Günümüzde gündemin başlıca görevi, ekonomik çeşitliliği hızlandırmak, petrol gelirlerinin seviyesine bakılmaksızın petrol dışı sektörün hızlı bir şekilde büyümesini sağlamak, rekabet edebilirliği artırmak ve ihracat fırsatlarını genişletmektir. "Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış" gelişim konsepti ihracata yönelik bir ekonomik modele dayanıyor. Büyük ekonomik rekabet rekabetçilik petrol dışı ihracattaki büyümeye yol açması beklenmektedir. Petrol dışı sektörün hızla gelişmesi ile birlikte inovasyon faaliyetlerinin teşvik edilmesi, bilgi temelli bir ekonominin ortaya çıkması için uygun koşullar yaratacaktır.

Belirlenen hedeflere ulaşmak için tüm ülkenin fırsatları tamamen kullanılmalı, mevcut ekonomik, sosyal ve siyasal kaynaktan en iyi şekilde yararlanmalı ve ülkenin potansiyelinin güçlendirilmesi için gerekli koşulları yaratmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, enerji, ulaştırma, transit ve lojistik altyapısının geliştirilmeli, ilçelerin geliştirilmeli, her ilçenin rekabet üstünlüğü göz önüne alınarak bölgesel merkezlerin kurulmalı, kentsel ve kırsal bölgelerdeki sosyal hizmetler altyapısının genişletilmelidir.

Bilgi ve İletişim Teknolojisi'in ve iletişim fırsatlarının yaygınlaştırılması, Bilgi ve İletişim Teknolojisi sisteminde güvenilir bir güvenlik sisteminin oluşturulması, ulusal standartların oluşturulması, dijital yayınların uygulanması ve analogik yayınların ülke çapında durdurulması ve elektronik yönetişimin tümünün uygulanması, modern bir devlet olarak Azerbaycanın başlıca öncelikleri arasında ortaya çıkmaktadır (Development Concept "Azerbaijan – 2020, 7-9).

Vizyon 2020 stratejisinin uygulanmasının bir parçası olarak, Azerbaycan Cumhuriyetinde Bilgi Toplumu Geliştirme Ulusal Stratejisi (2014-2020), Anne ve Çocuk Sağlığını Geliştirme için Devlet Programı (2014-2020), Devlet Nüfus Gelişimi ve Demografi Programı (2015-2025), Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Gelişimine

Yönelik Devlet Stratejisi ve Azerbaycan Gençlik Geliştirme Stratejisi (2015-2025) Vizyon 2020 stratejisinin uygulanmasına katkıda bulunacaktır.

Birleşmiş Milletler-Azerbaycan Ortaklığı Çerçevesi, genel insan gelişme göstergelerine sahip ve üst-orta gelir düzeyine erişen Azerbaycan Cumhuriyeti bağlamında geliştirilmiştir. Ülkenin 2015 yılına kadar MDG (Binyıl Kalkınma Hedefleri) hedeflerinin çoğuna ulaşma yolunda ilerlediği ve 2015 sonrası kalkınma gündemini ele geçirmek için iyi konumda olduğu ifade edilmiştir. Hükümet, Vizyon 2020 uyarınca ülkenin tahmini 9.6 milyon insanı için Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ürününü (GSYİH) ikiye katlamak ve Azerbaycan'ı hem yüksek gelirli bir ülke hem de yüksek insan gelişiminin en üst düzey ülkelerinden biri haline getirme hedefine odaklanan iddialı hedeflere odaklanmıştır.

İnsan Kaynaklarını Geliştirme Endeksi (HDI) 0,747 ile Azerbaycan, 1980 ve 2012 yılları arasında 6 yıl artan ortalama ömür beklentisine göre, küresel İnsani Gelişme Raporu 2014'de yer alan 187 ülke arasında 76. sırada; Eğitim süresi de bu dönemde 0.4 yıl artarak 11.7 yıla yükselmiştir. Eğitim ve sağlık alt yapısını geliştirmek için önemli yatırımlar yapılmıştır. MDG'ye (Binyıl Kalkınma Hedefleri) doğru ilerleme büyük ölçüde olumlu olmuştur.

Resmi istatistiklere göre, ülke, ortalama büyüme oranının rekor seviyelere ulaştığı ve yoksulluğun belirgin bir şekilde azaldığı (2001'de yüzde 49.0 iken 2014 yılında yüzde 5'e kadar) önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. GSYİH büyüme oranı 2004'ten 2013'e kadar ortalama %12.9'dır (petrol sektöründe -%17.9 ve petrol dışı sanayi -%10.2). Azerbaycan kişi başına güçlü GSYİH'yı 2013 yılında yaklaşık 8.000 ABD doları olarak kaydetti. Ortalama olarak, ekonomi, petrol sektörünün (yılda yüzde 21.5 büyüme) temel aldığı, ancak petrol dışı sektörün (yıllık yüzde 11.1) önemli bir katkısı ile bu dönemde ortalama reel olarak yıllık yüzde 15,3 oranında büyümüştür. Azerbaycan, makro ekonomik ortam ve işgücü piyasası verimliliği alanlarındaki güçlü yönleriyle küresel rekabetçilik sıralamasında ilerlemeye devam etmektedir. Küresel Rekabet Edebilirlik Raporu'na göre, 2012-2013 yıllarında Azerbaycan, öncelikle Sovyet sonrası ülkelerde, 55'inci sıradan 46'ncı sıraya yükseldi; 2013-2014 yılları arasında Azerbaycan ekonomisi 39'u, 2014-2015'te ise 144 ülke arasında 38'inci sırada yer almıştır.

Azerbaycan artan şeffaflık, sorumluluk ve katılımcı karar verme yoluyla toplumsal düzeni ve devlet sistemini demokratikleştirme çabalarını sürdürmektedir. 2012'de, etkinliğini en üst düzeye çıkarmak için Bilgi ve İletişim Teknolojileri'nin kamu sektöründe kullanılmasını sağlayan E-Devlet portalı geliştirildi ve Bilgi Teknolojileri Geliştirme için Devlet Fonu, Bilgi ve İletişim Teknolojileri sektöründe girişimcilik, araştırma ve yenilikleri harekete geçirmek için kurulmuştur. Ocak 2013'te Devlet Hizmet ve Sosyal Yenilik Ajansı, çeşitli kamu hizmetlerinin sağlanmasında bürokrasiyi azaltmak ve yolsuzluğu ortadan kaldırmak için ilk "tek pencere" ASAN Hizmet Merkezi'ni kuruldu. Sekizinci ASAN Merkezi Mart 2015'te açıldı ve ağ 2015 yılının sonuna kadar ülke çapında genişlemeye devam etmiştir. Sonuç olarak, örneğin, bir iş kurmak için gerekli prosedürlerin sayısı 30'dan 7'ye düşürülürken, prosedürlerin maliyetleri de yarıya düşmüştür. Devam eden e-devlet girişimi, yolsuzluk uygulamaları için fırsatları azaltması ve demokrasinin ve başarılı yönetişimin yetkili bir kamu hizmeti üzerine kurulduğunu kabul ederek, kamu hizmetlerinin rolü, profesyonellik ve görünürlüğünü daha da geliştirmesi beklenmektedir (United Nations-Azerbaijan Partnership Framework, 15-17).

2.3.2. Dünya Bankası ve Azerbaycan İlişkileri

Azerbaycan'ın işbirliği yaptığı en önemli kurumların başında Dünya Bankası gelmektedir. Bağımsızlığını elde ettikten hemen sonra 1992 yılından Dünya Bankası üyesi olan Azerbaycan, bu işbirliğine büyük önem vermektedir. Bildiğimiz gibi, Dünya Bankası'nın verdiği kredilerden sadece üye devletler yararlanmaktadır (Süleymanov,2003:141).

Dünya Bankası, Azerbaycan ile ülkenin üst orta gelir ekonomisi olma kalkınma hedefine ulaşmasına ve ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesine ve uzun vadeli sürdürülebilirliğin sağlanmasına katkıda bulunarak yoksulluğun azaltılması konusundaki kararlılığını kazanmasına yardımcı olmak amacıyla geniş bir ortaklık programı yürütmüştür. Dünya Bankası programının büyük kısmı, kritik sosyal ve ekonomik altyapıyı birlikte finanse etmekle birlikte, programın geri kalanı, Azerbaycan'ın pazar temelli bir ekonomiye daha çeşitlendirilmiş ve daha kapsamlı bir şekilde geçişine yardımcı olan kurumları ve politikaları güçlendirmek için diyalog ve bilgi paylaşımını içermektedir. Küresel ekonominin derin bir çöküşe girmesiyle birlikte,

Azerbaycan'ın petrole bağımlılığını azaltmak amacıyla (öncelikle petrol dışı ihracatla ölçülen) ekonomide çeşitlendirmeyi sürdürmek için daha fazla çaba harcaması ve yoksulluğun azaltılmasında kazandığı kazanımların sürdürülebilirliğini sağlamak temel gereksinimler içerisinde yer almıştır. Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz zenginliği, tüm vatandaşlarının yaşam kalitesindeki gelişmeleri hızlandırmak için önemli bir fırsat sunmaktadır. Kişi başına düşen mili gelirlere de yansyarak bütçe üzerindeki etkisini de kısa süre içinde göstermiştir. Dünya Bankası son raporları da, bu vizyonu gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulacak olan politikalar ve kurumlardaki değişiklikleri özetlemektedir (Document of the World Bank, 2009).

2012 yılı itibariyle Dünya Bankası 44 projeye toplam 3.13 milyar dolar finansal destek sağlamıştır. Bankın finansal desteğinin 1/3'ü iki alana sağlanmıştır: taşımacılık % 48, su ve sağlık % 22. Banka'dan önemli finansal destek alan diğer projeler ziraat ve kırsal alanın gelişmesi % 9, kamu yönetimi ve hukuk, sosyal gelişim ve sosyal korumacılık % 5 ve enerji ve madencilik % 3 olmuştur. Günümüzde özellikle Dünya Bankası taşımacılık alanındaki projelere ayırdığı krediler bazında lider rolündedir (Veliyev, 2013; 181).

Azerbaycan'ın kalkınma stratejisinin ana hedefleri, ekonomiyi petrol sektöründen çeşitlendirmek ve yüksek istihdam ve büyümeyi sürdürmektir. Yüksek büyüme girişimciliğinin teşvik edilmesi Azerbaycan'ın katma değer ve ticarete açık sektörlerde yeni fırsatlara doğru ilerlediği için bu hedeflere ulaşmasına yardımcı olabilir. Dünya Bankası, Azerbaycan'da yüksek büyüme girişimciliğinin düşük olduğunu ve firmalar arasındaki yenilikçi faaliyetin çok düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Birçok faktör iş büyümesini ve girişimciliği engellemektedir:

- Özellikle küçük firmalar arasında rekabet eksikliği.
- İş geliştirme için malis sistemin elverişli olmaması.
- Şirketler, yüksek faiz oranları ve riskten kaçınma politikalarını (yüksek miktarda teminat gerektiren) genişlemenin önünde büyük engeller olduğunu belirttiler.
- Endüstri ile ilgili becerilerin eksikliği

Hükümet, girişimciliği genel iş ortamında engelleyen **darboğazları** kaldırarak ve girişimciliği ve yeniliği teşvik eden yeni mali politika araçlarını tasarlayarak önemli bir

rol oynayabilir. Daha fazla ekonomik çeşitlendirme ve sanayi üretimine doğru ilerlemek için, beceri ve emeğin imalat sektörüne yeniden odaklanması gerekmektedir. İhracat sepetinin aksine, Azerbaycan'ın ithalat sepeti oldukça çeşitlidir. Önemli ithal edilebilir mallar başta Çin, Almanya, İtalya, Rusya Federasyonu ve Türkiye'den gelen sermaye mallarıdır (Kuriakose, 2013: 3).

Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayınlanan 2014-2015 Global Rekabet Edebilirlik Raporu'nda Azerbaycan sıralamasını 39'dan 38'e biraz yükseltti. 2015 yılında petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle GSYİH büyümesi önemli ölçüde yavaşlamış ve 2016 yılında bir durgunluk dönemine girilmiştir. Petrol dışı sektör, 2015 yılının ilk yarısında büyük hükümet yatırımları ile güçlendi ancak hükümetin sermaye harcamalarını kısması nedeniyle ikinci yarıda belirgin bir şekilde yavaşladı. 2014 yılında ekonomi genel olarak yüzde 1,1 oranında artarken 2015 yılında, yüzde 2,8 olarak gerçekleşti. İnşaat sektörü 2015 yılında yüzde 13,4 oranında daraldı. Düşük petrol fiyatları ve azalan petrol üretiminin, petrol fiyatının varil başına 37 ABD doları olarak varsayımına dayalı olarak 2016'da yüzde 1,9'luk ekonomik daralma ile birlikte bir durgunluk yaşaması beklendiği de Dünya Bankası raporlarında görebiliriz. 2016-18 yılları arasında yılda ortalama yüzde 0,1 büyüme öngörülmektedir. Azerbaycan için yeni 2015-2020 Ülke Ortaklığı Çerçevesi 21 Temmuz 2015'te Yönetim Kurulu tarafından onaylanmıştır. Bu çerçeve anlaşması, Dünya Bankası Grubunun Azerbaycan'ı sürdürülebilir, kapsayıcı ve özel sektör liderliğindeki büyümesine yönlendiren bir ortak stratejidir (World Bank Azerbaijan Partnership, 2016: 5-11).

Ulusal ekonomi ve ana ekonomik sektörler üzerindeki stratejik yol haritalarının geliştirilmesi, çeşitli faaliyet alanlarının sınırlamaların ortadan kaldırılması veya prosedürlerin kolaylaştırılması da dahil olmak üzere (ASAN hizmetince prosedürlerin düzenlenmesi) iş ortamının liberalleşmesine yönelik çeşitli adımların benimsenmesi, vergi politikası ve vergi farklılıklarının uygulanmasına ilişkin kararı kabul etmenin yanısıra "Asan'ın Aile İşine Destek" merkezi kurulması 2017 yılı boyunca yeni iş pozisyonlarının oluşturulmasını kolaylaştıracaktır (Cesd Press, 2017).

Ayrıca, Azerbaycan Dünya Bankası'nın hazırladığı "Doing Business" raporunda 2015-2016 yılları kapsayan üç ve daha fazla reform yapan en gelişmiş 29 ülkeden biri olarak kaydedilmiştir. Belgede, Azerbaycan'ın vergi ödemeleri ve dış ticaret göstergeleri

üzerindeki puanlarında önemli bir artış olduğu da vurgulanmıştır. İthalat ve ihracat beyannamelerinin sunulması üzere elektronik sistemin kullanıma verilmesi ise dış ticaretin yapılması indikatoruna olumlu etkilemiştir. Girişimcilik faaliyetleri için önceki yıllarda öngörülen 59 lisanstan 22-si tamamen iptal edilmiş, diğerlerinin elde edilmesi işlemi ise önemli ölçüde kolaylaşmış ve süresiz edilmişlerdir. "Doing Business" raporu Dünya Bankası Grubu tarafından her yıl hazırlanmakla beraber, 10 gösterge üzerinden 190 ülkenin değerlendirilmesi amacını taşımaktadır (Hümbətov, 2017: 202-203).

Azerbaycan-BM ile ilişkileri incelediğimizde bu örgütün Azerbaycan dış politikasında faydalılık emsalına dikkat ettiğimiz zaman, karşımıza farklı sonuçlar çıkabilmektedir. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonrasında siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik açılardan önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar Azerbaycanda da kendisini göstermiştir. BM ile ilişkilerde de siyasi, askeri sorunları çözmekte zorluklar olmakla beraber, sosyal ve ekonomik açılardan faydaları da yadırganamaz. Dış politikada temel sorunumuzu (Dağlık Karabağ Sorunu) çözebilmekte yeteri kadar desteği alamazsakda, sosyal hayatın bir çok alanlarında örgütün Azerbaycanda önemli girişimleri bulunmaktadır. BM'nin kurumsallaşmış organları ile BM Kalkınma Programı (UNDP), Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, BM Çocuk Fonu, BM Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu, Sanayi Kalkınma Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü, BM Kadınlar Vakfı, Atom Enerjisi Ajansı gibi kurumlarla alanlarda daha başarılı işbirlikleri devam ettirilmektedir.

Azerbaycan uluslararası barış ve güvenliğin güçlendirilmesi ve korunmasında, sürdürülebilir kalkınma sürecinde BM'nin önemli rol oynadığını kabul etmekle beraber, dış politikada bu sürece daha hassas yaklaştığını gözlemleyebiliriz.

2.4. Azerbaycan- NATO İlişkileri

Azerbaycan hem NATO içinde lider konumuna sahip olan ABD ve müttefikleri, hem de Post-Sovyet coğrafyasında askeri-jeostratejik avantajlarını koruyan Rusya ve KGAÖ üyeleriyle güvenlik alanında ikili ilişkilerini belli düzeyde tutmaya çalışmış, bölgesel güvenlik meselelerinde her iki ülkeyle ortaklığı sürdürmüştür. Bu ilişkilerinde Azerbaycan söz konusu askeri bloklardan herhangi birine katılmayı değil, ulusal güvenliğine, egemen devlet haklarının korunmasına ve toprak bütünlüğünün sağlanmasına ilişkin uluslararası garanti almayı amaçlamıştır (Hasanov, 2016; 90).

Azerbaycan, silahlı kuvvetlerini modernize etmek ve yeniden yapılandırmak için NATO'nun yardımına ihtiyacı olduğunu kabul etmekle beraber, İttifak'ın da standartlarına ulaşmayı hedeflemektedir. NATO ile iş birliğinin önemi, 2007 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Konsepti tarafından da teyit edilmiştir (Aliyev, 2013: 9).

Rusya'nın Kafkasya'daki askeri baskısını dengelemeye çalışan Azerbaycan yönetimi için NATO ile ilişkilerin geliştirilmesi ve ordusunun NATO standartlarında modernize edilmesi son derece önemlidir. Azerbaycan, NATO'nun bölgedeki iki önemli işbirliği girişimine dahil olmuş bir ülkedir. Azerbaycan, temelde enerji kaynakları üzerinde Rusya'nın monopolünü kırmak, arz güvenliğini sağlamak ve bu amaçla NATO ile bu ülkeler arasındaki entegrasyonu gerçekleştirmek amacı ile oluşturulan GUAM'ın üyesidir ve NATO ile yürütülen Barış İçin Ortaklık Programı çerçevesinde 2005 yılında imzalanan Bireysel Ortaklık Eylem Planı (IPAP) kapsamında silah modernizasyonu alanında ilişkilerini geliştirmektedir (Alkan, 2014: 27).

2.4.1.Barış İçin Ortaklık Programı

Azerbaycan söz konusu programa katılan BDT ülkelerinden dördüncüsü, Kafkasya ülkelerinden ise birincisidir. Programın fiili olarak uygulanmasına 1996 yılında başlanmıştır (Fuller, 2013: 10). Bu tarihten itibaren NATO'nun toplantılarına Azerbaycan temsilcileri de katılmaktadır. 1997 yılında Bakü'de NATO ve Azerbaycan: Koordinasyon ve İşbirliği Merkezi" kurulmuştur. Merkez, NATO'nun Azerbaycan Temsilciliği fonksiyonunu yerine getiren Türkiye Büyükelçiliği ile işbirliği halinde çalışmalar yapmaktadır (Hüseynov, 2000; 30).

Her yıl, söz konusu program çerçevesinde Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin subayları 500 kadar eğitim ve seminere katılmaktadır. BİO programında en esas amaçlarından biri çeşitli devletlerin askeri planlama sürecinin ve savunma bütçelerinin oluşturulmasında açıklığı sağlamaktır. BİO programının en önemli amaçlarından biri Silahlı Kuvvetler üzerinde demokratik kontrolün uygulama yapılmasıdır (Hasanov, 2005; 415-416). BİO programı karşısında temel sorun, Avrupa çapında siyasi ve askeri işbirliğinin genişletilmesi ve feallaştırılması, istikrarın artırılması, barışa tehlikenin azaltılması, ayrıca pratik işbirliği esas hedefleri içinde yer almaktadır. Günümüzde, Azerbaycan Savunma Bakanlığı Eğitim-Öğretim Merkezinin bünyesinde "Barış için Ortaklık"

merkezi faaliyet gösteriyor. Askerlerimiz burada düzenlenen eğitim ve seminerlere NATO standartlarına uygun eğitim almaktadırlar (Prezident Kitabxanası, 2016: 37-38).

Genel olarak, Azerbaycan BİOP ve Avrupa-Atlantik Konseyi çerçevesinde birçok alanlarda da işbirliği yapmaktadır:

Nato önderliğindeki barışı destekleme operasyonlarında işbirliği. Azerbaycan Cumhuriyeti Avrupa-Atlantik mekanda güvenliğin bölünmezliği prensibinden hareket ederek, NATO önderliğindeki barışı destekleme operasyonlarında aktif rol üstlenmiştir. Azerbaycan 1999-2008 yıllarında NATO Sırbistan'ın Kosova eyaletindeki operasyonunda (KFOR) yer almış, 2008 yılında bu bölgede siyasi durumun değişmesinden sonra kendi kuvvetlerini oradan çıkarmıştır. Azerbaycan 2003 yılından NATO'nun Afganistan'daki operasyonunda (ISAF) yer almıştır.

Güvenlik alanında işbirliği. Terröre karşı Ortaklık Ameliyat Planında yer alarak Azerbaycan teröre karşı mücadeleye katkıda bulunmuştur. Buraya NATO ile istihbarat ve analitik verilerin paylaşımı ve teröre karşı milli eğitim fırsatları ve sınırların ve altyapı güvenliğinin güçlendirilmesi alanında müttefik ülkelerle işbirliği içermektedir. Azerbaycan NATO ile terör tehlikesi ile ilgili istihbarat alışverişı gerçekleştirir, siyasi tartışmalarda yer almakla ve ulusal yeteneklerin geliştirilmesi alanında işbirliği gerçekleştirmektedir.

Savunma ve güvenlik sektöründe reform alanında işbirliği. Savunma ve güvenlik alanında reform Azerbaycan'ın gelişmesi, aynı zamanda, onun Avroatlantik standartlara ulaşmak ve işbirliğini genişletmek amacı için oldukça önemlidir. Bu alanda NATO ve bireysel müttefik ülkeleri yeterince tecrübeye sahiptirler ki, bundan da Azerbaycan yararlanabilir. Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay'ın NATO standartlarına uygun yeniden yapılandırılması ile ilgili çabalar sürdürülmektedir. 2007 yılının Mayıs ayında Milli Güvenlik Konsepsiyasının ve 2010 yılının Haziran ayında Askeri doktrinin kabul edilmesi güvenlik ve savunma politikasının kavramsal temellerinin oluşturulması açısından önemli olmuştur. Askeri doktrinin kabul olunması Strateji Savunma İncelemeyi ve Deniz Güvenliği Stratejisi gibi diğer kavramsal belgelerin hazırlanması sürecini hızlandırmıştır.

Bilim ve çevre alanında işbirliği. Barış ve Güvenlik için Bilim programı çerçevesinde Azerbaycan 30 işbirliği projesinin hayata geçirilmesi için hibe almıştır. 2006-2008 yıllarında NATO'nun maliyesi ve uzmanlığı ile Mingeçevir ve Alat arazisinde eski Sovyet ordusundan kalma 1400 ton, gecikmiş, yüksek toksik füze yakıtının zararsızlaştırılmasını öngören Melanj projesi hayata geçirilmiştir. Ayrıca, NATO'nun yardımı ile Hazar Denizi ve su havzalarının çevresel problemlerinin çalışma ve bilimsel çözüm yollarının hazırlanması üzere projeler hayata geçiriliyor.

Sosyal bilgilendirme alanında iş birliği. Diğer önemli işbirliği alanı NATO ve Azerbaycan bu kurumun işbirliğinin faydası bilgilerin çıkışının sağlanması ve kamu bilgilendirme düzeyinin artırılmasından ibarettir. 2003 yılından itibaren NATO Bakü'deki yaz okulunun finansmanına yer alıyor. Her geçen yıl programların kapsamı genişliyor ve sonuçta 2005 yılında Azerbaycan'da NATO'nun Uluslararası okulu kuruldu.

Sivil Olağanüstü Planlama alanında işbirliği. NATO ile işbirliği faaliyetleri çerçevesinde etkinliklere katılarak Azerbaycan ulusal sivil savunma ve afet hallerinin yönetimi imkanlarını geliştirmektedir (Prezident Kitabxanası, 2016: 36-43).

Eylül 2014'te düzenlenen NATO Galler Zirvesinde enerji ve siber güvenlik, savunma sektörü reformu ve insani yardım da dahil olmak üzere Azerbaycan için yeni işbirliği alanları kuruldu. Aynı zamanda, Azerbaycan'ın yeni dış politika paradigması, bir yandan çok vektörlü, eşit taraflı ve aynı zamanda diğer yandan da bir taraftan, ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek, bağımsızlığını ve egemenliğini güçlendirmek ve toprak bütünlüğünü korumak olmuştur (Mammadov, 2015: 33).

2.4.2. Bireysel Ortaklık üzere Operasyon Planı

NATO ve Bakü önümüzdeki iki yıl için bir gündem belirleyerek üçüncü Bireysel Ortaklık Eylem Planı'nı (IPAP) imzaladılar. Bireysel Ortaklık Eylem Planı genelde kısa vadeli hedeflerin temelini oluşturur ve uzun vadeli beklentileri belirlemektir. NATO'nun Azerbaycan-Ermenistan ihtilafı üzerine müzakerelere doğrudan katılımı bulunmamaktadır; Ancak NATO, varlıklarının bir kısmını son zamanlarda ortaya çıkan gerginlikleri azaltmak için kullanabilir. NATO üyesi ülkeleri ile Azerbaycan hükümeti arasındaki bağları artıracak bu tür girişimler, dolayısıyla çatışmanın çözümünü

hızlandırmak için faydalı olabilir. Üye ülkelerle enerji ve diğer ekonomik işbirliği alanında (yumuşak) ilişkilerin var olması, ittifak'ın askeri işbirliğiyle ilişkilerini de (sert) artırılabilir. Azerbaycan'ın temel sorunlarının dış politikada olması nedeniyle, büyüklüğü ve pozisyonu göz önüne alındığında, birkaç kilit oyuncu dengelenmeli ve kontrol altında tutulmalıdır (Mazziotti, 2013: 8-9).

2002 yılında NATO /Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi Prag Zirvesi'nde ortak ülkelerle işbirliğini genişletmek amacıyla Bireysel Ortaklık üzere Operasyon Planı kabul edilmiştir. 2003 yılının Mayıs ayında Azerbaycan BOOP-e katılmak için resmi başvuruda bulunmuştur. BOOP 2004 yılının Mayıs ayında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev NATO'ya resmi ziyareti sırasında Azerbaycan'ın siyasi, ekonomik ve güvenlik alanında gelişimi hakkında ayrıntılı bilgiyi içeren BOOP Sunum belgesini alyansa sunmuştur. Sunum Belgesi temelinde Azerbaycan'ın BOOP belgesi hazırlanmış ve 2005 yılı Mayıs ayında Azerbaycan ittifaka kabul edilmiştir. BOOP sadece siyasi, savunma ve güvenlikle ilgili temel hedefleri değil, kendi faaliyet programı çerçevesinde ekonomik, bilimsel ve çevre alanlarını da kapsamaktadır. 2004 yılının Haziran ayında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, NATO İstanbul Zirvesi'nde konuşma yapmıştır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in NATO'nun İstanbul zirvesinde katılımı, zirve kapsamında yapılan müzakere ve görüşmeler ülkemizin Kuzey Atlantik İttifakı ile ortaklık ilişkilerinde niteliksel yeni aşamanın başladığını gösterdi. 2006 yılında Bakü'de NATO veri merkezi faaliyete başladı (Prezident Kitabxanası, 2016: 36-43, Azerbaijan- NATO 20, 2014: 6-7).

İster BİOP isterse de BOOP'un belgelerinde Azerbaycan Cumhuriyeti demokratikleşme, savunma ve güvenlik sektörü reformu, askeri güçlerin NATO standartlarına uygun geliştirilmesi, NATO operasyonlarında yer, olağanüstü durumlara hazırlık, teröre karşı mücadele, aynı zamanda çevre ve sosyal diplomasi alanlarında işbirliği niyetini belirtmiştir. Azerbaycan 2005-2007 yılları kapsayan I devre ve 2008-2010 yılları kapsayan II devre BOOP-i tamamladı. BOOP-un 3. devresi 2011 yılında başlamıştır (Prezident Kitabxanası, 2016: 36-43, Azerbaijan- NATO 20, 2014: 7).

"Barış için ortaklık" programında yer etmekle ve "Bireysel Ortaklık üzere Operasyon Planı" nı hayata geçirmeye başlamakla Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını, toprak

bütünlüğünü korumak, uluslararası birliğe katılmak, demokratik, ekonomik reformları başarıyla götürmek için ek imkan ve araçlar elde etmiştir (Hasanov, 2005: 437).

NATO ve Azerbaycan demokratik, kurumsal ve savunma reformları ve bir çok alanda pratik işbirliğini etkin şekilde geliştiriyorlar. Barış için ortaklık tanıtım belgesi temelinde hazırlanan Bireysel ortaklık ve İşbirliği programı çerçevesinde Azerbaycan her yıl 200'den fazla etkinliğe yer alıyor. Bireysel ortaklık ve işbirliği programı çerçevesinde NATO üyesi ve bazı ortak ülkeler tarafından düzenlenen deneyim paylaşımı, hazırlığın artırılması, ayrıca uzman tartışmalarına hizmet eden etkinliklere katılmalarını sağlamaktadır (Fuller, 2016 : 10-11). Diğer önemli mekanizma askeri reformlar, eğitim ve öğretim, standartların uygulanması, NATO kuvvetlerinin katılımı ile çok uluslu operasyonlara ve askeri öğretilere gönderilebilecek kuvvetleri belirlemek ve değerlendirmekte ortaklara yardım etmeyi öngören Planlama ve Analiz Sürecidir. PAS ortak ülkeye NATO uygulamasına göre savunma planlamasının düzenlenmesine yardımcı olur. Aynı zamanda NATO tecrübesinden yararlanarak Silahlı Kuvvetler özel personelinin maddi teknik teminat ve donanım seviyesinin artırılması, özel personel hazırlık düzeyinin artırılması, askeri strateji ve planlama çalışmasının geliştirilmesi ve diğer önemli etkinlikler gerçekleştirilmiştir (Əliyev, 2017: 651-653).

2.5. Avrupa Birliği ve Azerbaycan İlişkileri

Avrupa Birliği Azerbaycan`ı bağımsız devlet olarak 31 Aralık 1991 tarihinde tanımış ve taraflar arasında diplomatik ilişkiler 10 Ağustos 1992 yılında kurulmuştur. Azerbaycan`ın AB nezdindeki sürekli gözlem temsilcisi 1995 yılının Aralık ayından itibaren faaliyete başlamıştır. Avrupa Komisyonu`nun Azerbaycan temsilcisi görevine 1998 yılında İtalyan asıllı R. Batti atanmış, fakat temsilciğin ofisi 2000 yılına kadar açılmadığı için bu görevi Fransa`nın Bakü Büyükelçisi yerine atanmıştır (Hüseynov, 2000: 31-32).

Azerbaycan, 18 Ekim 1991 tarihinde devlet bağımsızlığının yeniden sağlanmasının ardından, siyasi ve ekonomik reformlar için destek, Doğu-Batı ulaşım koridorunun kurulması ve altyapı geliştirme gibi çeşitli çerçevelerde Avrupa Birliği ile olan ilişkilerini geliştirdi. Bağımsızlığın ilk yıllarında AB ile ilişkiler, BDT ülkelerine Teknik Yardım (TACIS), Avrupa-Kafkasya-Asya Taşımacılığı Koridoru (TACIS),

Avrupa'ya Petrol ve Gaz Taşımacılığı Hükümetlerarası Programı (INOGATE) ve diğer programlar çerçevesinde geliştirildi.

1993 sonunda Avrupa Birliği'nin "BDT Ülkelerine Teknik Destek" programının açılmasıyla Azerbaycan ekonomisinin tüm sektörlerinin Avrupa modeli üzerine yeniden yapılandırılması Bakü'de başlatıldı. Avrupa Birliği'nin yanı sıra Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı programları çerçevesinde Azerbaycan stratejik açıdan büyük önem arz etmektedir. Birincisi, Azerbaycan, Avrupa Birliği ve üye ülkelerin enerji şirketleri ile büyük ölçekli enerji ve taşımacılık projeleri yürütüyor. İkincisi, Azerbaycan transit konumuna göre Avrupa Birliği'nin Doğu-Batı ulaşım koridoru konseptinin kilit ülkelerinden biridir. Üçüncüsü, Azerbaycan'ın müslüman bir ülkesi olmasına rağmen, laik kimliğini korumaktadır (Qurbanov, 2017: 320-321). Azerbaycan AB'den yalnız Rusya'ya olan bağımlılığından kurtulmak amacı ile değil aynı zamanda ekonomik ilişkiler bakımından da önem taşımaktadır (Şahbazov, 2015: 141).

1996 yılında imzalanan ve 1999 yılında yürürlüğe giren Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, siyasi diyalog, ticaret, yatırımlar, ekonomik ve kültürel işbirliği gibi çeşitli alanlarda AB Azerbaycan ilişkilerinin, yasal çerçevenin temelini koymuştur. Daha sonra, Avrupa Komşuluk Politikası (ENP) çerçevesinde ilişkileri ilerledi. Bu bağlamda, AB demokratikleşme, insan hakları, sosyal ve ekonomik reform, enerji konularını içeren özel olarak hazırlanmış bir Eylem Planı geliştirdi. Ayrıca, Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında, AB ve Azerbaycan, enerji alanında bir ortaklık kurmayı amaçlayan bir Mutabakat Zaptı (2006) imzaladılar. Bu belge Bakü ile AB'nin enerji ilişkilerini güçlendirmeye katkıda bulunan ilk önemli adımı temsil etmektedir. Avrupa Birliği, Azerbaycan'da kurumsal, yasal ve idari reformları desteklemek için çabaları Doğu Ortaklığının başlamasından çok önce başladı. (Strimbovschi, 2015: 127).

Enerji sektöründe Bakü, AB'nin enerji çeşitlendirme sorununa uygulanabilir bir çözüm olarak kendini gösteriyor ve Avrupa'ya Hazar gazı tedarik edebilecek şekilde ikili ve çoktarafli ilişkileri geliştirmek istemektedir. Bu iki konu - Dağlık Karabağ ve Enerji konusu Azerbaycan hükümetin AB ile 'stratejik ortaklık' ilişkilerinin esasını temsil etmektedir. Azerbaycan'ın zengin enerji kaynaklarına sahip ülke olarak işbirliği sürecinin desteklenmesini AB üyesi ülkeler onaylasa da, insan hakları, demokrasi konusunda reformların zayıf olması AB üyesi ülkeleri arasında fikir ayrılıklarına da

neden olmuştur. Bu nedenle, işbirliği sürecinin daha da başarılı bir şekilde devam etmesi için demokratik değerlerin benimsenmesi ve bu değerlerin yaygınlaşması bir o kadar önemli süreç olarak hükümetin temel görevleri sırasında yer almaktadır. (Merabishvili, 2015: 4).

Petrol ve gaz rezervleri sınırlı olduğundan, AB enerji ithalatına büyük ölçüde bağımlıdır. Petrol ithalatına bağımlılığın% 85, doğalgaz ithalatına bağımlılığın% 65 civarında olduğu tahmin edilmektedir. AB'nin enerji stratejisi, üç önemli enerji güvenliği hedefini tatmin etmek için tasarlanmıştır: arz güvenliği, ekonomik rekabet gücü ve çevre koruma. En çok bu hedeflere katkıda bulunan şey, enerji koridorlarının ve bağlantılarının çoğaltılmasının yanı sıra, güvenli serbest rekabete dayanan enerji ticaretinde birleştirilmiş hukuk düzenleyici çerçevenin oluşturulmasıdır. Bu nedenle AB'nin enerji politikası çeşitlendirilmesi ve serbestleşme ilkelerine dayanmaktadır (Karpowicz, 2013: 85).

2.5.1. Doğu Ortaklığı Programı

26 Mayıs 2008 yılında AB Dışişleri Bakanlarının Brüksel'de yapılan toplantısında Polonya ve İsveç tarafından "Doğu Ortaklığı" teşebbüsü ileri sürülmüştü. Bu teşebbüs Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Ukrayna, Moldova ve Beyaz Rusya kapsamındaydı (Qurbanov, 2017: 324). Programda yer alan ülkelere AB siyasi, ekonomik reformları desteklemek ve bölge ülkelerinin birliğe daha da yaklaşmasını hedeflemiştir (Fuller, 2013: 9).

7 Mayıs 2009'da Prag'da düzenlenen Doğu Ortaklığı Zirvesi çerçevesinde Azerbaycan ile ortaklığı derinleştirmek ve Doğu üzerindeki etkisini arttırmak odaklı politika izlemeye başladı. Doğu Ortaklığı Programı Parlamenterler Meclisi EURONEST adlanmaktadır. Bu kurum demokrasi, insan hakları ve yasaların korunması gibi paylaşılan değerlerle birlikte, Doğu Politikasında dört temel platforma sahiptir:

- Demokrasi, iyi yönetim ve istikrar;
- Ekonomik entegrasyon ve AB politikalarından ödün verme;
- Enerji güvenliği;
- İnsanlar arasındaki iletişim

Platformlardan da anlaşıldığı gibi, ülkedeki demokratik yönetim kurulması, iç piyasanın Avrupa piyasasına entegrasyonu (Azerbaycan ekonomisinin güçlenmesi, Avrupa standartlarına uyum ve demokratik ilkelerin benimsenmesi), sınır güvenliği ve sınır koruma, terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele, silah ve insan ticareti gibi konularda yapılan reformlar (enerji güvenliği, yeni boru hattı inşası, fiyatları düzenleme ve Avrupa'ya enerji entegrasyonu), sivil toplum oluşumundaki reformlar (değişim programları ve eğitimde beyin fırtınası) öngörülmektedir (Ağaverdiyeva, 2013: 7).

2014-17 yıllarında Azerbaycan'a AB yardımı eğitim, kalkınma, adalet ve bölgesel ve kırsal kalkınma üzerine odaklanmaktadır. Tüm bu sektörlerde AB, Azerbaycan'a politika reformları ve yeni mevzuat konusunda diyalog, kamu kurumlarına destek ve sivil toplum ile katılım yoluyla ortak çıkar öncelikleri ile yardımcı olmaktadır. 2014'te AB, Azerbaycan'a 21 milyon avroluk ikili yardım taahhüdünde bulunmuştur. Eylül ayında kabul edilen paket, eğitim ve beceri geliştirme (19 milyon Euro) konusundaki önemli bir projeyi finanse etmektedir. Bundan başka sivil toplum kuruluşlarının Azerbaycan'da daha elverişli siyasi ortamda faaliyet göstermesi için hukuki alt yapı çalışmalarının sağlanması ile doğrudan destek sağlayacaktır. 2014 yardım paketi, işgücünün niteliklerinin iyileştirilmesi, eşit fırsatların teşvik edilmesi, kadınların eğitim ve öğretime erişiminin çeşitlendirilmesi üzerinde önemli bir potansiyel etkisi olan bir sektördeki yoğun işbirliğini ortaya koymaktadır (Hahn, 2015: 10-13).

2.5.2. Avrupa Komşuluk Politikası - Azerbaycan İlişkileri

Avrupa Birliği'nin Ermenistan ve Azerbaycan'la olan ilişkisi, esasen Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı tarafından belirleniyor. Avrupa Birliği, Minsk Grubunun çalışmalarını öncelikli olarak desteklemekte ve tam olarak desteklemektedir; ancak, son dönemde faaliyetlerinde ilerleme görmemektedir (Klever, 2013: 5-6).

AB'nin Güney Kafkasya devletleri ile karşılıklı ilişkilerinin kurulması için önemli araçlarından biri de "Avrupa Komşuluk Politikası"dır. 2004 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti AKP programına dahil edilmiştir. Mayıs 2004'te Başkan İlham Aliyev'in Brüksel'e yaptığı bir ziyarette, Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde AB ile büyük çaplı bir işbirliği üzerinde anlaşmaya varıldı. 1 Mayıs 2005 tarihli Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa Birliğine Entegrasyonu için

Devlet Komisyonunun Kurulmasına Dair Kararı" AB-Azerbaycan ilişkilerinin güçlendirilmesi ve Azerbaycan'da Eylem Planı'nın uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır. Kararname uyarınca siyasi, ekonomik, ulaşım, enerji, hukuk, insani yardım, güvenlik, insan hakları ve demokraside AB ile işbirliği konusunda çalışma gruplarının kurulması da öngörülmüştür. AKP'nin temel unsuru, AB ve her bir ortak ülke arasında kararlaştırılan, ülke çapında bir takım kısa ve orta vadeli öncelikleri yansıtan Eylem Planıdır. Azerbaycan-AB Eylem Planı ", 14 Kasım 2006'da Brüksel'de yapılan Azerbaycan-AB İşbirliği Konseyi toplantısında kabul edildi. Azerbaycan AKP çerçevesinde kendisinin bir çok ekonomik, siyasi, hukuki ve idari reformlarını gerçekleştirmek imkanı kazanmış ve bu amaçla AB mali-teknik desteğini almıştır. Ayrıca, Azerbaycan bu program çerçevesinde AB den onun iç pazarlarına erişmek, işçi, hizmet, yatırım kaynaklarının serbest dolaşım imkanı elde etmiştir. Program çerçevesinde gerçekleştirilen işbirliği Azerbaycan'a AB ülkeleri ile karşılıklı ekonomik ilişkilerin kurulması, ticaret ve kredi rejiminin oluşturulması, emek, pazar ekonomisi, göç, organize suçlarla mücadele, yatırımların teşviki, yeni finans kaynaklarının katılımı vb. fırsatları da beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra, ekonomik ve bilimsel-teknik işbirliğinin teşvik edilmesi, sınır bölgelerinin geliştirilmesi için altyapının iyileştirilmesi, çevre koruma, enerji verimliliği iyileştirmeleri ve yeni enerji kaynaklarının kullanımındaki ilerleme, sınırda turizmin geliştirilmesi, etkili siyasi ve idari reformları içeren işbirliği program çerçevesinde ilişkileri daha da etkilemiştir (Qurbanov, 2017: 322-323).

2004 yılında Avrupa Birliği'nin genişlemesi beri bölgedeki AB varlığının ilgi ve isteğin önemli ölçüde büyüdü. 2006'd AB- Azerbaycan Eylem Planı müzakere edildi ve imzalanarak yürürlüğe girdi. Eylem planında, AKP'nin işbirliği alanı, Dağlık Karabağ çatışmasına yönelik barışçı çözümüne aittir (Mazziotti, 2013: 10).

Avrup Komşuluk politikası çerçevesinde Dışişleri Bakanlığı beş yıllık eylem planını onaylamıştır. Eylem Planı`nda 10 öncelik belirlemektedir:

1. Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollardan çözülmesi.
2. Ülkede demokrasinin gelişimi.
3. Hukukun üstünlüğü, insan hakları ve özgürlüklerin güçlendirilmesi.
4. Girişimciliğin ve yatırım ortamının iyileştirilmesi.

5. Gümrük hizmetlerinin iyileştirilmesi.
6. Dengeli ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma için destek.
7. Ekonomik mevzuatın ve idari uygulamaların yaklaştırılması.
8. AB ile Azerbaycan arasında enerji ve ulaştırma işbirliğini güçlendirmek.
9. Sınırlar dahil mahkeme, özgürlük ve güvenlik
 - güvenlik sektöründe işbirliğinin yaygınlaştırılması.
10. Bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesi (Ağaverdiyeva, 2013: 7).

AB Azerbaycan'da "ASAN Hizmet" le de işbirliği yapmaktadır. 2 Haziran 2016'da AB'nin "ASAN Hizmeti" ile "Doğu Ortaklığı"nın devlet idaresi reform paneli üst düzey bir toplantı düzenledi. Bu toplantıya Doğu Ortaklığı ve AB üye ülkeleri temsilcileri katıldı. Panelin amacı, AB ve Doğu Ortaklığı ülkelerindeki çok çeşitli kamu idaresi reformlarında deneyimler ve en iyi uygulamaları mübadele etmektir. Ayrıca, 9 Aralık 2016'da Ekonomi Bakanlığı, Azerbaycan hükümeti adına 2015 için AB Eylem Planı'nı imzaladı. Azerbaycan, AB'den 13.5 milyon avroluk bir hibe alacak ve böylelikle AB bölgesel kalkınma programı aracılığıyla ülkenin ekonomisini çeşitlendirerek bölgesel farklılıkların azaltılmasına yardımcı olacak bir başka işbirliği planıdır (Qurbanov, 2017: 334).

2.5.3. TACIS Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım/ Technical Assistance to CIS (TACIS) Programı

1991'de Sovyetler Birliğinin çöküşünün ardından AB yeni bağımsız devletlerde demokratik reformları uygulamak, piyasa ekonomisi oluşturmak, devletlerarası ticaret ve ulaştırma ilişkilerini geliştirmek ve Azerbaycan ile Avrupa Birliği arasındaki gümrük sistemini geliştirmek için "BDT'ye Teknik Yardım (TACIS)" adlı bir program hazırlamıştır. 1992-2006'da AB TACIS ve diğer yardım programları çerçevesinde Azerbaycan'a 414 milyon Euro'dan fazla insani, teknik ve gıda yardımı sağlanmıştır.

AB'nin ilk dört yıl içinde Azerbaycan'a yapılan insani yardımlar konusunda donör durumunda olmasına rağmen, TACIS Programı çerçevesinde ayrılan ve mali yardımlarda önemli artışlar görülmemiştir. Bunun nedenleri arasında Avrupa Parlamentosunun 1992-1998 yılları arasında Karabağ sorununda Ermenistan'ı destekleyen kararların rolü de vardır. Fakat 27 Mayıs 1993 tarihli Avrupa Parlamentosu kararının Azerbaycan'a olumlu yaklaşımı ve 1994 yılında Karabağ'da ateşkesin sağlanması ilişkilerin tekrar

canlanmasına elverişli ortam hazırlamıştır. TACIS Programı çerçevesinde finanse edilen ve tarım, enerji, ulaştırma, v.b. alanları kapsayan projelerin sayısı 170'e çıkarılmıştır (Hüseynov, 2000: 32).

Azerbaycan'ın en önemli dış politika önceliklerinden biri olan Sovyetler Birliği'nde 70 yılı aşkın süreden sonra, Avrupa Birliği de dahil olmak üzere batı aktörlerle işbirliğini geliştirilmesiydi. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Bağımsız Devletler Topluluğu'na (TACIS Programı) verilen teknik yardım aracılığı ile AB, 1992'den 2007'ye kadar, yeni bağımsız devletler'de piyasa ekonomisine ve demokratik toplumlara geçiş sürecini desteklemek için girişimlerde bulunmaya başladı. 2007'de Avrupa Komşuluk Politikaları (ENP) TACIS Programının yerini almıştır. AKP uyarınca AB, insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile birlikte iyi yönetişimi teşvik etmeye büyük oranda destek vermeye devam etmiştir. 2007-2013 yılları arasında Azerbaycan'ın AKP Ülke Strateji Belgesi'nde, yetersiz demokratik kurumun ve sonuç olarak zayıf bir performansın sonucu olarak kötü yönetim konusunu vurguladı. Bu bağlamda, yaygın yolsuzluk sorunun önemli ölçüde arttığını görüyoruz. Toplumun her alanında yolsuzluk, devletin işleyişi için en büyük tehdit oluşturmaktadır (Strimbovschi, 2015:127).

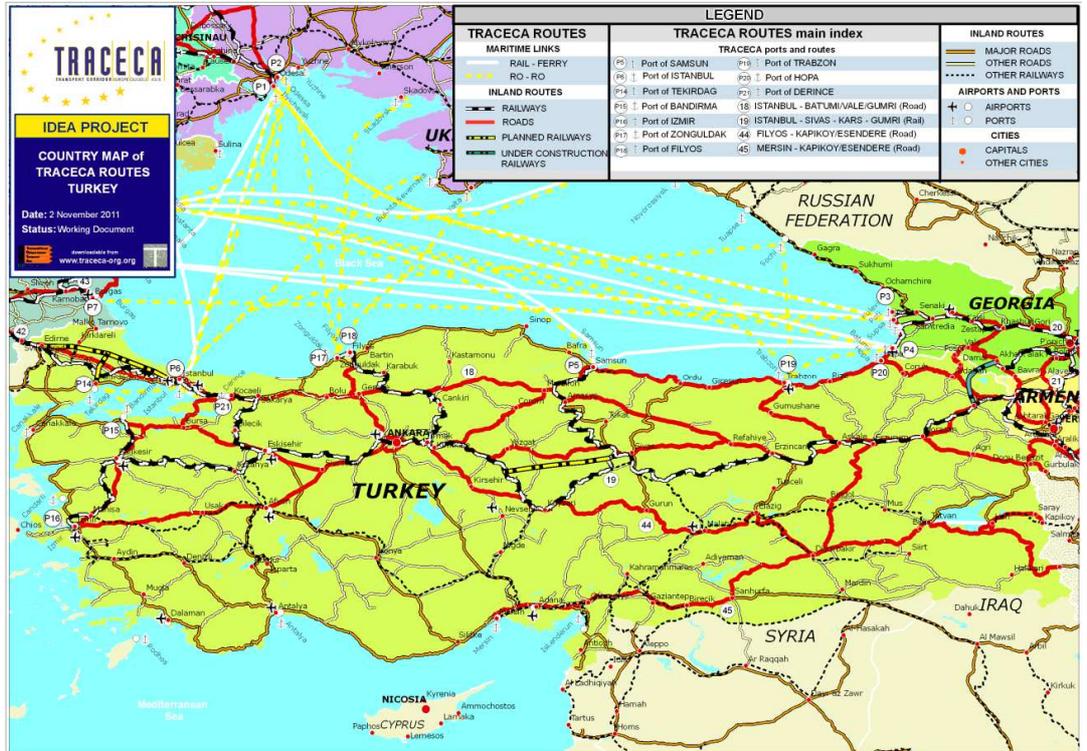
Tablo 1
TACIS Yardımları, 1991-1993 Yardımları (Milyon ECU)

Ülke	Miktar	Ülke	Miktar
Rusya	496.5	Gürcistan	12.7
Ukrayna	119.2	Azerbaycan	12.5
Kazakistan	40.4	Moldova	10.0
Beyaz Rusya	31.8	Türkmenistan	9.8
Ermenistan	20.8	Tacikistan	0.5
Özbekistan	20.2	Çoklu Projeler	395
Kırgızistan	19.6	Diğerleri	156
Baltık Cum.	15.0	Toplam	1.360

Kaynak: What is Tacis? European Comission Tacis Information Office? Brussels 1995, s.4.

2.5.4. Avrupa, Kafkasya, Asya Taşıma Koridoru (TRACECA)

Azerbaycan'ın uluslararası ulaşım ve iletişim hatlarının uygun coğrafi bölgesinde yer alması, Azerbaycan'ın bölgede ekonomik kalkınma stratejisinin başlıca önceliklerinden bir diğeri olarak tanımlandı. ABD ve AB'nin alternatif enerji koridorları oluşturma çabaları sonucunda "Avrupa-Kafkasya-Asya Transkafkasya Taşımacılığı Koridoru" (TRACECA - Ulaşım Koridoru Avrupa-Kafkasya) çerçevesinde Avrupa'yı ve Asya'yı birbirine bağlayan bir ulaşım sisteminin inşa edilmesine başlandı. TRACECA projesi AB tarafından 1993 yılında ileri sürülmüştür. Bu proje, Azerbaycan'ın Avrupa-Kafkasya-Asya arasında bir transit ülke olması ve yüksek yüklerin alınması ve boşaltılması ile ekonomik faydalar açısından çok önemlidir. Aynı zamanda, TRACECA'nın önemi, Büyük İpek Yolu'nun restorasyonu olarak düşünülmüştür. TRACECA programının amacı, alternatif ulaşım yolları ve en ucuz ulaştırma koridorunun oluşturulması yoluyla Avrupa ve dünya pazarlarına erişimini teşvik ederek bu ülkelerin siyasi ve ekonomik bağımsızlığını desteklemektir (Üzümcü ve Akdeniz, 2014: 177-178).



Şekil 1: TRACECA - Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia

Kaynak: <http://www.traceca-org/en/sitemap>

TRACECA'nın uygulanmasıyla AB, kısa bir süre önce bağımsızlığını kazanmış olan Sovyet sonrası cumhuriyetlerin alternatif ulaşım koridorları vasıtasıyla Avrupa ve dünya pazarlarına çıkışlarını kolaylaştırmak, komşu ülkelere siyasi ve ekonomik bağımlılıklarını önlemek, bölgesel işbirliğini teşvik etmek ve uluslararası finans merkezlerini bölgede yatırım yapmaya teşvik etmek için kullanıyorlar. 7-8 Eylül 1998'de Bakü'de yapılan İpek Yolu TRACECA'nın restorasyonu konulu uluslararası konferansta, Avrupa-Kafkasya-Asya Koridoru ve Avrasya'nın Korunması Hakkında Temel Çok Taraflı Anlaşmanın kapsamlı ve bölgesel işbirliğinin temel ilkelerini yansıtan Bakü Deklarasyonu'nu imzalandı. 26 Ekim 1998 tarihli Haydar Aliyev'in "İpek Yolu Restorasyonu Üzerine Uluslararası Konferans`ın kararlarını yerine getirmek için alınacak tedbirler hakkında" kararnamesinde özel bir rol oynamıştır. TRACECA çerçevesinde ulaşım sektörü altyapısının geliştirilmesi, sınır-gümrük işlemlerinin basitleştirilmesi, elverişli yatırım ortamının oluşturulması ve kadroların hazırlanması alanında birçok proje hayata geçirilmiştir. 2009'dan bu yana, Avrupa Komisyonu, TRACECA programı kapsamında üç proje uygulamaktadır.

1. "Batı BDT ve Kafkasya ülkeleri için uluslararası lojistik merkezleri";
2. "TRACECA ülkelerinde havacılık alanında sosyal ve teknik güvenlik";
3. "Karadeniz ve Hazar Denizi'ndeki deniz magistralları projesi " (Qurbanov, 2017: 344).

Tablo 2**Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia'nın yıllara göre taşınmasının etkinliği
(TRACECA-Azerbaycan segmenti)**

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Taşınan mallar, bin ton	51688	53913	56869	59041	58191	52240
Demiryolu	20578	20139	21332	21370	19890	15521
Deniz	9370	10317	10367	10236	9302	6067
Karayolu	21740	23457	25170	27435	28999	30652
Transit Ulaşım Malları Bin Ton	15971	16234	15719	14757	12771	9494
Demiryolu	8253	7870	6455	6632	4502	3927
Deniz	7718	8364	8326	8225	8269	5567
Karayolu
Navlun Cirosu milyon ton-km	13222	13594	13883	13987	13216	10956
Demiryolu	6874	6640	6719	6361	5676	4557
Deniz	3672	4061	4057	4013	3717	2354
Karayolu	2676	2893	3107	3613	3823	4045
Transit malların cirosu, milyon ton-km	7120	7850	6938	6511	5647	4360
Demiryolu	4040	3807	3633	3297	2330	2190
Deniz	3080	4043	3305	3214	3317	2170
Karayolu

Kaynak: <http://www.traceca-org.org/en/countries/azerbaijan/statistics>

2.5.5. INOGATE

Bağımsızlıktan sonra resmi şekilde Azerbaycan-AB enerji diyalogunun ilk temelleri "Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz İhracı" (Interstate Oil and Gas Transport to Europe - INOGATE) programı ile başlamıştır. INOGATE, AB'nin yeni bağımsız devletler için mali desteğiyle üstlenilen kilit bölgesel girişimlerden biridir. Azerbaycan da dahil olmak üzere 15 ülkenin katılımıyla Temmuz 1999'da imzalanan Hükümetler Arası Petrol ve Gaz İhracatı Çerçeve Anlaşması, INOGATE'in yasal dayanağını oluşturmaktadır. INOGATE, AB tarafından finanse edilen uzun vadeli enerji teknik

destek programlarından biriydi. Bu poqramın icrasına 1996 yılında başlandı. INOGATE Programının dört hedefi vardır;

1. Ortak ülkelerin özelliklerini dikkata alarak, enerji piyasalarını AB'nin yerli enerji piyasasının ilkelerine daha yakın hale getirmek;
2. Enerji ihracat / ithalat ve arzın çeşitlendirmesi;
3. Enerji tranzit konularına değinerek enerji güvenliğinin artırılması;
4. Enerji verimliliği, yenilenebilir enerji ve sürdürülebilir enerji gelişiminin desteklenmesi (Qurbanov, 2017: 337).

2.5.6. Azerbaycan ve Avrupa Konseyi İlişkileri

Avrupa Konseyi hem Doğu Avrupa, hem de post-Sovyet ülkeleri için Avrupa entegrasyonunun “giriş kapısı” sayılmaktadır. Avrupa bütünleşmesinde insan hakları ve demokrasi ilkelerinin önemini anlayarak bu örgüte üye olmaya çalıştılar. 1992 yılının Ocak ayında Azerbaycan, Avrupa Konsey`ine (AK) özel davetli statüsünü almak için başvurdu. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi`nin 10 Kasım 1994 tarihli 1047 sayılı kararının ardından AK ile gerçekleştirilen iki taraflı görüşmelerde ve karşılıklı ziyaretlerde, insan hakları, azınlık hakları, demokratik devletin hukuki altyapısı, yeni Anayasa`nın hazırlanmasına teknik yardım konusunda kapsamlı işbirliği yapılmıştır. 28 Temmuz 1996`da ise Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi`nin toplantısında Azerbaycan`a özel davetli statüsü verilmiştir. 1997 yılında Azerbaycan, hukuki işbirliğine ve insan haklarının gelişiminde Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine yardımına ilişkin AK programına katılmıştır Avrupa standartlarına uyum çerçevesinde idam cezasının 1998`de kaldırılması, AK ile ilişkilerin gelişmesine ve tam üyelik sürecinin başlamasına katkı sağlamıştır (Hüseynov, 2000: 28-29).

2001 yılından Azerbaycan Cumhuriyeti Avrupa Konseyi üyesidir. Konsey ülkede ulusal mevzuatın demokratikleştirilmesi alanında işbirliği yapmakla beraber, kabul edilen kanun projeleri AK`yi uzmanlarının doğrudan katılımıyla hazırlanmaktadır. Azerbaycan Konseyin esas belgesi sayılan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Hakkında Sözleşmeye katılmış ve onaylamıştır (Ağaverdiyeva, 2013: 6).

Savunma ve güvenlik meseleleri dışında, Avrupa Konseyi bir çok fealiyyet alanlarını kapsamaktadır. Onun programına insan hakları, toplu iletişim araçları, hukuk alanında

işbirliği, sosyal ve ekonomik sorunlar, sağlık, eğitim, kültür, spor, gençlik, yerel ve bölgesel yönetim ve çevreyle ilgili konuları içermektedir. Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi ile ilişkileri aşağıdaki siyasi amaçları gütmektedir:

- Kazanılmış bağımsızlığın güçlendirilmesi;
- İnsan ve vatandaş haklarının sağlanmasının güçlendirilmesi;
- Avrupa devletleri ile diplomatik ilişkilerin uluslararası örgüt çerçevesinde çok taraflı esaslarla derinleştirilmesi;
- Uluslararası hukuk ilkelerince barış ve güvenliğin korunması,
- Kendi amaçlarını ve tutumunu dünya kamuoyuna duyurmak için Avrupa Konseyi tribününden faydalanmak (Vəliyev, 2009: 28-29).

Avrupa Konseyi ilk başlarda Ermenilerin aktif çalışması sonucu Karabağ konusunda Azerbaycan aleyhine bir tutum içerisindeydi. Hatta Parlamenterler Meclisi'nin Üye Olmayan Avrupa Devletleri ile İlişkiler Komitesi 5 Şubat 1992 Karabağ konusunda Azerbaycan'a karşı bir bildiri kabul etmiştir. Daha sonra Azerbaycan tarafından yapılan girişimler sonuç verdi. Avrupa Konseyi, Ermenistan- Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun barışçı yollarla çözülmesi için AGİK Minsk Grubu'nun girişimlerini destekliyor ve çatışmanın taraflarını bozulan ateşkes anlaşmasına tekrar uymaya çağırır" denilmekteydi. 22 Nisan 1997'de Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi 1119 Sayılı Karar'ı kabul etti. Bu karar aslında Zakafkasya için alınan bir karardı. Kararda Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan yer almakta idi. 11 maddeden oluşan bu Karar'da tarafların Avrupa Konseyi'ne üyeliği aralarındaki sorunun tam olarak çözülmesinden sonra kabul edilebilecekleri belirtilmekteydi. 9. ve 10. Maddeler ise Dağlık Karabağ ile ilgili idi. Avrupa Konseyinin girişimiyle gerçekleştirilen görüşmeleri ve AGİT'in tekrar başlattığı girişimlerini desteklediklerini ve Dağlık Karabağ'ın statüsünün barışçıl yollarla belirlenmesi gerektiği belirtilmektedir. Kararda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne dikkat çekilmektedir. (Khalilov, 2008: 100-103).

Ocak 2001'de AKPM'nin tam üyesi olan Azerbaycan, laik ve demokratik toplumun değerlerini oluşturma görevini üstlendi. Bu dönemde Azerbaycan'ın AKPM'deki heyetine şimdiki Cumhurbaşkanı İlham Aliyev başkanlık etmekteydi. 2001 Şubat 9'unda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin AK yanında diplomatik temsilciliği tahsis edildi ve bundan sonra oturum toplantılarında tam üye olarak yer almaya başladı. Demokratik

değerleri koruyan ve insan haklarını koruyan, AK ile işbirliğinin güçlendirilmesi, Azerbaycan için önem taşımaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Avrupa Konseyi ile ırkçılık, insan kaçakçılığı, yolsuzluk, sosyal haklar, adalet ve demokrasinin korunması gibi bu veya farklı konularında işbirliği yapmaktadır. Günümüzde, Azerbaycan AK tarafından kabul edilmiş 60 uluslararası anlaşmaya katılmıştır. 6 Mayıs 2014'te Viyana'da yapılan Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 124. oturumunda Komite başkanlığı Avusturya'dan Azerbaycan'a geçmiştir. Böylece, 2001 yılında Avrupa Konseyi üyesi olduktan sonra ilk kez Azerbaycan, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesine başkanlık etmeye başlamıştır. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Memmedyarov, Azerbaycan'ın dönem başkanlığı yapacağı (14 Mayıs - 13 Kasım 2014) altı aylık süre boyunca Bakanlar Komitesi'nde temel hedefler üzerinden bilgiler vermiştir. Altı aylık süre içinde Azerbaycan Avrupa Konseyi'nin üç temel alanını - insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasi gibi alanlarda daha çok tecrübeler edinerek, işbirliği yapmaya devam etmiştir (Qurbanov, 2017: 573-582).

2.6. Azerbaycan- Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü İlişkileri

25 Haziran 1992'de İstanbul'da yayınlanan bir diğer belge, önceliklerin ve işbirliğinin temel mekanizmasını tanımlayan Boğaziçi Deklarasyonu'nda kabul edildi. İstanbul'da imzalanan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Zirve Bildirisi ve Boğaziçi Deklarasyonu, resmî olarak; Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Yunanistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye ve Ukrayna olmak üzere onbir ülkenin katılımı ile yeni bir bölgesel işbirliği sürecini başlatmış, Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin (KEİ) temel ilke ve hedeflerini tanımlamıştır. KEİ projesi, Türk siyasi lideri Turgut Özal tarafından, bölgesel ülkeler arasında ticaret ve yatırımın teşvik edilmesinde etkili olan çok taraflı bir örgüt olarak önerilmiştir (Dikkaya ve Özyakışır, 2008: 93-94).

Bu belgeyi imzalayan devletlerin ve hükümetlerin başkanları, Karadeniz Ekonomik İşbirliği fikrinin tarihsel gerekliliklerden, barış ve halklar arasındaki yapıcı ilişkilerin geliştirilmesinden, serbest piyasa ekonomisinin geliştirilmesinin teşvik edilmesinden ve güvenilir ve etkili mekanizmaların oluşturulması yoluyla ekonomik işbirliğinin genişletilmesinden geldiğini belirtti. Boğaziçi Bildirgesi, Karadeniz bölgesinin ciddi çatışmalara, yeni çatışmaların tehdidine, mevcut çatışmaların AGİT ilkelerine uygun olarak çözülmesine, saldırı, terörizm, yasadışı barış ve barış ve adaletin restorasyonu

için mücadele etmesi konusunda dikkat çekti. 1992'de ekonomik inisiyatif olarak ortaya çıkan Karadeniz Ekonomik İşbirliği 1998 yılına kadar hükümetler arası bir mekanizma biçiminde mevcuttu. Yıllar geçtikçe kurumsallaşmaya ve işbirliğinin yapılandırılmasına yönelik somut adımlar atılmıştır (Şahmurdov, 2013: 62).

Azerbaycan, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ile ilişkileri çerçevesinde önceliği enerji ve ulaştırmaya büyük önem vermektedir. Azerbaycan'ın esas müttefik olduğu ve tam kapasite ile desteklediği enerji projeleri (Bakü- Tiflis-Ceyhan, Bakü- Novorossisk, Bakü-Supsa, Bakü-Tiflis- Erzurum ve şu anda uygulanmakta olan TANAP projesi) ve ulaşım projeleri (Bakü-Tiflis Kars) Hazar havzası ile Karadeniz havzası arasında ekonomik işbirliğinin daha da geliştirilmesine hizmet etmiştir (Hajizade, 2014: 101-102). Azerbaycan'ın coğrafi stratejik konumu, bir takım önemli ulaştırma koridorlarının bu bölgeden geçmesi ülkeyi Avrupa ve Asya arasında güvenilir transit mekanına dönüştürmüştür. Avrupa Birliği'nin TRACECA programı çerçevesinde desteklediği Avrupa-Kafkasya-Asya ulaşım koridoru, büyük ulaşım altyapısının oluşturulması gelecekte Azerbaycan'ın ekonomik gelişmesi ve karşılıklı ilişkilerimizin genişlemesi için önemli koşullardan biridir (Əliyev, 2017: 735-737).

Azerbaycan, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ile ilişkileri çerçevesinde önceliği enerji ve ulaştırmaya büyük önem vermektedir. 1992'de kuruluşundan bu yana enerji konusunda işbirliği KEİÖ' nün öncelikli konusudur (Nuriyev, 2007: 12).

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü içindeki üye devletlerin işbirliği, ticaret ve ekonomik kalkınma, bankacılık ve finans, iletişim, ulaşım, tarım, sağlık, çevre koruma, turizm, bilim ve teknoloji, organize suç, uyuşturucu, silah ve radyoaktif maddelerin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Örgütün kurucularından biri olan Azerbaycan Cumhuriyeti, Avrupa ile entegrasyon sürecini güçlendirmek ve bölge ülkeleriyle çok taraflı işbirliği geliştirmek için örgütün faaliyetlerine özellikle önem vermektedir. Aynı zamanda, Azerbaycan kendisinin elverişli coğrafi konumundan yararlanarak transit imkanlarının daha dolgun şekilde gerçekleştirilmesi ve enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması alanında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün potansiyelinden faydalanmak amacındadır. 2003 yılı Mayıs ayında, altı aylık süre için kurumun başkanlığı yetkilerini üstlenmiş Azerbaycan bu dönemde enerji, ulaştırma ve turizm alanlarında işbirliğinin geliştirilmesine dair Bakü'de üye devletlerin ilgili

bakanlarının toplantıları düzenlemiş ve tartışmaların sonucu olarak Bakü Deklarasyonu kabul edilmiştir (Həsənov, 2005: 522).

Azerbaycan tarafından örgüt çerçevesinde şimdiye kadar aktif başkanlık programı tertip edilerek uygulanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kıyaslanabilir avantajlara sahip olduğu alanlarda Bakü'de enerji (18-19 Eylül 2003), ulaşım (1-3 Ekim 2003), turizm (25-26 Eylül 2003) bakanlar düzeyinde toplantılar düzenleyerek, uzmanların da katılımı ile bir dizi görüşmelere de ev sahipliği yapmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü içindeki ekonomik entegrasyon süreçlerine aktif bir katılımcıdır. Azerbaycan söz konusu uluslararası örgüt çerçevesinde 11'den fazla farklı resmi belgelerin hazırlanmasında ve kabul edilmesinde katılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti, bölgedeki ticaretin serbestleştirilmesini sağlayan belgelerin hazırlanması da dahil olmak üzere, örgütün birçok çalışma grubunda grubun toplantılarına aktif olarak katılmaktadır. 2003 yılının Ekim ayından itibaren ikinci kez KEİÖ dönem başkanı yetkilerini gerçekleştiren Azerbaycan 2004 yılının Nisan ayında Bakü'de örgütün üye ülkelerinin eğitim ve dışişleri bakanlarının toplantıları geçirmiştir. 2005-2007 yıllarında Azerbaycan, Enerji Çalışma Grubunun çalışmalarını koordine etmiş, 2014 yılında Bakü'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü üyesi ülkelerin gümrük daireleri yöneticilerinin toplantısı yapılarak, işbirliği alanlarını daha da genişletmiştir. Toplantının ilk günü, "Ticaret Kolaylığı için Gümrük Hizmetleri Girişimleri" konulu Bakü Deklarasyonu'nun kabulü ile ilişkiler daha da sağlam temeller esasında geliştirilmiştir. İki gün devam eden toplantıya Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Yunanistan, Belçika, Rusya ve diğer ülkelere temsilciler katılmıştır (Yeni Azerbaycan, 2015: 8).

Azerbaycan tarafı KEİ'nin ilgili kurumlarına aktif olarak katılmakla beraber, Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası Yönetim Kurulu'nda temsil edilmektedir. Aynı zamanda, KEİÖ 'nin bir diğer ilgili kuruluşu olan Parlamenter Asamblesi mevcut Genel Sekreteri 1 Ocak 2015'ten beri Azerbaycan'ın bir temsilcisidir (<http://mfa.gov.az/content>).

KEİÖ'de temsil edilen ve gözlemci olarak örgütte yer alan ülkelerin potansiyelleri ekonomik alanda işbirliğinin geliştirilmesi için geniş olanaklar sunmaktadır. Azerbaycan'da örgüte üye olan ülkelere ekonomik ilişkilerini daha da geliştirerek, ihracat ve ithalat değerleri Tablo 1 ve Tablo 2`de görülmektedir.

Tablo 3
Azerbaycan`ın KEİÖ Ülkeleri ile İhracat Değerleri (1000 Dolar)

ÜLKELER	2013	2014	2015	2016
TÜRKİYE	525985.8	502492.8	1477256.7	1132820.0
RUSYA	1077844.4	640271.3	417755.1	409273.3
BULGARİSTAN	119110.7	61154.8	497.9	386.3
GÜRCİSTAN	519175.9	529549.1	496196.8	343419.4
YUNANİSTAN	810325.4	255988.3	145748.3	491.1
UKRAYNA	275617.9	48442.0	23476.5	44404.5
MOLDOVA	190.2	68.4	448.3	498.8
ROMANYA	92388.5	86252.7	83934.5	83316.1
ARNAVUTLUK	0,0	0,0	0,0	0,0
ERMENİSTAN	0,0	0,0	0,0	0,0

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi

Tablo 4
Azerbaycan`ın KEİÖ Ülkeleri ile İthalat Değerleri (1 000 Dolar)

ÜLKELER	2013	2014	2015	2016
TÜRKİYE	1463804.9	1286641.4	1171385.4	1181578.4
RUSYA	1505178.4	1314480.4	1437937.2	1641809.2
BULGARİSTAN	19574.3	63442.1	12721.6	39423.4
GÜRCİSTAN	131290.4	93888.8	67992.6	51469.2
YUNANİSTAN	4780.1	62789.7	16175.5	15316.0
UKRAYNA	589071.3	419579.7	309652.5	289773.4
MOLDOVA	4015.5	5433.0	3559.6	3963.6
ROMANYA	36452.9	55847.4	64709.3	86503.8
ARNAVUTLUK	0.2	5.4	6.8	234.1
ERMENİSTAN	0,0	0,0	0,0	0,0

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi

Azerbaycan – KEİÖ üye olan ülkelerle ihracat ve ithalat ilişkilerinde son döneme ait tablolara dikkat etsek, Ermenistan hariç diğer tüm devletlerle ekonomik ilişkilerin var olduğunu, Arnavutluk ile ekonomik ilişkilerin özellikle ihracat ilişkilerinin çok az

düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Örgütün karşısında duran en önemli sorunlardan biri de, Ermenistan-Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunun şimdiye kadar çözüme kavuşturulamaması olmuştur. İki ülkenin de üye olduğu örgütte ilişkilerin kriz şeklinde devam ettirilmesi ise, örgütün ekonomik ve siyasi olarak bütünleşmesinde engel olarak ortaya çıkmaktadır.

BÖLÜM 3. AZERBAJCAN DIŞ POLİTİKASINDA EKONOMİK KARŞILIKLI BAĞIMLILIK SÜRECİ: PETROL-DOĞAL GAZ, ULAŞIM ÖRNEĞİNDE

3.1.Enerjinin Uluslararası Politikada Önemi

“Eneji bir ülkenin ekonomisini ve küresel sistemdeki konumunu büyük ölçüde etkileyen uzun dönemli kararların alınmasını gerekli kılan en stratejik sektördür. Günümüzde enerji dış politikaları şekillendiren en öneçmli faktörlerden birisidir. Küresel enerji talebi ve arzı arasındaki çekiőme yeni kısıtlamalar yaratmaktadır ki; bunlardan bir kısmı yeni çatışma alanlarını tetiklerken, diğer bir kısmı da çeşitli işbirliği şekillerini ortaya çıkarmaktadır” (Erkan ve diğerleri, 2015: 392).

“Ülke bütünlüğü ile yakından iliőkilendirilen bir kategori de doğal kaynaklardır. Doğal kaynakların çeşitliliği ve mutlak miktarlarının genellikle ülke bütünlüğü ile doğru orantılı olduğu kabul edilmektedir. Bununla beraber ham maddeler, enerji kaynakları ve madenlerden oluşan doğal kaynaklar dünya düzeyinde eşit dađılmamıőtır. Bu durum da, doğal kaynakların, devletlerin birçoğunun dış politikasında önemli bir konuma sahip olmasına neden olmaktadır” (Sönmezoğlu, 1995: 443-444).

Uluslararası ekonomik ilişkilerde meydana gelen gelişmeler günümüzde çeşitli boyutlarıyla kendini göstermektedir. Artan uluslararası ticari ilişkilerin yanı sıra, karşılıklı mali ilişkiler ve yine karşılıklı yatırıma dönük ilişkiler her geçen gün artan bir ivmeyle geliőmektedir. Bu durum beraberinde uluslararası ilişkiler ile dış politika arasındaki sınırı günümüzde daha da belirsiz hale getirmektedir. Zaman zaman iki veya daha fazla ülke arasındaki normal ekonomik ilişkiler olmadık bir anda siyasal çatışmalara yol açmakta ve sadece ilgili ülkelerle sınırlı kalmamakta bölgesel ve global uluslararası yapıda da etkisini göstermektedir (Arı, 1999: 298).

3.2. Azerbaycan Dış Politikasında Enerjinin Önemi

Doğu-batı ve kuzey-güney ulaşım koridorlarının kavşağında stratejik olarak yer alan Azerbaycan, geniş hidrokarbon enerji rezervleri ile Güney Kafkasya'da özel önemi olan bir ülkedir. Güney Kafkasya'nın karmaşık jeopolitik durumunda Azerbaycan da önemli derecede etkilenmiştir. Jeopolitik ve jeo-ekonomik çıkarların Rusya, Türkiye ve İnan'ın

yanı sıra bir ölçüde ABD ve AB bölgede rekabet Azerbaycan'ı pragmatik bir dış politika sürdürmeye zorlamıştır (Mammadov, 2015: 29).

Petrol faktörü Azerbaycan'ın ekonomik güvenliğinin korunması için etkileyici mekanizmaya dönüşmekle beraber, şu etkili rolleri oynamıştır:

- Petrol faktörü Azerbaycan'ın jeopolitik çıkarlarının korunmasına yönelmiştir,
- Petrol faktörü Azerbaycan'ın enerji güvenliğinin ayrılmaz bileşenlerinden biridir,
- Petrol faktörü ülkenin askeri güvenliğini birbaşa etkilemektedir (Mammadov, 2011: 83).

Bağımsızlığını kazandıktan günümüze kadar Azerbaycan dış politikasında ekonomik karşılıklı bağımlılık süreci önemli bir rol oynamıştır. Bu süreçte faydalı ekonomik ilişkilerin kurulması ile dünyaya açılmayı temel hedef olarak karşısına koymuştur. Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz ülkesi olarak doğal kaynaklardan zengin olması ve Batı ülkelerinin de enerjiye alternatif pazar ihtiyaçlarının karşılanması açısından Azerbaycan'ın önemli devlet haline getirmiştir (İbadov, 2007:37).

Azerbaycan bağımsızlıktan hemen sonra kendi petrol ve gaz alanları geliştirmek için yollar aramaya başladı. Bununla birlikte, Azerbaycan'ın gerekli mali ve teknik olmaması nedeniyle, Batılı petrol şirketlerini yatırım yapmak amacıyla ülkeye çekmeye çalışmıştır. Bununla birlikte, Azerbaycan birçok zorluklarla karşı karşıya kalmıştır: Dağlık Karabağ konusunda o dönemde Ermenistan ile devam eden çatışmalar; Hazar Denizi'nin çözülmemiş statüsü; ve bölgedeki Batılı şirketlerin varlığını kabul etmek için komşu Rusya ve İran'ın isteksizliği de açıkça gözüken sorunlardır. Bu sorunlardan dolayıdır ki, kısa süre içinde Azerbaycan'da iki kez hükümet değiştirildi. Birçok zorluğa rağmen, Azerbaycan, Azeri, Çırac ve Güneşli petrol sahalarını 20 Eylül 1994 tarihinde geliştirmeye yönelik Yüzyılın Sözleşmesini imzalamayı başardı (İbrahimov, 2013: 15)

Tablo 5
Küresel Ham Petrol Üretiminde Azerbaycan 2016

Sıra	Ülkeler	Ham petrol üretimi günde varil olarak
1	Rusya	10, 830,00
2	Suudi Arabistan	10,050,00
3	ABD	9, 415,00
4	Irak	4, 590,00
5	Çin	3,983,00
6	Kanada	3,677,00
7	İran	3,300,00
8	Birleşik Arap Emirlikleri	2, 820,00
9	Küveyt	2,718,00
10	Venezuela	2,500,00
23	Azerbaycan	842,000

Kaynak : <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world>

Azerbaycan ham petrol üretiminde 23'cü sırada yer alan ülke olarak, iç ve dış ekonomisinde petrolün önemi büyüktür. Bundan dolayıdır ki, bağımsızlığını kazandıktan günümüze kadar birkaç enerji projelerinin hayata geçirilmesinde bölgesel ve küresel güçlerle işbirliği içinde ekonomik karşılıklı bağımlılık sürecini yönetmeye ve ulusal çıkarlarını korumaya çalışmıştır.

3.3. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi



Şekil 2: Bakü-Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi Güzergahı

Kaynak: www.botas.gov.tr

Azerbaycan`ın bağımsızlığından itibaren öncelikle petrolün uluslararası pazarlara ulaştırılması konusunda bölge ülkeleri ve bölge dışı ülkeler arasında petrol şirketlerinin de içinde bulunduğu bir rekabet yaşanmıştır.

20 Eylül 1994'te Bakü'de British Petroleum Company (BP) önderliğindeki bir grup yabancı petrol şirketi, Azerbaycan devlet petrol şirketi SOCAR (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi) ile 8 milyar dolarlık üretim paylaşımı anlaşması imzaladı. Proje için sözleşme 30 yıllık imzalanmıştır (Babalı, 2005: 30).

Proje, 19 Kasım 1999'daki AGİT İstanbul Zirvesinde ifade edildiği üzere ABD'nin güçlü siyasi desteği ile mümkün olmuştur. O gün Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve Türkmenistan cumhurbaşkanları ve Başkan Bill Clinton, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattının inşası için Destek Bildirgesi'ni imzaladılar (İbrahimov, 2014: 9).

Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı (BTC) dünyanın önde gelen enerji projelerinden biridir. BTC Boru Hattı projesinin yasal çerçevesi 2000 yılında tamamlanmıştır. BTC Ham Petrol Boru Hattı projesi, temel mühendislik çalışmalarının olumlu sonuçlarını takiben, 19 Haziran 2001 tarihinde başlayan mühendislik çalışmalarının tamamlanmasının ardından 10 Eylül 2002 tarihinden itibaren "arazi temin ve inşaat aşaması" süreci ile de Mayıs 2003'te her üç ülkede fiziki inşaat başlatıldı. BTC petrol boru hattı, Türkiye'nin bölgesel devletlerle, özellikle de Azerbaycan ile olan ikili ilişkilerinin genişlemesi için iyi bir temel oluşturmuştur. BTC boru hattı, Azeri-Çırak-Güneşli (AÇG), Hazar Denizi'ndeki Azerbaycan'daki alanlardaki üretim için ana ihracat yolu olmuştur (Balat ve Ersoy, 2005: 31-33).

18 Eylül 2002'de tüm zorluklara ve sorunlara rağmen bölgedeki en büyük enerji projesi olan BTC, Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan Cumhurbaşkanlarının katılımıyla esası konulmuştur (Qurbanov, 2017: 338).

Tahminleri üzerinde çıkarılan petrolün %88'i Azerbaycan'a bırakılacak, tahmin edilen 100 milyar dolar karın 78 milyar doları Azerbaycan'a kalacaktır. Vergilerle düşünüldüğünde nihai karın %80'i Azerbaycan'a %20'si ise yabancı şirketlere kalacağı hesaplanmaktadır (Gayıbov, 2017: 70)

Azerbaycan, 1,760 kilometrelik BTC boru hattının 2005 yılında faaliyete geçmesinin ardından yaklaşık on yıl boyunca petrol gelirlerinin artırılması ülke için en büyük

ekonomik avantaj olmuştur. Boru hattı yaklaşık 1,100 kilometre (1,770 km) uzunluğunda ve yaklaşık 3,6 milyar dolara mal olmuştur. Projenin yüzde yetmiş (yaklaşık 2.6 milyar dolar) krediyle finanse edilmiştir (Roberts, 2012: 78, Babalı, 2005: 30, Balat ve Ersoy, 2005: 31).

BTC yürürlüğe girdikten sonra üç yıl boyunca 2005, 2006 ve 2007 yıllarında Azerbaycan dünyada en hızlı büyüyen ekonomiye sahip olmakla, 2010'da elde Azerbaycan 1 milyon varil ile petrol ihrac oranlarında en yüksek rakamlara ulaşmıştır. 2016 yılında Azerbaycan'ın ekonomik göstergelerinin neredeyse tamamı düşüş eğilimi göstermiştir. Petrol ihrac oranları önemli ölçüde düşerken: BTC aracılığıyla bugünkü ihracatımız günde yaklaşık 850.000 varildir (Wall, 2016: 3).

Batı şirketlerinin Yüzyılın Sözleşmesine katılması, Aliyev'in ülke içinde istikrar kazanmasına ve orta vadede dengeli bir dış politika yürütmesine izin vermiştir. Azerbaycan'daki bu gelişme, bölgede önemli bir oyuncu olan Rusya için bir diplomatik hamle olmuştur, çünkü 1993 yılında Azerbaycan'ı "yakın çevre" doktrinine göre nüfuz alanına dahil etmişlerdi (Ibrahimov, 2013: 18).

Tablo 6
Bakü-Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesinin Hisse Dağılımı

BP Exploration	İngiltere	% 30.10
Azerbaijan ACG Limited	Azerbaycan	% 25
UNOCAL LTD	ABD	% 8.90
Statoil	Norveç	% 8.71
TPAO	Türkiye	% 6.53
Eni-Agip	İtalya	% 5
TotalFinaElf	Fransa	% 5
İtochu Inc.	Japonya	% 3.40
Inpex	Japonya	% 2.50
Conoco Philips	ABD	% 2.50
Delta-Hess Ltd	S. Arabistan	% 2.36

Kaynak: www.socar.az

3.4. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı

Hazar Bölgesinin uluslararası pazarlara bağlayan boru hatlarına hakim olma mücadelesi hiç de basit bir mesele değildir. Rusya için boru hatları yalnızca bir gelir kaynağı değildir, bu aynı zamanda Moskova'ya, güneyindeki eski Sovyet cumhuriyetleri üzerinde siyasi hakimiyet de sağlamaktadır (Klare, 2006: 176-177). Alternatif güzergahlar açısından BTE önemli bir projedir.

Avrasya'daki doğalgaz kaynaklarını dünya piyasasına ulaşmasında Azerbaycan ve Türkiye'nin işbirliğinin olduğu bir projedir. BTC'den sonra en önemli proje olan BTE, Azerbaycan'ın doğalgazını Gürcistan üzerinden geçerek daha sonra Türkiye'nin batısından güney Avrupa ülkelerine ulaştırmakta önemli rol oynamaktadır. Temmuz 1996 yılında Şahdeniz yatağıyla ilgili anlaşma imzalanırken 4 Ekim 1997'de onaylanmış ve 17 Ekim'de yürürlüğe girmiştir. 1996 yılında yedi üyeden oluşan konsorsiyum, doğalgazın işlenmesi ve ulaştırılmasındaki sorumluluğu ele almıştır. Anlaşmadaki sorumluluk "Şahdeniz Konsorsiyumuna" verilirken, projenin süresi 30 yılı kapsamaktadır. Şahdeniz yatağı 800 kilometrelik alanı kapsarken, projenin yatırım tutarı 4,1 milyar dolardır. Doğalgazın bir miktarı Türkiye'de kullanılırken, diğer kısmı da Yunanistan ve oradan İtalya'ya verilmektedir. Mayıs yılında BP şirketi tarafından Azerbaycan'ın Hazar'daki Şahdeniz yatağında yapılan keşif faaliyetleri sonucunda 1 trilyon metreküp olduğu tahmin edilen doğalgaz rezervlerinin bulunması sonucunda, BTC'ye paralel olarak BTE'nin kurulması gündeme geldi (Sojoudi, 2014: 61, (Metin, 2004: 246, Abasov,2007: 148-150).

12 Mart 2001'de transit ülkeler ve Şahdeniz konsorsiyumu hükümetler arasında alım - satım anlaşması imzalanmıştır. 2002 yılında Tiflis'te yapılan bir törende Türkiye Cumhurbaşkanı ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı Azerbaycan'ın doğalgazını Türkiye'ye ihraç etmek için imzalanan ilk anlaşma olmuştur. 16 Nisan 2002'de Londra'da projenin son anlaşması imzalanırken, yöneticiler projenin uygulamasını resmi olarak açıklamışlardır (Özcan, 2008; 101).

BP tarafında yapılan tahminlere göre bu projede 2004 yılından itibaren 15 yıl boyunca her gün 6,6 milyar metreküp doğalgaz Türkiye'ye ulaşacaktı ama projenin yapımında bazı sorunların ortaya çıkmasıyla ilk doğalgaz teslimi 2006 yılında yapılmıştır. 2007 yılında BTE doğalgaz hattından Azerbaycan'dan 1.279 milyar metreküp doğalgaz

Türkiye'ye nakledilmiştir. 2020 yılında bu rakamın 22 milyar metreküpe ulaşacağı öngörülmektedir (Sojoudi, 2014: 62, Kısacık,2010: 5).

BTE projesi Şah Deniz Sahasındaki doğalgazın Gürcistan'dan geçerek Türkiye-Gürcistan sınırına getirilmesi için tasarlanmıştır. BTC ile aynı güzergahı takip eden BTE Erzurum'da Türkiye doğalgaz dağıtım sistemine bağlanmıştır. 2004 yılında inşasına başlanan projede Gürcistan kısmı 2006 yılından itibaren çalışmaya başlamış, Türkiye'deki inşaatın bitmesiyle birlikte 7 Mart 2007 tarihinden itibaren sürekli gaz sevkine başlanmış ve 3 Temmuz 2007'de Erzurum'a doğal gaz ulaşmıştır (Semenkovsky, 2013: 106).

192 691 km uzunluğundaki BTE'nin 443 km'si Azerbaycan, 248 km'si Gürcistan sınırlarından geçmektedir. İnşaat sorumluluğu BOTAŞ'a 193 ait olan 280 km'lik Türkiye'deki kısmı ile beraber proje Şah deniz sahasından çıkan gazın Erzurum'a ulaşması için yaklaşık olarak 980 km'lik 42 inçlik borular döşenmiştir. Yıllık 9 milyar metre küplük gaz taşıma kapasitesine sahip BTE'nin kapasitesi 24 milyar metre küpe çıkarılabilir. Projenin çevresel ve sosyal zararlarını azaltmak için BTE Projesinde BTC ile aynı güzergâh kullanılmıştır. Projenin inşası ve yönetimi için 7 ortaklı South Caucasus Pipeline Company (SCPC) şirketi kurulmuş. Ayrıca yönetimi ortaklardan olan iki şirket tarafından üstlenilmiştir (Aras, 2008: 98).

Teknik operatör olan BP, projenin teknik olarak hem yapımından hem de yönetiminden sorumludur. Ticari operatör olan Statoil ise projenin işletmesinden sorumludur. Maliyeti 2,3 milyar dolar olan BTE boru hattı projesi taraf devletler için son derece stratejik önemi olan bir projedir. Bu projenin de katkısıyla komşu olan üç devlet ve yatırımcı şirketleri arasındaki ilişkilerde birçok alanda iyileşmeler yaşanmaktadır. 22.000 kişinin istihdam edildiği proje taraf ülkelerin ekonomilerine doğrudan katkıda bulunmaktadır. Proje ayrıca bölgenin bütünleşmesine önemli oranda katkı sağlamaktadır (Abasov, 2007: 151).

Türkiye enerji talebinden dolayı, Azerbaycan ise enerji kaynaklarını ihraç talebinden dolayı proje öncesinde Rusya'ya bağlanmış durumda idiler. Bu proje ile bu bağımlılık hayati boyutta olmasa da bir miktar azalmıştır. Enerji kaynakları bakımından zengin olan Türkmenistan ve Kazakistan'ın da projenin gerçekleşmesiyle birlikte bölge ülkeleri arasında gerçekleşebilecek bir sonraki projelere daha olumlu bakmaya başlamışlardır.

2014'ün ilk çeyreğinde günlük 18,14 milyon metreküplük gaz taşıyan BTE boru hattı aynı esnada Türkiye'nin doğalgazı İran ve Rusya'dan daha ucuza ithal etme olanağı sunmuştur (Arıkan, 2014: 62-63). Azerbaycan Rusya'dan siyasi bağımlılığını, Türkiye ise Rusya'dan ekonomik bağımlılığını gidermek için, işbirliğine dayalı dış politika anlayışını benimseyerek her iki tarafın da çıkarına uygun olarak karşılıklı bağımlılık politikasını uygulamaya koymuşlardır.

2006 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı devreye girerken, Mart 2007'de Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı (Güney Kafkasya Boru Hattı) ilk ihracat gazı Şah Deniz sahasından pompalanarak Gürcistan'a ardından Türkiye'de gönderildi, Bununla birlikte, AB'nin enerji kaynaklarını ve rotalarını çeşitlendirmeye yönelik çabaları, 2018 yılına kadar Güney Gaz Koridoru (SGC) aracılığıyla hayata geçirilecekti. Bu projenin yardımıyla Azerbaycan Avrupa için önemli bir ihracatçısı olarak, gelecek işbirliği için zemin hazırlamaktaydı. Güney Gaz Koridoru üç boru hattından (Güney Kafkasya Boru Hattı, Trans Anadolu Boru Hattı ve Trans Adriyatik Boru Hattı) oluşmaktadır ve Avrupa enerji güvenliğini ve enerji arzının çeşitlendirilmesini amaçlıyor. 2018-2020'den başlayarak, 15-20 bcm'lik bir gazı Avrupa pazarlarına kanalize edebilecek ancak 2025'ten itibaren üretimini 30-50 bcm / y'ye çıkarmayı planlamakla ve bu da hem AB hem de Azerbaycan'ın enerji güvenliği için etkili bir çözüm oluşturmaktadır (Strimbovschi, 2015: 128-130).

3.5. TANAP Projesi



Şekil 3: TANAP Projesinin Geçiş Güzergahı

Kaynak: TANAP

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ikili ekonomik işbirliği ve yatırıma yaptıkları büyük katkılar her iki ülkenin gelişimi için temel faktörlerdir. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ticaret cirosu 5 milyar doları aşmaktadır. Türkiye'nin ekonomisine tahsis edilen yatırım hacmi 2020'ye kadar tahminen 20 milyar dolara ulaşacak, bunun 15 milyar'ı Devlet Petrol Şirketi'ne ait olacaktır. Bu yatırımlar Devlet Petrol Şirketi tarafından önümüzdeki yıllarda da ciddi şekilde artarak, devam edileceği ifade edilmiştir. Bakü-Tiflis Ceyhan boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum hattı, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu gibi önemli projeler, gelecekteki iki ülke arasındaki işbirliğinde büyük önem taşımaktadır (Fuller, 2013: 10).

26 Haziran 2012 tarihinde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından imzalanan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), yukarıda belirtilen projelerden sonra her iki ülkeni birbirine daha da yakınlaştırarak, bölgedeki nüfuzlarını da artırmış oldu. Böylece, TANAP projesi 5 yıl içinde hayata geçirilecektir. Azerbaycan, Türkiye için vazgeçilmez bir doğal gaz tedarikçisi değil aynı zamanda Azerbaycan gazı da Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınacaktır (Karpowicz, 2013: 92).

Günümüzde, Azerbaycan küresel enerji piyasasında kritik bir rol oynamakla, bölgenin ve Avrupa'nın enerji güvenliğini sağlamaktadır. Azerbaycan payı Avrupa ülkelerinin gaz piyasasında yaklaşık yüzde 40'a kadar yükselmiştir. 2017 yılında TANAP'ın uygulanmasının ardından Avrupa gaz piyasasında Azerbaycan'ın rolü daha da genişletilecektir. Bu proje, Azerbaycan'ın on yıl içinde ekonomik ve diğer çıkarlarının yanı sıra uzun vadeli kalkınmasını temin etmek için güçlü bir araç olacaktır. Azerbaycan'ın mevcut gaz rezervleri, ülkenin ve diğer ülkelerin 100 yıllık gaz ihtiyacını karşılayacak seviyededir. Ayrıca, 2013 yılında TAP Projesi-Trans-Adriyatik boru hattının ihracat yolu olarak seçilmesi tarihi bir sayfaydı. Bu tarihi olayda projenin, Azerbaycan'da başlayıp Güney Kafkasya Boru Hattı ile genişletilen, Avrupa Birliği'ndeki birkaç boru hattı arasında bağlantı kurulacağı belirtildi (Suleymanov ve diğerleri; 2017: 43-44).

2013 yılında 16,2 milyar metreküp doğalgaz üretimi gerçekleştiren Azerbaycan 2026 yılında TANAP ile 31 milyar metreküp doğalgaz ihraç etmeyi planlamaktadır. Bunun içine yurt içinde kullanılan ve BTE ile taşınan doğalgazda eklenince Azerbaycan

yaklaşık olarak 50 milyar metreküp doğalgaz üretimi gerçekleştirmesi gerekmektedir veya bölge ülkelerinden ithal edip TANAP ile ihraç etmesi gerekmektedir. Her iki durumda da Azerbaycan ekonomisi bu ticaretten önemli gelirler elde edecektir (Arıkan, 2014: 90).

Boru hattının planlanan kapasitesi 2020 yılına kadar yılda 16 milyar metreküp doğalgaz olacak ve 2023 yılına kadar 23 milyar metreküpe, 2026 yılında 31 milyar metreküpe çıkarılacaktır. İlk 16 milyar metreküp hacminin on milyar metreküpü Avrupa'ya, 6 milyar metreküp ise Türkiye'ye taşınacaktır. Avrupa için tasarlanan gaz, Türkiye-Bulgaristan ve Türkiye-Yunanistan sınırından geçecektir. Bu tarihi olay Azerbaycan-Türkiye stratejik işbirliğinin yeni ve dinamik gelişme aşaması açısından önemli bir süreç değerlendirilebilir (Wall, 2016: 3).

“TANAP projesinin Azerbaycan ekonomisine üç önemli alanda katkısı olması beklenmektedir. Birinci olarak, enerji sektörü sayesinde ülkede sağlanan istihdamdır. Azerbaycan'da günümüzde yaklaşık olarak 80 bin kişi doğrudan enerji sektöründe çalışmaktadır. Bununla beraber bu rakamdan çok daha fazla kişi enerji sektörleri ile ilgili yan işlerde istihdam edilmektedir. 2003 yılında yüzde 45 olan yoksulluk oranı bugün yüzde 5,6 düzeyinde olmasında enerji sektörünün önemli katkısı vardır. TANAP projesinde Azerbaycan ekonomisine sağlayacağı katkıların başında istihdamda olacak katkısı olacaktır.

TANAP'ın Azerbaycan ekonomisine sağlayacağı ikinci önemli katkı doğalgaz ihracatından ve TANAP'ta taşımadan dolayı alınacak olan ücrettir. Doğrudan sıcak para olarak ülke ekonomisine kazandırılacak bu para Azerbaycan ekonomisinin lokomotifi konumunda olacaktır. Azerbaycan'da petrol gelirlerinin yönetimi için kurulmuş olan Devlet Petrol Fonunda birikmiş olan 36 milyar dolar ile ülkede yoksulluğun azaltılmasında kullanılmaktadır. TANAP'tan da elde edilecek doğrudan gelirler ile ülke ekonomisine önemli katkısı olan enerji kaynaklarına önemli bir kalem daha eklenmiş olacaktır.

TANAP'ın Azerbaycan ekonomisine sağlayacağı üçüncü önemli katkı TANAP'tan elde edilecek gelirlerin ülkedeki diğer sektörlerde ve uluslararası projelerde yatırımlara dönüşecek olmasıdır. Azerbaycan günümüzde birçok uluslararası projeye yatırım yapmıştır. Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının inşası esnasında Azerbaycan'ın

Gürcistan'da inşa edilecek hatta 400 milyon dolar borç vermesi, Kore, Ukrayna, Romanya gibi birçok ülkede yatırımlar gerçekleştirmesinde enerji kaynaklarından elde edilen gelirlerin önemli katkısı olmuştur. TANAP projesinin hayata geçmesiyle birlikte Azerbaycan yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştireceği birçok yatırım için kullanabileceği mali kaynağa sahip olacaktır” (Arıkan, 2014: 90).

Türkiye, TANAP projesinin yanı sıra, Kafkasya politikasında özellikle Azerbaycanda dahil olmak üzere aşağıdaki noktalara dikkat etmektedir:

- Bölgedeki ülkelerin ortak işbirliği ve kalkınmanın stratejisine öncelik vermek,
- Bölgenin sigorta birliğini kurmak,
- Bölgede faaliyet gösterecek uluslararası tahkim sistemini kurmak,
- Yakın gelecekte Kars-Tiflis demiryolunu tamamlamak,
- Ticaret hukuku, vergi kanunu, icra-iflas kanunu, rekabet hukuku ve sermaye piyasası mevzuatının altyapısının geliştirilmesini desteklemek,
- Uluslararası arenada rekabet edebilecek ekonomik sistemin kurulması için işbirliğini hızlandırmak,
- Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne kabulü aşamasında bu bölgeni, özellikle Azerbaycan'ı Avrupa arasındaki işbirliğine aracılık etmek,
- Gümrük kontrol noktalarının yumuşatılmasına, Avrupa ülkeleri arasında olduğu gibi Azerbaycan ve Orta Asya devletleri arasında rahat hareketin kurulmasına yönelik çalışmalar yapmak,
- Avrupa Birliği'nin alternatifi olarak Türk devletleri arasındaki Türk Ekonomik Birliği'nin kurulmasına yönelik çalışmalara aracılık etmek olmuştur.

Azerbaycan ve Türkiye, AB ile olan ilişkilerindeki konumlarını güçlendiren Güney Gaz Koridorunun uygulanmasında önemli oyuncular haline gelmektedir. Güney Gaz Koridorunun uygulanmasının önemli unsurlarından biri olan TANAP anlaşması hem AB hem de Kafkasya'da Rusya'nın ekonomik ve siyasi çıkarlarını tehdit etmektedir. Gaz kaynakları ve arz yollarının çeşitlendirilmesine odaklanan AB, Güney Gaz Koridorunun uygulanmasına daha fazla angaje olmalı ve bu projenin inşasında yer alan devletler ve şirketler ile daha yakın bir işbirliği yapmalıdır (Karpowicz, 2013: 92).

Tablo 5
Ham Petrol Fiyatının Tahmini Rakamları, \$ / varil

	2013	2014	2015	2016
Dünya	3.4	3.4	3.5	3.8
İEÖ	1.4	1.8	2.4	2.4
İEOÖ	5.0	4.6	4.3	4.7

Kaynak: www.economy.gov.az/images/pdf/konsepsiya_2016.doc

Dünya Bankası'nın tahminlerine göre, 2015 yılında ham petrol fiyatı 1 varil için 96.2 ABD dolarından 57,5 ABD dolarına enecektir. IMF'nin tahminlerine göre ise, 2015-2016 için dünya pazarındaki ham petrol fiyatları sırasıyla 58.9 \$ ve 64.2 \$ olacaktır.

Tablo 7
Azərbaycan Cumhuriyeti 2016-2019 Makro Ekonomik Tahmin Göstergeleri

Göstergeler	Ölçü birimi	Rapor		Tahminler				
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Reel Sektör								
GSYİH (piyasa fiyatı)	mln AZN	58182,0	58977,8	57151,7	57735,1	60190,4	63143,2	67511,7
Reel Büyüme Hızı	%	5,8	2,8	3,3	1,8	2,6	3,6	5,0
deflatör	%	0,4	-1,4	-6,2	-0,8	1,6	1,2	1,8
Petrol sektörü, GSYİH (piyasa fiyatları)	mln AZN	24968,4	23009,2	17829,0	16285,3	15940,5	16103,2	17348,5
Reel Büyüme Hızı	%	1,0	-2,9	-0,6	-1,7	-2,4	0,3	4,9
deflatör	%	-3,0	-5,1	-22,0	-7,1	0,3	0,7	2,7
Payı (GSYİH)	%	42,9	39,0	31,2	28,2	26,5	25,5	25,7
Petrol dışı sektör, GSYİH (piyasa fiyatları)	mln AZN	33213,6	35968,6	39322,7	41449,8	44249,9	47040,0	50163,2
Reel Büyüme Hızı	%	10,0	7,0	5,9	3,4	4,6	4,8	5,0
deflatör	%	3,2	1,2	3,3	2,0	2,1	1,4	1,5
Payı (GSYİH)	%	57,1	61,0	68,8	71,8	73,5	74,5	74,3

Kaynak: www.economy.gov.az/images/pdf/konsepsiya_2016.doc

1991'den 1995'e kadar Azerbaycan ekonomisinde yaklaşık % 60'lık bir azalma olmakla beraber, bu yıllarda GSYİH oranında önemli bir gerileme gözlemlenmiştir. 1996 yılından bu yana, ekonomideki durgunluk ilerlemesi ile değiştirilmiştir. Azerbaycan ekonomisi, geçiş döneminde eski SSCB cumhuriyetlerinde en hızlı büyüyen ekonomilerden biri haline gelebilmiştir. Büyük miktardaki yabancı yatırımlar nedeniyle hidrokarbon sektöründe önemli ölçüde büyüme gözlemlenmiştir. Azerbaycan petrol ve doğalgazdan gelen paralarla bütçesi hızla artarak, ülkenin reel büyüme hızı oranlarında da gösterdiğini görmekteyiz. Son yıllarda, petrolün fiyatlarında önemli düşüş Azerbaycan'ın reel büyüme hızı rakamlarında azalma göstermiştir.

3.6. Azeri-Çırac-Güneşli Petrol Yatağı Üretim ve Paylaşım Anlaşması'nın Yenilenmesi

14 Eylül Bakü'de, Haydar Aliyev Merkezi'nde Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe "Azeri", "Çırac" "Güneşli" yataklarının ve yatağının derinliklerde bulunan kısmının birlikte işlenmesi ve petrol üretimi paylaşımı hakkında düzeltilmiş ve yeniden düzenlenmiş anlaşmanın imza töreni yapılmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev konuşmasında Azeri-Çırac-Güneşli petrol sahasının gelişmesinde yeni bir dönemin başladığını, "AÇG" petrol yatağının işletilmesi için anlaşmanın 2050 yılına kadar uzatıldığını ifade etmiştir. 1994 yılında imzalanan anlaşmanın Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarını uygun olduğunu fakat yeni imzalacak olan bu anlaşmanın ülkemiz için fırsatları daha da büyüktür (Azertac, 2017).

Yatakları işleten AIOC'un hissedarları arasında BP'nin yanı sıra, Chevron, INPEX, Statoil, ExxonMobil, TPAO, İTOCHU ve ONGC Videsh şirketleri yer almaktaydı.. Yeni anlaşmaya göre ortakların yeni hisseleri, BP yüzde 30.77, SOCAR yüzde 25, Chevron yüzde 9.57, INPEX yüzde 9.31, Statoil yüzde 7.27, Exxon Mobil yüzde 6.79, TPAO yüzde 5.73, İTOCHU yüzde 3.65 ve ONGC Videsh Limited yüzde 2.31 oldu.

Anlaşma imzalandıktan sonra ülkemize yabancı yatırımcılar tarafından 3,6 milyar dolar bonus ödenecektir. SOCAR'ın payı yüzde 25'e çıkmakla beraber, Azerbaycan'a ulaşacak kar petrolünün seviyesi yüzde 75 teşkil edecektir. "Yüzyılın anlaşması" imzalandığı zaman AÇG-de 511 milyon ton petrol olduğu tahmin ediliyordu. Ancak

kaynaklar tahminleri üstelemiş ve şu anda "Azeri-Çırac-Güneşli"de çıkarılmamış 500 milyon ton petrol var" dedi (Azərbaycan Prezidenti Kitabxanası, 2017: 72-73).

Bu nedenle, IEA, Azerbaycan'ın gaz üretiminde 2015'e kadar mütevazı bir artış ve 2020'nin ötesinde önemli bir artış beklemektedir. Ayrıca, Azeri hükümeti, halihazırda SOCAR tarafından araştırılan Umid ve Babek alanlarını başlatmayı planlamaktadır. 2018 yılında Shah Deniz II gazı akan olmalıdır (Karpowicz, 2013: 90).

Düşük petrol fiyatı Azerbaycan ekonomisine çok kötü zarar vermekle beraber, aynı zamanda Azerbaycan Merkez Bankası rezervlerinin üçte ikisini on beş ay boyunca Azerbaycan manatını başarılı bir şekilde destekleyemediği için harcamak zorunda kaldı. Eylül 2016 itibarıyla, Temmuz 2014'ten 15.19 milyar dolara yükselen rezervlerde 4.19 milyar dolarlık rezerv mevcuttur. Mevcut eğilim devam ederse, 1994 yılından beri yeni petrol sahası keşfedilmemesi ile, Azerbaycan'ın petrol rezervleri 20 yıl içinde tükenebilir. Azerbaycan yetkilileri, yıllardır ekonomiyi çeşitlendirmekten bahsediyor ancak bu çabalar için az sayıda önemli sonuç vardır. 2014 yılındaki ülkenin ihracatının sadece onda biri (toplamda sadece 1,4 milyar dolar) enerji dışı sektörün payına düşmektedir. Azerbaycan karşılıklı bağımlılık politikasını doğru bir şekilde yönetememesi yüzünden ekonomik olarak ciddi şekilde etkilenmiştir. Azerbaycan'ın devlet bütçesi Kafkasya ülkeleri içerisinde en yüksek rakamlara çıkmasına rağmen, devalüasyon sonucunda Azerbaycan manatı değerden düşmüştür (Wall, 2016: 3).

Petrol gelirleri GSYİH'da önemli artışlara ve yaşam standartlarında önemli iyileşmelere neden olmuştur. Azerbaycan GSYİH büyümesini 2009'da yüzde 9,3, 2010'da yüzde 5 ve 2011'de yaklaşık yüzde 3,5 bulmuştur. Ekonomik büyümenin çeşitlendirilmesi ve gerekli siyasi ve ekonomik reformların uygulanması, Azerbaycan petrol ikliminin hafifletilmesinden önce, dengeli, rekabetçi ve entegre bir ekonomi oluşturmak için yaşamsal öneme sahiptir. Özetle, Azerbaycan küresel ekonomideki sosyal ve ekonomik durumunu geliştirmiştir. Azerbaycan'ın küçük ama büyüyen STÖ grupları ve hukuk uzmanları insan haklarının geliştirilmesi, kadınlar için yasal haklar ve yolsuzlukla mücadele için atılacak adımların önemini vurgulamaktadırlar. Girişimciler, sivil toplum, medya ve vatandaşlar Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik alanına girmek için sınırlı imkanlara sahiptir. Bu, ekonomik büyümeye ve sürdürülebilir demokratik kurumların gelişimine neden olabilecek yenilikler Azerbaycan'ı mevcut düzeyden daha da ileri

götürecektir. Karşılıklı bağımlılığın daha da aktif ve ülkeye yarar sağlayacak şekilde gelişmesi için hükümet bu konularda reformlar yapmak zorundadır (USAID, 2016: 1). Aslında, Azerbaycan para birimi manatın değerden düşmesi, ülke ekonomisinin üretime dayanmaması, petrol fiyatlarının rakamlarında önemli düşüşlerin yaşanmasıyla, Azerbaycan adeta fırsatları da iyi bir şekilde değerlendirememiştir. Bundan sonraki süreçte, daha dikkatli ve petrolden gelecek paraları da iyi bir şekilde kullanarak dünya ile entegre sürecini devam ettirmelidir.

SOCAR, Türkiye'deki faaliyetlerini de petrolden gelen paralarla son dönemlerde artırdı. Artık, SOCAR sadece Türkiye'de değil, aynı zamanda Karadeniz bölgesinde de diğer ülkelerle olan ilişkilerini aktif biçimde geliştirmektedir. Şirket son dönemlerde bu ülkelerin bir çoğunda benzin istasyonlarını da açmakla, çok uluslu şirket gibi uluslararası pazarlarda da girişimi ile seçilmektedir. Dolayısıyla, SOCAR'ın faaliyetlerini Azerbaycan'da hidrokarbon arama ve üretimiyle sınırlamayacağı açıktır. Şirket, enerji ile ilgili tüm alanlarda faaliyet gösteren uluslararası bir şirkete dönüşmüştür. Karadeniz bölgesinde farklı projelere imza atarak giderek kendini yurtdışında tezahür ettirmektedir. SOCAR, Azerbaycan kaynaklarının sınırlı olduğunu ve Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının önemini yitirmesinden sonra bile, petrokimyasal ürünlerin üretimini ve uluslararası pazarlarda satışını sağlayacak bir politika izlemeli olduğunu da anlamaktadır. Böylece, SOCAR enerjiden elde edilen geliri artırabileceği gibi potansiyelinden de verimli bir şekilde yararlanabilecektir. SOCAR faaliyetlerini yalnızca Karadeniz bölgesine sınırlamamakla birlikte, Avrupa, Afrika, Ortadoğu ve Asya ülkeleri ile ilişkiler geliştirmektedir (Ibrahimov, 2013: 43).

3.7. Kafkasya'da Ulaşımın Bölgesel İşbirliği ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi

Bölgeselcilik, farklı ekonomik ve politik koşullara sahip insanlar ve ülkelerin ortak bir alan oluşturduğu bir süreçtir. Bölgeselcilik, birçok biçime sahip olabilir; bununla birlikte, en yaygın biçimi, dış ticaret ve yatırım akışlarıyla başlatılan ekonomik entegrasyon sürecidir.

Ekonomik işbirliği, aynı bölgesel coğrafyayı paylaşan ülkelerin birbirlerinin piyasalarına kolaylıkla ulaşabilmelerini sağlamaktadır. Çünkü zaman israf edici formaliteler ve yetersiz bilgi alışverişi doğuran zayıf bir haberleşme ve ulaşım ağı,

gelişme sürecindeki ülkelerde sadece ekonomik büyümeyi yavaşlatıcı bir etkiye sahiptir. Bu durum, yetersiz alt yapı ilişkileri, ulaşım ve haberleşme yetersizlikleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş olarak tanımlanan ülkelerde genellikle var olmayan bu sorunun aşılması bölgesel işbirliğinin başarısında, kaynakları rasyonel kullanma ve kaynaklara kolay ulaşma açılarından büyük önem taşımaktadır. Ulaşım bağlantıları ticaret altyapısının ve genel ekonomik işbirliği için gerekli bir unsurdur. Diğer bir taraftan, ekonomik bir bloğa sahip olmak, özellikle tarafların karşılıklı çıkarlar yoluyla güven oluşturmada ilerlemeyi etkileştirecekleri ve güçlendirecek yeni fırsatlar yaratabilirler (Mirimanova, 2014: 25).

Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında, Sovyet sonrası dönemde devam eden ve sürekli ivme kazanan bölgesel işbirliği projesi açısından da ulaşım alt yapısının geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bölgesel işbirliğinin temel koşullarından olan taşımacılık faktöründe meydana gelen gelişmelere paralel olarak, bu üç ülke hem bölgesel hem bölge dışı ticarete işbirliği imkanlarını geliştirerek kayda değer adımlar atmışlardır (Dikkaya, 2009: 281).

Doğu-Batı ve Kuzey-Güney uluslararası ulaşım koridorlarının kesiştiği coğrafi konumuyla Azerbaycan gelişme yolunda büyük ilerleme kaydetmektedir. Bakü-Tiflis-Kars'ın başarıyla uygulanmasının ardından Avrasya projesinde, daha iyi bir transit geçiş için alternatif bir iç hat oluşturulacaktır (Georgian Railway Annual Report, 2015: 43).

Bu proje aynı zamanda, Avrupa ve Asya arasındaki ticaret hacmini büyük ölçüde artıracak olan ve devletleri birbirine önemli ölçüde yakınlaştıracaktır. BTK, Avrupa ile daha iyi ticaret koşullarının önünü açacak hayati bir stratejik hedef olarak kabul ediliyor ve Azerbaycan aracılığıyla Çin ile Avrupa arasında etkili bir geçiş rotası temin edecektir. BTK demiryolu hattı, çok modlu ulaşım fırsatlarını genişletecek ve hem yolcu hem de yük taşımacılığının büyümesini sağlayacaktır (Klimas ve Humbatov, 2016: 40-42).

İlk olarak 1993`te önerilen, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu`nun yapılmasına yönelik üç taraflı niyet beyanına, 25 Mayıs 2005`te Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye devlet başkanları tarafından imza konulmuştur. BTK projesi, alt bölge için de son derece önemlidir (Peterson, 2007: 6). Ancak, projenin faaliyete geçirilmesi mali ve politik engeller nedeniyle yavaş bir seyir izlemiştir. Proje için uluslararası yatırım gerekliliği

ortaya çıkınca, Ermeni diasporası, uluslararası kredileri ve projeye iştirakların önüne set çekmek için faaliyetlerini arttırmıştır. ABD`deki etkili Ermeni lobisi, projeye Amerikan resmi yatırımını önleyen bir tasarı sunmada ve bunun Kongre tarafından onaylanması hususunda başarı kaydetmiştir (Erkan ve diğerleri, 2015: 149-150).

Bu demiryolu hattı aracılığıyla oluşacak ekonomik hesaplamalar ilk yıl 5 milyon ton, 20 yıl sonra da 30 milyon ton yük taşınmasını hedeflemektedir ki bu son rakam üç ülkenin 2004 itibariyle 21 milyon ton yükü demiryolları aracılığıyla taşıdığı gerçeği dikkate alınırsa çok büyük bir rakamdır. Bu hat ile birlikte Avrasya coğrafyası tarihi ipek yolunun demirden yeni versiyonuyla birlikte birbirine bağlanmış olacaktır (Dikkaya, 2009: 283).

Bakü-Tiflis-Kars demiryolu inşası 20 Eylül 2007'de Tiflis'te bir törenle başladı. 7 Şubat 2007`de Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan, Türkiye'yi Azerbaycan ve Orta Asya'ya bağlayan proje için gerekli nihai anlaşma imzalandı. 420 milyon ABD Dolarına mal olması beklenen demiryolunun, Rusya'nın güneyindeki eski Sovyet Kafkas bölgesini Batı'ya bağlamada önemli bir adım olduğu görülmüştür. Azerbaycan, Gürcistan demiryolu inşaatı şirketi Marabda-Kartsakhi Demiryolları'na 220 milyon ABD Doları tutarında bir kredi imkanı da sağlamıştır. Hattın işletmeye alınacağı planlanan 2011 yılında; 1 Milyon yolcu ve 6,5 Milyon ton yük, 2034 yılında ise söz konusu proje hattı üzerinde 3 Milyon yolcu ve 17 Milyon yük taşıma kapasitesi olacağı tahmin edilmektedir. Hattın gerçekleştirilmesi ile bu bölgeye gerek istihdam, gerekse ticari açıdan büyük bir canlılık getireceği rakamlardan net olarak anlaşılmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum Projelerinden sonra her üç ülkenin gerçekleştirdiği üçüncü büyük proje olan bu proje, yukarıda da belirtildiği üzere, üç ülkenin tarihten gelen dostluklarını daha da pekiştirecek, bölge halkına barış ve refah getirecektir (Dikkaya ve Özyakışır, 2008: 103).

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ve Gürcistan Başbakanı Kvirikaşvili'nin katılımıyla, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı 30 Ekim 2017`de ilk resmi seferini yapacaktır.

Bakü-Tiflis-Kars projesi ile devletlerin hedef ve görevlerini şu şekilde toparlamak mümkündür : (ESCAP, 2015: 3-4).

- Bölge ülkelerinin uluslararası ulaşım ağlarına entegrasyonu,
- Transit potansiyelinin iyileştirilmesi,
- Lojistik tesislerin ve hizmetlerin geliştirilmesi,
- Çok modlu taşımacılık sistemlerinin gelişmesinin desteklenmesi,
- Taşımacılık altyapısının yükseltilmesi,
- Güvenlik koşullarının iyileştirilmesi,
- Ulaştırma ağının birlikte çalışabilirliğinin geliştirilmesi,
- Ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi.

BÖLÜM 4. AZERBAJYCAN DIŞ POLİTİKASINDA SORUN TEMEL- Lİ KARŞILIKLI BAĞIMLILIK SÜRECİ: DAĞLIK KA- RABAĞ SORUNU ÖRNEĞİNDE

Dağlık Karabağ sorununun çözümlmesi modern çağın en büyük çatışmalarından biri. Bu çatışma, uluslararası barış ve güvenlik yanı sıra Güney Kafkasya bölgesindeki devletlerin refahı için hala önemli bir tehdit oluşturmaktadır (Aliyev, 2013: 4).

Rusya'nın da, Karabağ sorunu ile ilgili pozisyonu basit değildir. SSCB'nin halefi olarak Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan nüfusunu korumak ve bu topraklarda çatışmaların çözüme ulaşması için kendi yeteneğini her zaman hissettirmeye çalışmıştır. Azerbaycan'daki Rus dış politikasının oluşumundan ilk kaos ve çelişkiler Karabağ sorununda kendini göstermiştir (Blandy,1999: 9).

Azerbaycan, Rusya ile sağlam komşuluk ilişkileri kurma konusundaki kararlılığını sürekli olarak göstermiştir. Bu tür bir diplomasi, Dağlık Karabağ sorununun çözümlmesini, iç istikrarı veya bölgesel güvenliği özendirmediği halde, Rusya'nın Azerbaycan'a yönelik açık saldırı adımlarını atmasını engelliyor. Azerbaycan'ın aktif dış politikası, artan ekonomik kapasitesi ile de destekleniyor. Çatışma çözüme kavuşamaması Azerbaycan`ın Batı`ya entegre sürecini engellemekle, mümkün kadarıyla Rusya`ya bağımlı bir politika izlemesine yöneltmektedir (Valiyev, 2015: 1-3).

Ermenistan büyük ölçekli petrol, gaz ve demiryolu taşımacılığı projelerinde uygun ekonomik rota sunacak mevikte yerleşmekteydi. Fakat çatışma sonucunda, Azerbaycan'ın başlattığı bölgesel altyapı projelerinden Ermenistan dışlanarak, ülke içi istikrarsızlıklara, ekonomik sorunlara neden olmuştur. Çatışma bölgenin ekonomik pozisyonunu değiştirmiştir. Azerbaycan ve Türkiye, çatışma çözümlene kadar sınırlarını kapatarak veya en azından barış sürecinde önemli bir ilerleme sağlanıncayadek ticaret ambargoları uygulamaya koyuldu. Azerbaycan, Ermenistan hariç diğer bölge ülkeler ile ticari anlamda işbirliğini devam ettirmektedir. Ermenistan, askeri ve ekonomik desteğin arayışı içinde Moskova'nın liderliğindeki Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve askeri kanadı olan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne (KGAÖ) 1992 yılında katılarak, bağımlı bir dış poltikanın da esasını oluşturmuştur (Mammadov, 2016: 161).

4.1. Birleşmiş Milletler ve Dağlık Karabağ Sorunu

Nisan 1993'te BM Güvenlik Konseyi, 822 numaralı kararı, Kelbajar bölgesinin ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinin Ermeni güçlerce işgalini kınadı ve askeri eylemlere son verilmesini ve koşulsuz olarak güç çekilmesini talep etti. 1993 yılı boyunca, BM Güvenlik Konseyi, Ermenilerin Azerbaycan topraklarından koşulsuz olarak geri çekilmesini talep eden üç kararı (853, 874 ve 884) kabul etti ve bunların hepsi Ermenistan tarafından görmezden gelindi ve bugüne kadar yapılmamış kaldı (Kasım, 2011: 35-36, Mammadov, 2016: 158).

1993 Aralık 1994 tarihleri arasında Rusya çatışma üzerinde kontrolünü güçlendirerek, arabulculuk girişimi ile bölgede barışın sağlanmasında etkili bir rol oynamıştır. Sonuçta, Mayıs 1994'te Bişkek'te ateşkes anlaşması yapmak konusunda başarılı olmuştur. Ateşkes antlaşması yürürlüğe girdiğinde, Azerbaycan'ın 7 bölgesi, ülkenin yaklaşık% 20'si Ermenistan'da işgal altında kaldı. Eylül 1994'te Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ve yabancı petrol şirketleri konsorsiyumu arasında Azerbaycan petrol rezervlerinin Hazar Denizi'nde geliştirilmesi ve üretiminin paylaşımı üzerine "Yüzyılın Sözleşmesi" imzalandıktan sonra , Batı Azerbaycan'ı stratejik müttefik olarak daha iyi algılamaya başladı. Aralık 1994'deki AGİT Budapeşte Zirvesi, çatışmayı ele alarak, Minsk Grubu ortak başkanlık kurumu "silahlı düşmanlıkların sona erdirilmesi için etkin görüşmeler yapmak üzere kuruldu. Rusya ve İsveç, Grup'un ilk eşbaşkanlığını yaptı (Garibov, 2015: 78-79).

Aralık 1996 AGİT Lizbon Zirvesinde, çatışmanın çözülmesinin başlıca ilkeleri belirlendi ve Ermenistan dışındaki tüm üye ülkelerden destek aldı. Bu ilkeler kabul edilmiştir;

1. Her iki ülkenin toprak bütünlüğü;
2. Dağlık Karabağ'ı yasal statüsü kendi kaderini tayin hakkına dayanan bir anlaşmada Azerbaycan'da en yüksek özerkliğe sahip olması;
3. Dağlık Karabağ ve onun tüm nüfusu için güvenlik garantisi;

Bu ilkeler, Rusya da dahil olmak üzere Lizbon Zirvesi'ndeki 54 katılımcı devletten 53'ü tarafından kabul edildi (Cemilli, 2017: 288, Aliyev, 2016: 111).

4.1.1. Birleşmiş Milletlerin 822 Sayılı Kararı

Güvenlik Konseyi, Güvenlik Konseyi Başkanının Dağlık Karabağ konusundaki 29 Ocak 1993 ve 6 Nisan 1993 tarihli açıklamalarına dayanarak; Genel Sekreterin 15 Nisan 1993 tarihli raporunu dikkate alarak; Azerbaycan Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında ilişkilerin bozulmasından duyduğu rahatsızlığı ifade ederek; askeri operasyonların artmasından ve aynı zamanda yerel Ermeni güçlerinin Kelbecer ilçesini işgalinden duyduğu rahatsızlığa vurgu yaparak; bu durumun barış ve istikrara tehlike oluşturması, sivil halkın bölgede, özellikle Kelbecer ilçesinde karşı karşıya kaldığı olağanüstü durumdan duyduğu endişeyi ifade ederek; bölgedeki tüm devletlerin toprak bütünlüğünü, uluslararası sınırların değiştirilemeyeceğini ve toprak elde etmek amacıyla askeri güç kullanılmasına asla müsaade edilmeyeceğini bir kez daha teyit ederek; AGİT çerçevesinde yürütülen barış görüşmelerini desteklediğini beyan ederek ve askeri operasyonlara hız kazandırılmasının ağır sonuçlara yol açacağı ile ilgili rahatsızlığını dile getirerek:

1. Sürdürülebilir ateşkesin sağlanması için tüm askeri operasyonların ve diğer düşmanlık içeren eylemlerin kesinlikle durdurulmasını, işgalci güçlerin Kelbecer`den ve Azerbaycan'ın işgal edilmiş bölgelerinden çıkarılmasını talep eder,
2. İlgili tarafları sorunun AGİT Minsk Grubu süreci çerçevesinde barışçıl yoldan çözüme kavuşturulması için görüşmeleri yeniden başlatmaya ve sorunun barışçıl yoldan çözümüne engel olacak herhangi bir eylemden kaçınmayı çağırır,
3. Bölgeye uluslararası insani yardım çalışmaları için engelsiz erişim çağrısını yapmakla, özellikle çatışmadan etkilenen sivil nüfusun acı çekmesini hafifletmek için tarafların Uluslararası İnsani Hukukun ilkelerine ve kurallarına uymakla yükümlü olduğunun bir kez daha altını çizer,
4. Genel Sekreter`den, AGİT ve Minsk Grubunun görevde bulunan başkanlarının tavsiyesi üzerine bölgedeki ve özellikle Azerbaycan'ın Kelbecer ilçesindeki durumun değerlendirilmesini ve sonradan Konsey'e rapor edilmesini rica eder,
5. Bu konuyu aktif bir şekilde gündemde tutmayı karara alır,

Bu kararname 3205 sayılı toplantısında oybirliğiyle kabul edilmiştir (Mahammadli, 2013; 80-81, Cavadov, 2008: 46-47).

4.1.2. BM Güvenlik Konseyinin 853 Sayılı Kararı

Güvenlik Konseyi, 30 Nisan 1993 tarihli 822 sayılı kararını teyit ederek, AGİT Minsk Grubunun 27 Temmuz 1993 tarihli raporunu dinleyerek, Azerbaycan Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi ve aralarındaki gerilimden duyduğu rahatsızlığı dile getirerek, tarafların 822 sayılı kararnamenin uygulanmasına ilişkin acil eylem planını kabul etmelerini tasvip ederek askeri operasyonlara hız kazandırılmasından, özellikle de Azerbaycan`ın Agdam ilçesinin işgalinden duyduğu endişeyi vurgular, bu durumun barışa ve istikrara tehdit oluşturulmasından rahatsızlığını ifade eder,

1. Agdam ilçesi ve Azerbaycanın diğer topraklarının işgalini kınıyor,
2. Bölgedeki düşmanca tavırları, ayrıca sivil halka yönelik saldırıları ve yerleşim yerlerinin bombalanmasını kınıyor,
3. Tüm askeri operasyonların ivedilikle durdurulmasını, Agdam ve Azerbaycan`ın işgal edilmiş diğer bölgelerinden çatışmalarda yer almış askeri güçlerin acilen tamamen ve koşulsuz olarak çıkarılmasını talep eder,
4. Tarafları anlaşmaya ve anlaşma koşullarına uymaya çağırır,
5. Bölgede önceki ekonomik, ulaşım, haberleşme ve enerji ilişkilerinin yeniden canlandırılmasını vurgular,
6. AGİT Minsk Grubunun çatışmanın barışçıl yoldan çözümüne, aynı zamanda 822 sayılı kararnamenin uygulanmasına yönelik girişimlerinden duyduğu memnunluğu ve buna engel olabilecek askeri operayonların tırmandırılması konusundaki rahatsızlığını ifade eder,
7. Tarafları sorunun barışçıl yoldan çözümüne engel olabilecek herhangi bir eylemden çekinmeye, Minsk Grubu çerçevesinde görüşmeleri yürütmeye aynı zamanda sorunun nihai çözümüne yönelik doğrudan temasları sürdürmeye çağırır,
8. Ermenistan Cumhuriyetini ve Azerbaycanın Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan ermenileri 822 ci ve iş bu kararnameye uymaya ve Minsk Grubunun tekilflerini kabul etmeye çağırır
9. Devletleri çatışmanın tırmandırılmasına veya toprak işgaline yönelik her türlü askeri ve silahlı yardımdan çekinmeye çağırır

10. Sivil halkın durumunun iyileştirilmesine yönelik insani yardımların engelsiz ulaşımını sağlamaya çağırır
11. Genel Sekreterden ve ilgili Uluslararası kuruluşlardan zarar gören sivil halka acil insani yardımın ulaştırılmasını ve mültecilerin evlerine dönmelerinin sağlanmasını rica eder
12. Genel Sekreterden, AGİT ve Minsk Grubunun görevde bulunan başkanlarından tavsiyesi üzerine bölgedeki duruma ilişkin devamlı raporlar sunulmasını rica eder
13. Bu konuyu aktif bir şekilde gündemde tutmayı karara alır;

Bu kararname 3259 sayılı toplantısında oybirliğiyle kabul edilmiştir (Mahammadli, 2013: 81-82).

4.1.3. BM Güvenlik Konseyi 874 sayılı Kararı

Güvenlik Konseyi, 30 Nisan 1993 tarihli 822, 29 Temmuz 1993 tarihli 853 sayılı kararlarını teyit ederek ve 18 Ağustos 1993 tarihinde Güvenlik Konseyi Başkanı tarafından yapılan açıklamaya dayanarak, AGİT Minsk Grubunun Karabağla ilgili BM Başkanına göndermiş olduğu 1 Ekim 1993 tarihli mektubunu görüşerek Azerbaycan Cumhuriyetinin Dağlık Karabağ bölgesinde ve çevresinde çatışmanın ve Azerbaycan Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasındaki gerilimin barışa ve istikrara tehdit oluşturmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirerek, 8 Ekim 1993 tarihinde Moskova'da gerçekleştirilen üst düzey görüşmeye vurgu yaparak ve bu görüşmenin durumun iyileştirilmesine ve çatışmanın barışçıl yoldan çözümüne yardımcı olacağına beklentisini ifade ederek, Azerbaycan Cumhuriyetinin ve bölgedeki diğer devletlerin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü, uluslararası sınırların değiştirilemeyeceğini ve kuvvet kullanarak toprak işgaline izin verilmeyeceğini bir kez daha teyit ederek, çatışma ile ilgili insanların çektiği acıları ve bölgede oluşan yaşam koşulları ile ilgili, özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çok sayıda vatandaşının mülteci durumuna düşmesinden duyduğu ciddi rahatsızlığını dile getirerek:

1. Tarafları etkin ve sürekli ateşkesi sağlamaya, Minsk Grubuna destek olarak Rusya Federasyonu'nun yardımı ile doğrudan ilişkileri sağlamaya çağırır,
2. AGİT ve Minsk Grubu tarafından yürütülen barış sürecini desteklediğini birkez daha beyan eder,

3. Minsk Grubunun 28 Eylül 1993 tarihli toplantısında kabul edilen ve Başkan tarafından ilgili taraflarla iletilen “ 822 ve 853” kararnamelerin uygulanmasına ilişkin yenilenmiş acil eylem planını” onaylar, tarafları bu planı kabul etmeye çağırır,
4. Eylem Planında çözüme kavuşturulmamış sorunların Minsk Grubu tarafından yürütülen barış görüşmeleri çerçevesinde çözümleneceğine eminliğini ifade eder,
5. Tarafları eylem planında öngörülen karşılıklı ve acil önlemleri almaya işgal edilmiş topraklardan askeri güçleri çıkarmaya haberleşme ve ulaşımaya ilişkin engelleri ortadan kaldırmaya çağırır,
6. AGİT Bakanlar Kurulunun 24 Mart 1992 tarihli yetki belgesine dayanarak Eylem planında dikkate alınan ve sorunun çözümüne yönelik barış görüşmelerinin yürütülmesi için Minsk Grubu konferansının acil düzenlenmesi gerektiğini düşünür,
7. Genel Sekreterden Minsk Konferansına katılmak üzere temsilci gönderilmesi teklifini olumlu yanıtlamasını ve konferansın açılışından sonra barış görüşmelerine başlanmasına her türlü yardım göstermesini rica eder,
8. AGİT tarafından kurulan Denetim Komisyonunu destekler,
9. Tarafları, Uluslararası İnsani Hukukun ihlal etmemeye ve 822 ve 853 sayılı kararnamelerde yer alan, çatışmaya ile ilgili tüm ilçelerde insani yardım amaçlı uluslararası faaliyetin engelsiz yürütülmesine teminat verilmesini önemini bir kez daha beyan eder,
10. Bölgedeki tüm devletlerin çatışmanın büyümesinden, barış ve istikrarın bozulmasına yönelik her türlü saldırıdan ve müdahileden çekinmelerini ısrarla vurgular,
11. Genel Sekreterden ve ilgili uluslararası insani yardım kuruluşlarından zarar gören sivil halka acilen yardım yapılmasını, göçmen ve mültecilerin kendi evlerine güvenli bir şekilde dönmelerini sağlamalarını rica eder,
12. Genel Sekreterden, AGİT in görevde bulunan başkanından Minsk sürecinin gidişatını ve bölgedeki durumu her yönü ile takip etmelerini ve bu konuda AGİT VE BM nin işbirliğine ilişkin önerilerinin konseye sunmalarını rica eder,
13. Bu konuyu aktif bir şekilde gündemde tutmayı karara alır;

Bu kararname 3292 sayılı toplantısında oybirliğiyle kabul edilmiştir (Mahammadli, 2013: 83-85).

4.1.4. BM Güvenlik Konseyi 884 sayılı Kararı

Güvenlik Konseyi, 30 Nisan 1993 tarihli 822, 25 Temmuz 1993 tarihli 853, 14 Ekim 1993 tarihli sayılı kararlarını teyit ederek, AGİT ve Minsk Grubu tarafından yapılan barışçıl temasları tam olarak desteklediğini ifade ederek, dönemin AGİT başkanının da mektupunu dikkate alarak, Azerbaycan ile Ermenistan Cumhuriyeti arasındaki gerginliğin barışa tehdit oluşturduğunu, Azerbaycan Cumhuriyetinin ve bölgedeki diğer devletlerin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü, uluslararası sınırların değiştirilemeyeceğini ve kuvvet kullanarak toprak işgaline izin verilmeyeceğini bir kez daha teyit ederek, Azerbaycan'ın güney sınırlarında bulunan Zengilan ilçesi ve Horadiz şehrinde olağanüstü insani durumun ortaya çıkması ile ilgili kendi ciddi rahatsızlığını bildirerek:

1. Askeri operasyonun başlamasına neden olan tarafların ateşkesi durdurmasını, özellikle Zengilan ilçesi ve Horadiz şehrinin işgalini, sivil halka saldırısı ve Azerbaycan Cumhuriyetinin topraklarının ateşe tutulmasını kınar;
2. Ermenistan hükümetini 822 (1993) ve, 853 (1993) ve 874 (1993) sayılı kararlara uymaya ve saldırıların devam etmemesi için askeri malzemelerin verilmemesini sağlamaya çağırır;
3. Minsk Grubunun 28 Eylül 1993 tarihli toplantısında kabul edilen ve Başkan tarafından ilgili taraflarla iletilen “ 822 ve 853” kararnamelerin uygulanmasına ilişkin yenilenmiş acil eylem planını” onaylar ve tarafları bu planı kabul etmeye çağırmakla beraber, Minsk Grubunun Vyana şehrinde 2-8 Kasım tarihleri arasında düzenlenen toplantısında kabul edilmiş değişiklikleri dikkate alarak askeri kuvvetlerin Zengilan ve Horadiz ilçesinden ve diğer işgal olunmuş topraklarından çıkarılmasını talep eder,
4. Tarafları etkin ve sürekli ateşkesi sağlamaya, Minsk Grubuna destek olarak RF'nun yardımı ile doğrudan ilişkileri sağlamaya çağırır. Eylem Planında çözüme kavuşturulmamış sorunların Minsk Grubu tarafından yürütülen barış görüşmeleri çerçevesinde çözümleneceğine eminliğini ifade eder,

5. Bu bölgedeki tüm devletleri çatışmanın büyümesi, barış ve istikrarın bozulmasına yönelik herhangi bir tecavüzdən ve müdahaleden çekinmeye ısrarla çağırır,
6. Bölgedeki devletleri çatışmanın büyümesi, barış ve istikrarın bozulmasına yönelik herhangi bir tecavüzdən ve müdahaleden çekinmeye ısrarla çağırır,
7. Genel Sekreter ve ilgili uluslararası insani kuruluşlardan mağdur sivil halka, aynı zamanda Azerbaycan'ın güneyinde yer alan Zengilan ilçesi ve Horadiz şehrinin halkı dahil olmakla beraber, olağanüstü yardım gösterilmesini, mülteci ve zorunlu göçmenlerin kendi topraklarına geri dönmesi ve güvenli bir ortamda yaşamak için yardım gösterilmesi rica olunur,
8. Genel Sekreterden, AGİT in görevde bulunan başkanından Minsk sürecinin gidişatını ve bölgedeki durumu her yönü ile takip etmelerini ve bu konuda AGİT VE BM'nin işbirliğine ilişkin önerilerinin konseye sunmalarını rica eder,
9. Bu konuyu aktif bir şekilde gündemde tutmayı karara alır,

Bu kararname 3313 sayılı toplantısında oybirliğiyle kabul edilmiştir (Mahammadli, 2013: 85-87, Memmedova: 2009).

4.2. AGİT ve Dağlık Karabağ Sorunu

AGİT Minsk Grubu 1992 yılında Minsk'te Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sürdürülen çatışmalara barışçıl bir çözüm bulma amacıyla görüşmeleri sağlamak üzere kuruldu. AGİT Minsk Grubu, Dağlık Karabağ sorununun çözümü ile ilgili temel siyasi bir yapı haline geldi (Klever, 2013: 5).

1994'te Budapeşte'de düzenlenen AGİT Zirvesi, ana görevini yapmak, ilgili kısımlara yardımcı olmak ve çatışmanın çözümüne yönelik bağlamı kolaylaştırmak üzere ABD, Rusya ve Fransa'nın bu Grubun eşbaşkanları olarak atandığı Minsk Grubu oluşturuldu. Minsk yetkileri tarafından önerilen bazı çözüm önerilerine rağmen, çabalarının başarılı bir sonuç vermediği görülmektedir. Aynı zamanda, Minsk güçlerinden bazılarının çatışmaya karışan ülkelerden birine karşı taraflı bir tutum sergilemesi, bu anlaşmazlığın bu kadar uzun bir süre için uzatılmasının sebebinin oluşturabilmektedir. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra, Rusya bölgeni farklı şekillerde kontrol etme niyyetinde olduğunu ifadebiliriz (Strimbovschi, 2015: 124).

BM, Dağlık Karabağ sorununda AGİT arabuluculuk görevini desteklemiştir. Güvenlik Konseyi gelişmelerden haberdar olmakla birlikte Genel Sekreter'e, AGİT `in Minsk Grubu başkanları ile istişarede bulunarak, Dağlık Karabağ'daki durumla ilgili Konsey'e rapor vermeye devam etmeleri istenmesine rağmen, Güvenlik Konseyi Çatışmayla ilgili daha fazla harekete geçmedi; bunun yerine AGİT'e (Minsk Grubu vasıtasıyla) çatışmanın tarafları arasındaki uzlaştırma sürecini izlemeye karar verdi. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki silahlı düşmanlıkların bölgedeki istikrarsız duruma işaret ettiği bir dönemde 1992'de Minsk Süreci vasıtasıyla Karabağ meselesine karışmakla, müzakerelerin çerçevesini belirleme yetkisi ile Minsk Süreci, tarafların silahlı düşmanlıkların durdurulmasına ilişkin anlaşmalarını sağlamayı ve Minsk Konferansının toplanarak çatışmanın çözümünü görüşmesine ve barış sürecinin konuşlandırma yoluyla teşvik edilmesine yöneliktir (Cierco ve Freire, 2005: 75).

Dağlık Karabağ sorununda mevcut durum 1994 yılında imzalanan ateşkese dayanmaktadır. Ateşkes sözleşmesi ile Ermenistan ve Azerbaycan kontrolündeki topraklar arasındaki sınır olarak işlev gören Sözleşme Hattı kuruldu. Ermenistan Dağlık Karabağ ve çevresindeki toprakları askeri kontrol altında tutmaktadır (Klever, 2013: 4).

“Eşbaşkanlar tarafından günümüze kadar sorunun çözümüne ilişkin birçok öneriler olmuş, en çok ilgi çeken Azerbaycan basınında 2001 yılında yayınlanan üç çözüm önerisi olmuştur. Bu planlardan birisi Azerbaycan, ikisi de Ermenistan tarafından kabul edilmediği için uzlaşma sağlanamamıştır. Bu öneriler uzun süre gizli tutulmakla “ Toptan Çözüm”, Aşamalı Çözüm” ve “Ortak Devlet” şeklinde isimlendirilmektedir. Taslaklar genelde aynı maddeleri içermekle, önemli farklılıklar da taşımaktadırlar. Taslaklar her üçünde ekonomik unsurlar ön plana çıkarılarak, bölgenin kalkınması, yaşam standartlarının yükselmesi ve bölgeye yabancı yatırımın gelmesi için barışın şart olduğu ifade edilmiştir (Aslanlı, 2016: 99).

4.2.1. Paket Teklifi

“Birincisi 17 Temmuz 1997`deki Paket çözüm; (resmi ismi ile “Dağlık Karabağ sorununun çözümüne kavuşturulmasına ilişkin çokboyutlu sözleşme”) Paket çözümünde Dağlık Karabağ`ın Azerbaycan`a bağlı bir özerk bölge olması, kendi anayasasını hazırlayabilmesi, Ermenistan`ın Şuşa şehri ve Karabağ dışındaki Azerbaycan

topraklarından çekilmesi, bu bölgedeki güvenliğin AGİT kuvvetlerince sağlanması ve Karabağ'ın serbest ekonomi bölgesi olmasını öngörülmekteydi. Fakat bu konunun nasıl uygulanacağı ve yaptırımları belirli değildi" (Garibov, 2015: 79-82).

"Sözleşmede'nin giriş kısmında BM Antlaşmasına, AGİT'in temel ilkelerine, uluslararası hukukun genel kurallarına bağlı kalmaları ve Güvenlik Konseyi'nin 4 kararlarına uymaları gerektiği vurgulanmıştır. Taslağa göre taraflar iki anlaşma imzalamalı, bunlardan birisi barışın şartlarını, diğeri ise " Dağlık Karabağ"ın statüsünü belirlemeliydi. Anlaşmanın ilk aşamasında, taraflar sorunun çözümüne ilişkin olarak silahsız çözüm sürecine tamamen uyacaklarını taahüt edeceklerdi. İmzalanması öngörülen ikinci anlaşmaya ilişkin kısımda tüm çatışan tarafların Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın toprak bütünlüğünü kabul etmeleri ve Azerbaycan içerisinde " Dağlık Karabağ" isimli yapının oluşturulması öngörülmüştür. Bu kısımda, " Dağlık Karabağ" coğrafyasında öncelikle, oluşturulacak yeni devlet yapısının anayasasının ve yasaların geçerli olacağı ve bu yapının polis güçleri ile beraber orduya sahip olabileceği de belirtilmekte idi. Azerbaycan bu teklifi kabul etmesine rağmen Ermenistan bu çözüm teklifini reddetmiştir " (Aslanlı, 2016: 101).

4.2.2. Aşamalı Çözüm Önerisi

Eylül 1997'de Minsk Grubu eşbaşkanları, çatışmanın çözümüne "aşamalı" bir yaklaşıma dayalı yeni bir öneri önermişlerdir. Strasbourg'taki ortak Bildiride Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları 10 Ekim 1997'de "Eş Başkanlar'ın son önerileri Minsk Grubu çerçevesinde müzakerelerin yeniden başlaması için umut verici bir temel oluşturdu". Önerinin ilk aşaması, Dağlık Karabağ yakınlarındaki bölgelerden Ermeni birliklerinin geri çekilmesi, yerinden olmuş kişilerin geri dönüşü, Ermenistan'ın ekonomik kuşatmasının sona erdirilmesi ve barış güçlerinin bölgeye yerleştirilmesinin sağlanmasıydı. İkinci aşamada Dağlık Karabağ'ın nihai statüsü tartışılarak sorunun çözüme kavuşturulmasını öngörmekteydi. Azerbaycan'ın bu belgeyle müzakereye başlamasına ilişkin anlaşmasına rağmen Ermenistan, Minsk Konferansı'nda Dağlık Karabağ'ın statüsünü belirleme fikrinin aykırı olduğunu iddia ederek reddetti. Bu teklif iktidarda olan Levon Ter Petrosyan tarafından kabul edilmesine rağmen, iktidardan uzaklaştırılması ile bu çözüm önerisi kabul edilemedi (Lindenstrauss, Aslanlı, 2016: 101-102, 2015: 101).

“Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev Georgetown Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada, sorunun aşamalı çözüm çerçevesinde iki kademede çözülmesini teklif etmiştir. Buna göre:

1. İlk aşamada; Erivan, Dağlık Karabağ'ın çevresindeki 6 Azerbaycan bölgesinden geri çekilecektir. Uluslararası barış koruma güçleri bölgeye güvenliği tesis etmek üzere girecekler ve iki etnik grubu birbirinden ayıracaklardı,
2. İkinci aşamada ise, Dağlık Karabağ'ın statüsüne karar verilmesinin ertesinde, Şuşa ve Laçın bölgeleri Bakü'ye iade edilecekti”.

Bir yandan Bakü'nün öte yandan da uluslararası kamuoyunu baskılarına karşı koyamayan Erivan, sonuçta iki aşamalı barış planını, prensip olarak daha sonraki barış görüşmelerinde bir temel olarak benimsemiş olmasına rağmen Dağlık Karabağ Ermeni Yönetimi, mevzubahis planı 25 Ağustos tarihinde resmen reddetmiştir (Kısacık,2017: 93).

4.2.3. Ortak Devlet Projesi

Kasım 1998'de Minsk Grubu eşbaşkanları, "ortak devlet" kavramına dayanan önerileri ileri sürdüler. Bu anlayışa göre Dağlık Karabağ Cumhuriyeti, Azerbaycan ile birlikte Azerbaycan'ın uluslararası alanda tanınmış sınırları içerisinde ortak devlet oluşturacak bir cumhuriyet biçiminde stüsüne sahip olacaktı. 1998'de Minsk Grubu iki eşit ortaklı bir konfederasyon önerdi, Azerbaycan'da toprak bütünlüğünü göz ardı ettiği için bu çözüm önerilerine şiddetle karşı çıktı (Aslanlı, 2016: 101-102, Lindenstrauss, 2015: 101).

Azerbaycan önergeyi egemenliğini ve toprak bütünlüğünü, Lizbon ilkelerine aykırı olduğu için bu önerini reddetti. Müzakerelere ek bir ivme kazandırmak amacıyla Nisan 1999'da Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanları arasında doğrudan görüşmeler yapıldı. 1999-2001 yılları arasında cumhurbaşkanları, Washington, İstanbul, Cenevre, Davos, Moskova, Yalta, Paris 'de birkaç kez bir araya geldi. 2002'de Ermenistan Cumhurbaşkanı ve Azerbaycan'ın özel temsilcileri arasındaki iki toplantı Prag'da gerçekleşti. Ermenistan Dışişleri Bakanları ve Azerbaycan arasındaki doğrudan görüşmeler 2004 yılından bu yana "Prag Süreci" olarak anılmaya başlandı (Aliyev, 2016: 102).

4.3. Madrid Zirvesi

2005 yılında Kazan'daki iki cumhurbaşkanı arasında yapılan görüşmede Minsk Grubu eşbaşkanları, müzakereler için "temel ilkeler" oluşturdu. Bu ilkeler daha sonra incelenerek, 2007 yılında AGİT Madrid Bakanlar Konseyinde çatışma taraflarına sunuldu. Sözde 'Madrid İlkeleri' 2009'da daha da güncellendi. Madrid ilkelerinin başlatılması, Azerbaycan ve Ermenistan'da seçim dönemleri arasında bir anlaşma sağlanması hakkında bir iyimserlik getirdi. 2010 yılında Azerbaycan, prensiplerini kısmen basına açıkladı. İlkeler, Dağlık Karabağ çevresindeki beş işgal bölgesinden Ermeni birliklerinin geri çekilmesini ve Laçın bölgesinden kısmen çekilmesini öngörüyor; iletişimlerin restorasyonu; çatışma sonrası rehabilitasyon konulu bir bağış konferansı; ve barışı koruma gözlemcilerinin konuşlandırılmasını ifade etmekteydi (Garibov, 2015: 79-82).

“2007 Madrid AGİT Zirvesi, taraflar arasındaki uyuşmazlığın çözümünde “kritik eşiğin” aşılmasını sağlayan önemli bir ortak mutabakat yolunu aralamıştır.

- Kuvvet kullanmamak,
- Toprak bütünlüğü,
- Self- determinasyon konuları olmak üzere,

Üç temel prensip üzerinde müşterek uzlaşma zemininde mutabakat sağlamışlardır. Ancak, 2008 Gürcistan-Rusya savaşı, Rusya'yı bölgede oyun kurucu olarak ön plana çıkaran kritik bir değişimi hakim kılmıştır. Madrid Zirvesinde benimsenen belgenin içeriğinde şu hususlar yer almaktadır:

- Ermeni birlikleri, Dağlık Karabağ haricinde işgal altında tuttukları 7 ilin 5'inden (Ağdam, Fizuli, Cebayıl, Zengilan, Gubadlı) ve Laçın'e bağlı 13 köyden ivedilikle geri çekileceklerdir,
- Bunun ertesinde Ermeniler, Laçın ve Kelbecer illerinden çekilmiş olacaklardır,
- Bundan sonra, bu bölgelere milletlerarası barış güçleri yerleştirilecektir,
- Azerbaycan-Ermenistan ve Azerbaycan-Nahçıvan arasındaki iletişim kanalları açılacaktır,
- İşgal altındaki tüm bölgeler, mayınlardan arındırılacaktır,

- Bütün bu adımların en son sahfasında ise; Dağlık Karabağ'ın nihai statüsü tanımlanacaktır.
- Mülteciler kendi topraklarına geri dönme haklarına sahip olacaklardır” (Caşın ve Sina,2017: 80-81).

4.4. Dağlık Karabağ Sorununda Son Gelişmeler

“Karabağ sorununun çözümüne yönelik girişimlerde önemli bir aşamayı da Astrahan'daki ve Kazan'daki üçlü zirveler ile Aralık 2010'da Astana'daki AGİT zirvesi oluşturmuştur. 27 Ekim 2010'da, Rusya'nın Astrahan kentinde Rusya Devlet Başkanı Dmitriy Medvedev'in arabulculuğuyla Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan arasında görüşme gerçekleştirilmiştir. Zirve sonrasında Medvedev “ dışişleri bakanlarının da çalışmalarıyla 1-2 Aralık tarihlerinde Kazakistan'da gerçekleşecek AGİT Zirvesi'ne kadar anlaşmanın temel prensipleri üzerinde anlaşılacağını” iddia etmiştir. Astana Zirvesinde belli bir anlaşma sağlanamaması üzerine, başka beklenti 24 Haziran 2011 tarihli Kazan görüşmesinde olmuştur. Kazan Zirvesi'nde AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanı Deavulle'de Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözülmesi için nihai adımın atılma zamanının geldiğini ifade etmiştir. Diğer bir toplantı yine Rusya'nın arabulculuğuyla 23 Ocak 2012'de Soçi'de gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeden sonra da üç devlet başkanı ortak imzayla bildiri yayımlayarak 2 Kasım 2008 tarihli Moskova ve 5 Mart 2011 tarihli Soçi bildirimlerine bağlılıklarını vurgulamıştır. Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları arasındaki 2015 yılı itibariyle bir diğer görüşme Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande'ın arabulculuğuyla 27 Ekim 2014 tarihinde Paris'te gerçekleştirilen görüşme olmuştur. Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande'ın görüşmelerde iki ülke liderlerini uluslararası hukuk prensipleri çerçevesinde sorunun kalıcı çözümü için gerekli çabaları yoğunlaştırmaları yönünde teşvik ettiğine değinilmiştir. Eylül 2015'te BM Genel Kurulu çerçevesinde ABD'de gerçekleştirilmesi için çaba sarf edilen görüşme ise gerçekleşmemiştir “(Aslanlı, 2016: 125-127).

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev gerekse Dağlık Karabağ sorununun çözümüyle ilgili askeri tedbirlerin alınmasına yönelik açıklamalar yapmıştır. İlham Aliyev diplomatik kanalların tıkanması halinde tek çözümün askeri vasıtaların kullanılması olduğunu dile getirmektedir (Karaman, 2012: 67).

Azerbaycan'a göre Ermenistan, Dağlık Karabağ Sorunu konusundaki politikalarını devam ettirdiği sürece hem kendisinin hem de Kafkasya bölgesinin Avrupa ve Euro-Atlantik sahasıyla bütünleşmesine engel olmaya devam edecektir. Sorunun Azerbaycan tarafından öne sürülen çözüm önerisinde sadece uluslararası hukukun kural ve ilkeleri temeline dayalı bir çözüm önerisinin kabul edilebileceğini söylemek mümkündür (Bozkuş, 2016: 118).

2008'deki Moskova Bildirgesinde, tarafların ihtilafı uluslararası hukukun normları ve ilkeleri nedeniyle çözmeye çalışacaklarını belirtildi. Bu noktadan sonra süreç, bazı boşluklar ve yenilemelerle yapılan görüşmeler ve müzakereler çerçevesinde devam etti, ancak önemli sonuç alınamadı. Barış sürecinin tüm aşamalarına üç önemli uluslararası gücün dahil edilmesi, jeopolitik çıkarların kilitlendiğini göstermesi nedeniyle somut sonuçlar vermedi ve statüko bu güçlerin kendileri arasında fikir birliği olmadığında tek seçenek olduğunu göstermektedir. Çatışmanın çözümünü getirecek tek olası yol, statü değişikliğini getiren ve resmi tamamen yeniden düzenleyen uluslararası hukukun uygulanması ile mümkün olacaktır (Aliyev, 2016: 103).

28 Eylül 2011'de Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov BM Genel Kurulu'nun 66. sessiyasındaki konuşmasında 1993 yılında BM Güvenlik Konseyi (TS) tarafından Ermeni silahlı güçlerinin Azerbaycan'ın işgal edilmiş tüm bölgelerinden derhal, tam şekilde ve koşulsuz çıkarılmasını gerektiren 4 kararın kabul edilmesine rağmen şimdiye kadar Ermenistan'ın dünya kamuoyunun çağrılarına aldırmadan işgal durumunu devam ettirdiğini, Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarında etnik Ermenileri bölgeye aktararak yerleştirdiğini, aynı zamanda, tarihi ve kültürel mirasın yok edilmesi ve işletilmesi gibi yasadışı faaliyetlerle meşgul olmaya devam ettiğini bildirmiştir (Prezident Kitabxanası, 2016: 6-9).

Dağlık Karabağ Sorunu konusunda taraflar arasında çatışmaların yaşandığı dönemde Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande, 12 Azerbaycan askerinin şehit olduğu Dağlık Karabağ'daki çatışmaları “derin bir üzüntüyle” karşıladığını açıklamış ve taraflara ölçülü davranarak ateşkes çağrısında bulunmuştur. Mayıs 2016'da Aliyev'e gönderdiği mektupta Minsk Grubu Eş başkanı olarak Fransa'nın Rusyalı ve ABD'li taraflar ile Dağlık Karabağ Sorununun barış ve müzakereler yolu ile çözümü konusundaki çabalarının devam edeceği sinyalini vermiştir (Bozkuş, 2016: 126).

Nisan savaşları sırasında,artık çatışmanın donmadığı ve olası silahlı çatışmaların patlak vermesine yanıt vermek için pratik bir mekanizma olmadığı üzerinde fikir birliği de yaratmış oldu. 2016 Nisan ayında 4 günlük savaştan sonra AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları yeniden çatışma çözüme çabalarına da neden olmuştur. Minsk Grubu liderliğindeki barış süreciyle ilgili temel sorun, AGİT'in yeterince kararlı görünmediği ve çatışma çözümü yerine çatışma yönetimine odaklandığı yönünde olduğu görülmektedir. 2016 yılında Petersburg'da, Cumhurbaşkanları çatışmanın aşamalı olarak çözümlenmesine karar verdiler. Bu, ilk aşamada Azerbaycan'ın beş işgal altındaki bölgenin kurtuluşunu, daha sonraki aşamada ise iki bölgede kurtuluşun izlenmesi ve Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında bir koridorun çizilmesini öngörüyordu. Dağlık Karabağ'ın nihai statüsü daha sonra kararlaştırılacaktı. Ancak barış sürecin hala kırılğan olarak kalmaktadır (Mammadov, 2016: 168-170).

Azerbaycan'ın dış politika yaklaşımı "samimi" olarak karakterize edilebilir. Azerbaycan ekonomisini, siyasetini ve dış politikasını Kremlin'e feda etmeden Moskova'yla samimi ilişkiler sürdürmeyi başardı. Azerbaycan devlet yöneticileri ekonomik, siyasi ve dış politika ile söyleyişlerinde Rusya'yla dikkatli şekilde davranarak, hissleri ile hareket etmemeye çalışmamaktadır. Bu, Amanda Paul'un "seçmemek için seçme" stratejisi olarak tanımladığı düşüncesinde belirgindir. Rusya'nın hedefi ise bölgeden uzaklaşmak değil aksine Kafkasya'daki yerini daha da güçlendirmek niyyetindedir (Geybullayeva, 2016: 32).

Rusya, Karabağ sorununun çözümü için aracılık iki uluslararası çaba seviyesinde girişimlerde bulunmaktadır. Bunlardan birinisi, 1992'de bu sorunun çözümü amacıyla kurulan AGİT Minsk Grubu'nun ABD ve Fransa ile birlikte ortaklaşa eşbaşkanlığını yürütmektedir. Aynı zamanda, Ermenistan hükümeti ile Azerbaycan hükümeti arasında Cumhurbaşkanları ve Bakanlar düzeyinde de bir sıra toplantılar düzenlenmektedir. Bu iki faktör de, sorunun çözümünde Rusya'nın yerini net bir şekilde görmemiz açısından bir başka nedenlerden biri olarak görebiliriz (Fuller, 2013: 5).

Azerbaycan'ın Rusya ile ikili ilişkileri şu anda ekonomik ve askeri alanlarda yakın işbirliği içeren çeşitli alanlar içermektedir. Buna karşılık, Rusya, Azerbaycan'ın petrol dışı sektöründeki en büyük ticaret ortağıdır. İki ülke arasındaki askeri işbirliği, yalnızca eğitim ve öğretim faaliyetlerini değil, aynı zamanda silah ticareti ve askeri desteği de

içermektedir. Genellikle, Azerbaycan'ın Rusya'ya yönelik dış politikası, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda stratejik ortaklıklar geliştirme taahhüdünü yansıtmaktadır. Azerbaycan Ermenistan'ın üyeliği nedeniyle Bağımsız Devletler Topluluğu'nda (BDT) entegrasyonu ilerletmemektedir (Aliyev, 2016: 15).

“Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili Azerbaycan tarafından geliştirilen ve desteklenen ana öneriler şu şekildedir.

- Sorun, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümlenmelidir,
- Ermenistan ile iyi ilişkiler yalnızca mülteciler kendi topraklarına döndüğü zaman kurulabilir,
- Azerbaycan, Ermeni toplumunun güvenlik garantilerini sağlamaktadır,
- Dağlık Karabağ bir koridor aracılığıyla Ermenistan'a erişim sağlayabilir,
- Dağlık Karabağ en üst düzeyde özerklik statüsü alabilir ve bu konu gelecekte araştırılabilir” (Erkan ve diğerleri, 2015: 451)

Dağlık Karabağ sorunun çözülmemesi Azerbaycan'ın tamamen bağımsız bir dış politikayı engelleyen tek engel olmaya devam etmektedir. Bakü'nün büyük güçleri dengelemek yoluyla dış politikada avantajlarını kullanarak güvenlik ve istikrarı kalıcı hale getirmeyi hedeflemektedir.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Wilson'un idealizmi Eduard Carr başta olmakla diğer realist teorisyenler tarafından ütopyacı yaklaşım olarak adlandırılmıştı. Realist teori, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesine kadar, uluslararası ilişkilerde tartışmasız öncülüğü kabul edilen teori konumunda olmuştur. İkinci Dünya Savaşından sonra küçük devletlerin bağımsızlığını kazanması, dünyada uluslararası örgütlerin sayının hızla artması liberal teorisyenlerin çalışmalarına katkıda bulunmuştur. 1973 yılı petrol krizinden karşılıklı bağımlılığın ortaya çıkış süreci ise artık liberalizmin realizm karşısında daha duruşlu hale getirdi.

Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu yapı yerini çok kutuplu yapıya burakması ile birlikte uluslararası sistem içerisinde bir bölgesel alt sistem olan Kafkasya uluslararası politikada ilgi odağı olmaya başlamıştır. Kafkasya'da etkili olan ülkelerin izledikleri dış politikanın uluslararası sistemden bağımsız olarak ele alınması mümkün değildir. Soğuk Savaş döneminde iki kutup arasındaki rekabet ortamında devletlerin dış politika çizgileri bu yapının gereklerine göre şekillenmiştir. Gerek bölgesel güçlerin gerekse bölgelerin küçük ülkelerinin hareket kabiliyetleri sınırlıydı. Kutup liderleri müttefiklerinin sistem dışı hareketlerini önleyebiliyordu. İki kutuplu yapının sona ermesiyle birlikte bölgesel politikalar ön plana çıkarken bölgesel güçlerin de uluslararası politikada rolü ve ağırlığı artmıştır.

Soğuk Savaşın bitmesi, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra halen bağımsızlığına kavuşmamış devletlerin de kendi bağımsızlığını ilan etmesi ile on beş devlet ortaya çıkmış oldu. Azerbaycan'da bağımsızlığını yeni kazanan ülke olarak, bir tarafta iki kutuplu yapıda Rusya'nın etkisinden kurtulurken, kendi devletini yaratırken, diğer taraftan ise bölgesel güçler olan Rusya ve İran'ın yanı başında dış politika üretebilmenin zorlukları ile karşılaşmıştır. Bu devletler sınırlarda, coğrafyalarda hatta düşünce ve ideolojik olarak dünya yeni düzene ayak uydurmaya çalışmaktaydı. Bu sorulara artık disiplinin teorisi olan realizm cevap verememek durumunda idi. Son yıllarda liberalizmin hızla gelişimi, artık liberalizm kendi içinde de bir çok kollara ayrılması, farklı düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Liberalizmin en önemli taraflarından bir tanesi uluslararası siyasetin anarşik olmasına rağmen, dış politikada devleti tekil aktör olarak görmemesi, uluslararası örgütlerin dış politikada aktif rol

almasını desteklemesi, küçük devletlerin de dış politikada başarılı ola bileceğine inanması bu teorini diğer teorilerden farklı kılmaktadır.

Azerbaycan`ın jeopolitik önemi çok büyük olmakla beraber, bölgesel ve süper güçler Azerbaycan`a nüfuz etmek için bölgede ciddi bir şekilde rekabet halindedirler. Azerbaycan yeni yapılanmakta olan bir devlet gibi, aynı zamanda rekabet halinde olan devletler için ciddi bir pazar niteliğini de taşımaktadır. Azerbaycan`ın doğal kaynaklarının zenginliği birçok ülkeler açısından çıkarların çatışması olarak değerlendirilmesi ve coğrafi olarak zor mevkide yerleşmesi, ülkenin dış politika üretmesi açısından zorluğu da ortaya çıkarmıştır.

Azerbaycan karşılıklı bağımlılık kuramının üzerinde odaklandığı gibi devletler arasındaki çatışmayı azaltarak, maksimum düzeyde devletleri bir birine yakınlaştırma çabasına girerek, bölgede ve dünyada savaşı önlemek ve barışı korumayı temel hedef alan dış politika anlayışını benimsemiştir. Fakat, eski Sovyet Cumhuriyetlerinden biri olan Azerbaycan`da Rusya`nın etkisinden tam olarak kurtulamamıştır. Rusya kendisinin arka bahçesi olarak nitelendirdiği Kafkasya`da devletlerin işbirliği sürecinin aksine mevcut devletleri bir birinden uzaklaştırmayı, bölgeselleşme sürecini engellemeyi hedefleyen politikalar izlemiştir. Özellikle, Azerbaycan- Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan`ın dış politikada işbirlikçi bakış açısını zedeleyerek, ülkenin toprak bütünlüğünün kaybolmasına neden olmuştur. Tüm olumsuz gelişmelere rağmen, Azerbaycan dış politikada işbirliğine verdiği önemi ortaya koyarak, barışçıl politikalar izlemeye devam etmiştir.

Azerbaycan geçiş dönemini sadece sosyo-ekonomik, milli kültürün oluşumu, devletleşme açısından değil aynı zamanda dış politikada diğer devletlerle kuracağı ilişkiler ve bu ilişkilerin gelecek perspektifi açısından da belirsiz ve geçiş dönemini yaşamıştır. Dağlık Karabağ sorunu ortaya çıkması, ülkede mülteci krizine rağmen sorunların çözümünün iç politikada değil, dış politikadan tehdit algısı nedeniyle iç sorunlardan daha çok dış dünyanın sorunları ile ilgilenmeye çalışmıştır.

Rusya ve İran`ın ideolojik olarak Azerbaycan`ın karşısında olması, her iki tarafın Azerbaycan-Ermenistan Dağlık Karabağ savaşı sırasında ve savaş sonrasında Azerbaycan karşıtı politikaları, yeni bağımsızlığını kazanmış Azerbaycan için dış politikada temel sorunu olarak gözükmiştir.

Azerbaycan`ın ekonomik ve güvenlik alanında Batı ile ilişkilerini geliştirmesi, iç politikasında istikrar ve reformlar için gereklidir. Azerbaycan`ın petrol ve doğal gazının da doğru doğu-batı enerji koridorundan taşınması çok yönlü bir dış politika izlemesini kolaylaştırmıştır. Petrol ve doğal gaz rezervleri, hızla büyüyen askeri kapasitesi ve Doğu ile Batı arasındaki denge konusundaki kararlılığı ile Azerbaycan Güney Kafkasya'da önemli bir rol oynamaktadır. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan`ın bağımsız bir ülke olarak dış politika yürütmeye başlaması, doğal kaynaklar üzerinde rekabet büyük devletlerin bölgeye girmesine neden olmuştur.

Azerbaycan dış politikasının karşılıklı bağımlılık süreci esasen Türkiye üzerinden geliştiğini görebiliriz. İster enerji alanında işbirlikleri, isterse de uluslararası örgütlerle işbirliğinde Türkiye`nin deneyim ve birikimlerinden de Azerbaycan faydalanmıştır. Çalışmanın içerisinde de incelendiği gibi, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi ve Bakü Tiflis Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ve anlaşması imzalanan TANAP projesi de Türkiye üzerinden Azerbaycan petrol ve doğalgazını Batı pazarlarına çıkarmasına yardımcı olmuştur. Özellikle, bağımsızlığın ilk yıllarında, uluslararası örgütlerle işbirliğinde özellikle NATO ile ilişkilerin sağlam temeller esasında inşa edilmesinde, Azerbaycan subay ve astsubayların NATO çerçevesinde eğitim almasında, silahlı kuvvetlerin modernleşmesinde yine Türkiyenin Azerbaycana katkısı yadsınamaz.

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri halen enerji ilişkilerine dayanılarak şekillenmektedir. Azerbaycan`ın bağımsızlığını kazanmasından şimdiye kadarki dönemde enerji iki ülke arasında esas işbirliği alanı olarak kalmaktadır. Bu gelişme, iki ülkenin dış politika ve bölgesel politikadaki önceliklerine dayanmakta ve bu seviyede ilişkileri sürdürmek için karşılıklı siyasi irade ile desteklenmektedir. Ekonomik büyüme, ülkenin bölgesel enerji projelerinde ve ülkenin dışındaki enerji temelli yatırımlarda oynadığı önemli rolü esas almaktadır.

Azerbaycan enerjisi dış politikada diğer devletlere karşı etki aracı olarak kullanılmaktadır. Bölgesel aktörlere çeşitli derecelerde fayda sağlayan bu projeler Ermenistan'ı izole etmektedir. Öte yandan SOCAR, barışın sağlanabilmesi için Ermenistan'ın da bu projelere katılabileceğini defalarca vurgulamıştır. Azerbaycan dış politikada sorunları çözerken, ister ekonomik karşılıklı bağımlılık sürecini maksimum

düzyeyde faydalı kullanarak, eşit bir şekilde diğey devletlerle ilişkilerini kurmaya çalışmıştır.

Karşılıklı Bağımlılığa uygun davranmak Azerbaycan için dış politikada bir seçim değildir, zorunluluk durumu olarak ortaya çıkmış, sonradan buna uygun dış politikasını da geliştirmiştir. Tarihsel süreçte bağımsızlık sıkıntısı, coğrafi faktörlerinde Rusya ve İran gibi devletlere komşu olması Azerbaycanı Batı'ya doğru itmeye mecbur etmiştir. Karşılıklı bağımlılığın daha aktif ve etkili şekilde çalışması için, altyapı çalışmaları Ebülfez Elçibey'in önemli girişimleri olduğunu da ifade edebiliriz. Karşılıklı bağımlılığın doğası gereği ülkelerin demokratikleşme süreci önemlidir.

Elçibey Azerbaycan dış politikada ekonomik ve siyasi olarak Türkiye üzerinden Batı'ya entegre olma düşüncesinde idi. Ebülfez Elçibey döneminden bağımlılığın karşılıklı bağımlılığa dönüştürülmesi sürecinin de bu tarihten başladığını ifade edebiliriz. Ebülfez Elçibey'in dış politika anlayışı Kafkasya'da mevcut olan sorunlarla sadece burada olan devletlerin değil, tüm dünya devletlerinin, uluslararası örgütlerin de bölgede aktif olması gerektiğini ifade etmiştir. Azerbaycan'da iktidarda bulunan liderler bölgede Rusya'ya rağmen adım atmanın zorluğunu her zaman hiss etmişlerdir. Ebülfez Elçibey dönemi tüm bu olumsuzluklara rağmen Azerbaycan'ı Rusya karşısında dengeleyecek devletlerle, özellikle Türkiye üzerinden Batı devletleri ile işbirliği sürecine özel önem vermiştir. Azerbaycan'ının doğal kaynaklarının doğru bir şekilde kullanılması ve Azerbaycan'ın dünyada daha da etkili bir devlet olması için mevcut kaynakların uluslararası pazarlara çıkartılması için girişimlerde bulunmuştur.

Elçibey ülke içi demokratikleşme sorununu çözmeye yönelik girişimleri, insan haklarının korunması açısından, Rusya ordusunun ülkeden çıkarılması, BDT'ye girmeme yönünde diplomatik çabaları, işlevsellik açısından daha etkili uluslararası örgütlere üye olma girişimleri, ekonomik ilişkilerin daha sağlam şekilde şekillenmesi, petrolün bölünmesi aşamasında Azerbaycan'ın alacağı pay açısından etkili bir dış politika anlayışı benimsenmiştir. Fakat coğrafyası ve güçler dengesi açısından yeteri kadar gücü olmayan Elçibey iktidarı devrilmiş ve Haydar Aliyev ülkenin yeni cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Ebülfez Elçibey, ister ekonomik karşılıklı bağımlılık sürecini , isterse de uluslararası örgütlerle entegrasyon süreci ile iktidarının ilk aylarında başarılı bir dış politika

izleyerek, Azerbaycan`ın dünya devletleri sırasına entegre etmeye çalışarak, Azerbaycan`nın bağımsızlığının tanınması ile ülkelerle ve devletlerle diplomatik ilişkiler kurmaya başlayarak süreci destekleyecek adımlar atmaya başlamıştır.

Özellikle, demokratik ülkelerle bu ilişkilerin kurulmasında atılmış adımlarla Azerbaycan`ı Rusya`nın etkisinden kurtarmaya çalışmıştır. Elçibey kısa süreli iktidarı döneminde darbe girişimi sonucunda devrilse de Azerbaycan`ın devlet olarak gelişmesinde, devletin kurumsallaşmasında önemli adımlar atmış, en önemlisi ise Rus askeri üssünün Azerbaycan`dan kapanmasına ve Rus askerlerinin ülkeden çıkarılmasında başarılı olmuş, aynı zamanda BDT`ye üyeliği de kabul etmemiştir. Tüm bu başarılı politikaların cezası olarak Rusya Azerbaycan`nın bu politikalarını kabul etmemekle, Ermeni askerlerine her türlü yardımı yaparak Dağlık Karabağ sorunun ortaya çıkmasında etkili olmuş ve bu politikaların devamı olarak Azerbaycan toprak bütünlüğünü bozarak kendisinin % 20 topraklarını kaybetmiştir. Bu tablodan da görüldüğü üzere, Rusya Azerbaycan`ın demokratikleşmesi sürecine olumsuz bakarak, Sovyetler Birliği`nden yeni bağımsızlığını kazanmış Azerbaycan`nın dış politikada egemen davranmasının önüne geçerek ülkeni bağımlı hale getirmeye çalışmıştır. Dağlık Karabağ sorunun ortaya çıkması ve şimdiye kadar çözülmemesi de Rusya`nın Azerbaycanı kendi kontrolünde tutması ile beraber, bağımlı hale getirmesine sebep olmuştur. Azerbaycan`da petrolden gelen harcamaların büyük çoğunu da savunma sanayisine harcamakla sorunu kendi lehine çözmeye çalışmakta fakat bu konuda başarısız durumu da devam etmektedir.

Dış politikada mevcut duruma göre daha rasyonel davranmaya çalışan Aliyev iktidarı döneminde denge politikası benimsenmiştir. Denge politikasının amacı Rusya`dan gelecek olan tehditleri önleyerek, batıyla işbirliğini devam ettirmek olmuştur. Azerbaycan Bağımsız Devletler Topluluğuna üye olsa da batı kuruluşlarına daha da önem vererek dış politikasını çeşitlendirmeyi hedeflemiştir. Mevcut iktidarların ortak özelliklerine dikkat ettiğimiz zaman, bu iktidarlar iç politikadan çok dış politika ile ilgilenmiş, dış güçlerden özellikle Rusya`dan gelecek olan tehditler bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

Haydar Aliyev dış politikada Rusya ve İran`la ilişkilerinde dikkatli davranarak, ister ideolojik olarak isterse de enerji diplomasisinde bölge ülkelerinin de çıkarlarını dikkate

alacak şekilde dış politikasını şekillendirmeye çalışmıştır. Aliyev döneminde Azerbaycan'ın BDT'ye üye olması, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesindeki payların dağıtılması ve Dağlık Karabağ sorununda ateşkesin sağlanması ile bu ülkelerin Azerbaycan'a bakışı da belli bir oranda değişmiştir.

Azerbaycan bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren ister Ebülfez Elçibey'in kısa süreli iktidarı döneminde, isterse de Haydar Aliyev'in iktidarı teslim almasından başlayan süreçlerde dış dünya ile ekonomik ilişkilerin gelişmesi yönünde girişimleri başlatmıştır. Azerbaycan'ın ekonomik karşılıklı bağımlılık sürecinin başlangıç noktası olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan doğal gaz boru hattı projesini örnek olarak göstermek mümkündür. Proje ile görüşmeler Elçibey iktidarı döneminden başlamış olmasına rağmen, anlaşma 1994 yılında imzalanmıştır. Ardından, 1996 Bakü-Tiflis-Erzurum üzerinden anlaşmalar yapılmıştır. 2005 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan anlaşması yürürlüğe girmiş ve Bakü petrolü dünya pazarlarına ulaştırılmaya başlanmıştır. Özellikle, 2005 yılından itibaren Azerbaycan devlet bütçesinin büyük kısmını petrolden gelen paralar doldurmuştur. Ekonomik yönden Azerbaycan'a faydalı olan ve Azerbaycan'ı dış dünyaya açmakla beraber, Azerbaycan'ı dünyada tanıdan, fayda-maliyet açısından da en önemli projedir. Ekonomik karşılıklı bağımlılıkta önemli bir başlangıç olarak kabul edilmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemenliğini kazandıktan sonra, dış ekonomik faaliyet alanındaki özgür ve bağımsız politikası bir zorunluluk haline geldi. Ülke ekonomisine yatırım yapmak için hükümet "açık kapı" politikası uygulanmaktadır. Azerbaycan hükümeti, ülkedeki ekonomik reformları sürdürmek, iş ortamını daha da iyileştirmek ve petrol dışı sektör geliştirmek için önlemler almak zorunluluğunu hissetmektedir. Yabancı yatırımların ülke ekonomisine katılımı Azerbaycan devletinin belirlediği ekonomik gelişme stratejisinin önemli bir parçasıdır. Dış yatırımlardaki düşüşün nedeni, başlıca küresel ekonomik krizin etkisiyle ve petrol sektörüne yönelik yatırım hacmindeki düşüşten kaynaklanmaktadır. Azerbaycanda en fazla yatırım yapan ülkeler Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Türkiye ve başta Batı Avrupa ülkeleridir. Resmi verilere göre, son üç yılda petrol sektöründeki yatırımlar toplam yatırımların% 48-50'sini oluşturuyordu. Petrol sektörüne yabancı yatırımların petrol dışı sektörle kıyaslandığında, Azerbaycan'ın petrol dışı sektörünün çekici olmadığını göstermektedir. Bu da Azerbaycan hükümetinin çözmesi gereken en önemli sorunlardan biridir.

Azerbaycan'ın dış ticaret ilişkilerinin analizi, son yıllarda başlayan ticaret ilişkilerinin serbestleştirilmesi, ithalat ve ihracatın genişlemesi ve dış ticaret örgütlerine katılımı ve bu örgütlerin kurallarını ve yöntemlerini dış ticaret politikalarına uygulamak ticaret alanında olumlu eğilimler olduğunu göstermektedir. Azerbaycan'ın hemen hemen tüm kıtalarla ekonomik ilişkileri mevcuttur. Bununla birlikte, dünya pazarlarına üretilen ürünlerin rekabet gücü düşük olduğundan, ülke ağırlıklı olarak hammadde ihraç etmektedir.

Dağlık Karabağ sorunu, Güney Kafkasya bölgesindeki tüm etnik-politik çatışmalar arasında en ciddi ve karmaşık olaylardan biridir. Dahası, iki devlet arasındaki bu çatışma, ekonomik işbirliğini ve bölgedeki küresel projeleri teşvik etmeyi önleyen kilit unsurdur. Güney Kafkasya'da bu çatışmayı çözmeden demokratik, hukuki ve uygar toplumlar kurmak, istikrar ve güvenliği elde çok zor olacaktır. Bu nedenden dolayıdır ki, bu çatışmanın çözüm yollarını çeşitli barışçıl yollarla bulmak son derece önemlidir. Günümüzde resmi müzakereler süreci de devam etmektedir. Bölgesel iletişim ve ilişkiler sisteminde Azerbaycan başlıca bağlantıdır. Bu stratejik açıdan önemli faktör, Azerbaycan dış politikasının uzun vadeli perspektifteki öncelikli yönünü belirlemektedir. Azerbaycan dış politika stratejisinin sorunları karşılıklı diyalog yoluyla demokratik bir şekilde çözülmesinden yanadır.

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki sorunu bu iki ülke açısından incelemek önemli derecede yalınışlık olur, Rusya'nın Kafkasya politikası ve onun bir parçası olan Azerbaycan politikası üzerinde şu sonuçları da hedeflemektedir;

- Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycanı Rusya'ya daha bağımlı bir politika izlemesine itmektedir.
- Çatışma ile Rusya, Azerbaycan'ın Batı'ya entegrasyon sürecini zayıflatmayı hedeflemektedir.
- Rusya, Azerbaycan'ı kendisine bağımlı kılarak demokratikleşme sürecini zedelemektedir.
- Azerbaycan'da Dağlık Karabağ sorunu nedeni ile askeri harcamalara fazla önem vermektedir, Rusya, Azerbaycanı önemli silah sattığı ülke olarak görmektedir. Askeri ve teknolojik açıdan da Azerbaycan'ı elinde tutmaya çalışmaktadır.

Dağlık Karabağ sorunu ile uluslararası örgütlerin kabul ettiği kararlar ihmal edilmektedir. Aslında bölgedeki devletlerin kısmen, Ermenistan'ın dış politikada egemenlik sorunu kendini göstermektedir. Dış politikada bağımsız karar alınmaması, Ermenistan'ı Dağlık Karabağ sorununda barışçıl politika izlememesine neden olmaktadır. Eğer, Ermenistan Rusya'dan bağımsız karar alma gücüne sahip olursa, Ermenistan'ın kendi içinde demokratikleşme sürecine katkıda bulunarak, soruna kendi tarafından baka bilmesine ve bizzat kendi çıkarına uygun olarak dış politika anlayışını benimsemesine neden de olacaktır. Azerbaycan- Gürcistan- Türkiye bölgede ekonomik entegrasyon sürecini hızlandırarak, her devlet kendi çıkarına uygun olarak barışı sağlayacak nitelikte dış politika anlayışını benimsemişlerdir. Genel de Kafkasya'daki istikrarsızlığın, özelde ise Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun temelinde Rusya'nın tarihsel dış politikası belirlemiş ve belirlemektedir.

Azerbaycan zengin enerji kaynaklarıyla Kafkasya'da zenginleşme potansiyeline sahip bir devlet olarak gelişmiş ülkelerin daha çok ilgisini çekmiş ayrıca global alanda da daha çok sesini duyurmuştur. Karabağ sorunun çözülmesi aynı zamanda birçok sorunları çözecektir. Bu sorun, Azerbaycan için farklı fırsatların ortaya çıkmasına sebep olmakla, ülkenin gelişmesi ve yabancı yatırımları teşvik açısından önemli faktördür.

Kafkasya'da bu durumu uluslararası ilişkilerin klasik teorileri çerçevesinde en çok üzerinde durdukları anarşik ortam ile izah etmek mümkündür. İster realist teori, isterse de liberaller uluslararası politikada temel sorunların nedenini anarşik dünya düzenin aşılması ile çözüleceğini iddia etmektedirler. Kafkasya'da da anarşik durumun birçok özelliklerini taşıyacak hususlar mevcuttur. Fakat, bu anarşik ortamdan normal işbirlikçi ortama da geçiş yapılabilir. Bu istikrarsızlığın esas nedeni, Azerbaycan'ın jeopolitik sınırları ile bizzat ilgilidir.

Fakat tüm bununla beraber, Kafkasya'da istikrarsızlığın bir başka temel nedeni de bu ülkeleri mevcut olan rejimlerdir. Son zamanlar, Gürcistan bu rejim konusunda kayda değer ilerlemeler atsa da, Ermenistan ve Azerbaycan bu konuda geri kaldığını söyleyebiliriz. Ülkede mevcut olan siyasal yapı karşılıklı bağımlılığı daha faydalı şekilde yürütmeye engel olmaktadır. Azerbaycan'da zaman zaman Rusya ile daha çok siyasi pazarlıklara üstünlük vermekle, kendi gelişim sürecini zayıflatmaktadır. Karşılıklı bağımlılığın Azerbaycan dış politikasında daha da başarılı olması için

uluslararası politikadan ziyade, ülkelerin iç siyasal düzeni de önem taşımaktadır. Demokratik değerlerin, insan haklarına dayalı yönetim sistemlerin oluşması ve bu değerlerin yaygınlaşması Kafkasya'daki ülkeler arasında istikrarı da beraberinde getirecektir. Uluslararası sistemin anarşik yapısını ülkeler içindeki istikrarsızlık daha da tehdit etmektedir. Demokratik değerlerin, insan haklarına dayalı yönetim sistemlerin oluşması ister devletlerle, isterse de uluslararası örgütlerin Azerbaycan'a daha da çok yakınlaştırmakla, karşılıklı bağımlılık sürecini daha da effektiv şekilde geliştirebilecektir.

Tüm olumsuz gelişmelere rağmen, Azerbaycan bölgede kendine uygun bir dış politika tercihi yaparak, her iki ülke ile birçok alanlarda işbirliği yapmaya çalışmıştır. Azerbaycan karşılıklı bağımlılık politikasını gerçekleştirmeye çalışırken, sıkıntıların ve sorunlarının mevcut olduğu Rusya ve İran'ın göstermelik ilişkilerin olmasının esas nedeni, her iki ülkenin iç siyasal yapısı ile ilgili olmakla bu ülkelerin rejimlerinin niteliği ile ilgilidir. Azerbaycan uluslararası hukukun gereğince, dünya standartlarını benimsemiş, ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı gösteren, ekonomik ilişkilerden faydalanmaya çalışan, bölgesinde ve bölge dışında mevcut olan diğer devletlerle sosyal hayatın birçok alanlarında barışçıl politika izleyerek, işbirliği yapmaya hazır ülkedir.

Azerbaycan'ın yerleştiği bölge olarak durumu, jeopolitik hassasiyeti nedeniyle en isabetli ve en faydalı dış politika yaklaşımı olarak denge politikasını benimsemiştir. Denge politikası da özü itibariyle karşılıklı bağımlılığın temel argümanları ile de örtüşdüğünü görebiliriz. Diğer devletlerle çatışmaya girmeden, uluslararası sistemi barışçıl gören bir anlayışla, devletler arasında "ortak menfaatleri, ortak faydaları" ön plana çıkaran bir yaklaşımdır. Azerbaycan, 160 ülke ile diplomatik ilişkilere ve 60 ülkedeki diplomatik temsilciliğe sahip olmakla bu ülkelerle sosyal hayatın birçok alanlarında işbirliği yapmayı hedeflemiştir.

Genelde, Kafkasya'da özelde ise Azerbaycan'da anarşik yapının olumsuz etkileri aşılabilir. Bunu Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye arasındaki işbirliklerden ve devletlerin rekabet ortamında bile kazançlarından bahsetmek mümkündür.

Son olarak, Azerbaycan dış politikasını Karşılıklı Bağımlılık kuramı perspektifinde incelenirken bu sonuçlara ulaşılmıştır.

Azerbaycan dış politikasını ekonomik çıkarlar üzerinden inşa etmeyi hedef olarak karşısına koymuştur. Azerbaycan, devletlerarası ilişkilerde ticaretin devamı bir yandan karşılıklı istikrarı mümkün kılarken, diğer yandan da ticaretin olabilmesi için istikrar ve düzen üreten bir uluslararası ortamın var olmasını gerektirir. Ekonomik mantıktan hareket eden, uluslararası ticaret yapan devletler faaliyetlerinin devam edebilmesi için uluslararası düzen ve hukuka dayalı bir sistemi arzulamaktadırlar. Kk devletlerin geleneksel olarak zor bir duruşları olmakla beraber, zor seçimlerle karşı karşıya kalmamayı ve ulusal çıkarlarını gözeterek, sabit bir dış politika izlemeyi tercih etmektedir.

Azerbaycan kazan-kazan mantığının geçerli olduğu uluslararası politikada işbirlikçi politikaların yararlarını değerlendirmek niyyetindedir.

Bu yolla devletlerarası ortak çıkarların gelişeceği düşüncesi ile ister uluslararası ilişkilerin temel aktörleri olan devletlerle, isterse de uluslararası ve diğer bölgesel örgütlerle ilişkilerini daha iyi düzeyde geliştirmek esas dış politika önceliğidir.

Bu tür bir diplomasinin sonucunda bölgede entegrasyon/ bütünleşme sürecinin, ülkeleri birbirine yakın olacağı bir politika izlemektedir.

Uluslararası İlişkilerin anarşik yapısını azaltarak, faydacı olmak şartıyla sonuç odaklı bir politika izlemektedir.

Bu faydacılığın sonucunda devletlerin birbiri ile sorunlar çerçevesinde uzaklaşarak değil, yaşa yaşat mantığına dayalı sağlam ilişkilerin kurulmasına yönelik hedeflerinin olduğunu ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ağaverdiyeva Suraxanım (2013), *Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti və ölkənin Avropa məkanına inteqrasiyası*, Azərbaycanın Avropa Yolu Gənclərin Gözü İlə, Konrad Adenaur Fondu, Bakı, Qanun Nəşriyyatı.
- Akgül Fulya (2014), *Uluslararası İlişkilerde Liberal Yaklaşımlar*, Ed, ŞAHİN Mehmet ve ŞEN Osman, Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar: Kripto Yayınevi, 1. Baskı: Ocak
- Arı Tayyar Toprak Elif (2013), ed, *Uluslararası İlişkiler Kuramları-II*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2954 Açık Öğretim Fakültesi Yayını No: 1909
- Arı Tayyar (2008), *Uluslararası İlişkiler Teorileri, (Çatışma,Hegemonya, İşbirliği)*, Marmara Yayınevi, 5. Baskı, Bursa
- Arı, Tayyar (2002), *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul
- Aslanlı Araz (2016), *Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri*, Berikan Yayınevi, Ankara
- Ateş Davut (2013), *Uluslararası Politika :Dünyayı Anlamak ve Anlatmak*, Dora Yayınevi, Dora Yayınevi, 3 Baskı
- Ateş Davut (2016), *Uluslararası Örgütler Devletlerin Örgütlenme Mantığı*, Dora Yayınevi, 3 Baskı
- Bakan Selahaddin (2004), “*Teoriler Işığında Politika*”, 21. Yüzyıl Eşiğinde Türk Dış Politikası (ed: İdris Bal), Alfa Yayınları, 1.Baskı, İstanbul
- Baklacioğlu Nurcan Özgür (2014), *Uluslararası İlişkiler Disiplininde Dış Politika Analizinin Gelişimi*, Faruk Sönmezoglu, Özgün Erler Bayır, Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış, Der Kitabevi, İstanbul
- Bal Hüseyin (2014), *David Held'in Sınıflandırmasına Göre Demokrasinin Klasik Modelleri*, The Journal of Academic Social Science Studies, number: 26 , p. 213-229, Summer II
- Balta Evren (2014), *Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler, İletişim* Yayınevi, İletişim Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul
- Barnett Clive, (2007), *Publics and Markets What's wrong with Neoliberalism?* The Handbook of Social Geography, edited by Susan Smith, Sallie Marston, Rachel Pain, and John Paul Jones III. London and New York

- Birdal Mehmet Sinan (2014), *Farklı Kuramsal Yaklaşımlar Açısından Ekonomi ve Dış Politika, Dış Politika ve Uluslararası Örgütler*, Faruk Sönmezoğlu, Özgün Erler Bayır, Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış, Der Kitabevi, İstanbul
- Birdişli Fikret (2014), *Soğuk Savaş Döneminde Güvenlik Alanında Yaşanan Son Gelişmeler ile Birlikte, Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik, Kavram-Teori-Uygulama*, Seçkin Yayıncılık, Birinci Baskı: Ocak Ankara
- Blandy C. W. (1999), *The Caucasus Region and Caspian Basin : “ Change, Complication and Challenge, Conflict Studies Research Centre, Royal Military Academy, Sandhurst*
- Boas C.Taylor, Jordan Gans-Morse, (2009), *Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to AntiLiberal Slogan*, Terry Flew, Six Theories of Neoliberalism, Media
- Bozdağlıoğlu Yücel, Özen, Çınar (2004), “*Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık*”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 4 (Kış), s. 59-79.
- Bozkuş Yıldız Deveci (2016), *Küresel Ve Bölgesel Gelişmeler Işığında Dağlık Karabağ Sorunu*, TYB Akademi Dergisi 17
- Bozkuş Yıldız Deveci (2016), *Dağlık Karabağ Sorununda Büyük Güçler Ve Politikaları*, Sayı 28 (GÜZ / /2) ss. 115-130
- Brown Chris, Ainley Kirsten (2007), *Uluslararası İlişkileri Anlamak, Çeviren Arzu Oyacıoğlu, Yayıncısı, İstanbul , 2. Basım Eylül*
- Burchill Scott, (2013), *Liberalizm*, ed, Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devletak, Jack Donnelly, Terry Nardin, Mattew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacqui True, Çeviren Muhammed Ağçan, Ali Aslan, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Küre Yayınevi, 3. Baskı,
- Caşın Mesut Hakkı, Kısacık Sina,(2017), *Kafkasya`da Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığı: Çatışma-Bariş Sarkacı*, Seçkin Yayınevi, Birinci Baskı
- Coşkun Bezen Belemir (2014),İşbirliği, *Uluslararası İlişkilere Giriş : Tarih, Kavram ve Konular*, editörler Ali Balcı, Tuncay Kardaş, Küre Yayınevi, İkinci Baskı
- Çakmak Haydar (2014), *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*, 1. Baskı Doğu Kitabevi, İstanbul
- Çetin Halis (2015), *Siyaset Bilimi*, Orion Yayınevi 5. Baskı
- Demir Sertif, Ali Bilgin Varlık, *Realist ve Liberal Teorilerde “ Güç” Anlayışı*, editör Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar, Beta Yayınevi, İstanbul 2013

- Demiryol Tolga (2016), *Enerjide Karşılıklı Bağımlılık ve Uluslararası Çatışma*, editör, Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Sertif Demir, Uluslararası Güvenlik : Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar, Beta Yayınevi
- Dikkaya Mehmet (2009), *Orta Asya ve Kafkasya Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik*, Beta Yayınevi, İstanbul
- Əliyev Nurlan (2017), *Azərbaycan Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatında Fəaliyyəti*, Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətləri (1991-2016), Bakı
- Erkan Hakan Sezgin, Kısacık Sina, Sevimli Damla, (2015), *Türkiye`nin Komşuları Cilt-I, XV. Yüzyıldan-XXI Yüzyıla Azerbaycan- Türkiye İlişkileri ve Azerbaycan`ın Sosyal, Ekonomik, Kültürel Değişimi*, Kanas Yayınları, Birinci Basım
- Folker Jennifer Sterling (2016), *Neo-Liberalizm*, ed, Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, Uluslararası İlişkiler Teorileri Disiplin ve Çeşitlilik, Çeviren Özge Kelekçi, Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1 Basım
- Gözen Ramazan (2001), *“Dış Politika Nedir”*, Derleyen: İdris Bal, 21.Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul
- Gözen Ramazan (2014), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İletişim Yayıncılık, 1. Baskı
- Griffiths Martin, Roach C. Steven, Salamon M. Scott, (2011), *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, Çeviren Cesran, İkinci Basımdan Çeviri, Ekim
- Harvey David, (2005), *A Brief History of Neoliberalism*, Published in the United States by Oxford University Press Inc, New York
- Hasanov Ali, (2012), Çeviren, Azad Ağaoğlu Fuad Şammedov, *Azərbaycan Cumhuriyyəti`nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası*
- Hasanov Ali (2016), *Güney Kafkasya`nın Askeri- Jeostratejik Durumu Ve Azerbaycan`ın Güvenlik Politikası*, Bakı
- Hasanov Ali, (2005), *Müasir Beynəlxalq Münasibətlər ve Azərbaycanın Xarici Siyasəti*, Azərbaycan Nəşriyyatı, Bakı
- Heywood Andrew (2013), *Siyaset*, Çevirenler, Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, Adres Yayınevi, 9. Baskı, Ekim.
- Heywood, Andrew (2013), *Küresel Siyaset*, Çevirenler, Nasuh Uslu, Haluk Özdemir, Adres Yayınları, 1. Baskı, Şubat
- İşyar Ömer Göksal, (2013), *Karşılaştırmalı Dış Politikalar Yöntemler, Modeller, Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası*, 2 Baskı, Dora Yayınevi, Bursa

- Jackson Robert, Sorensen Georg,(2013), *Introduction to International Relations, Theories and Approaches*, Fifth Edition, Oxford University Press
- Jervis Robert,(1986), “*From Balance To Concert: A Study of International Relations Security Cooperation, Cooperation Under Anarchy*, (ed) Kenneth A.Oye, Princeton NJ: Princeton University Press, (ss 58-79).
- Karadağ Ahmet, (2015), *Demokratikleşme ve Sivil Topum: Liberal Düşünce Topluluk Örneği,Sivil Toplum ve Demokrasi*, Kaknüs Yayınevi, 1 Baskı
- Kasım Kamer, (2011), *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, USAK yayınları, Ankara
- Kegley Charles William, Blanton Lindsey Shannon Blanton,(2012), *Dünya Siyaseti Yönelim ve Dönüşüm*, Çeviren Helin Alagöz Gessler, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları
- Kegley Charles,(2004), *World Politics, Trends and Transformation*, Wadsworth, Newyork
- Klare, Michael, (2006), *Kan ve Petrol*, Marka Yayınları
- Knutsen Torbjorn, Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi, Çeviren Mehmet Özbay, Açılım Kitapevi
- Mearsheimer J. John (2013), *Geleceğe Dönüş: Çeviren M. Polat Kalafatoğlu, Muhammed Aydın, Uluslararası İlişkilerde Temel Metinler*, İkinci Basım, İstanbul
- Metin Meftun, (2006), *Politik ve Bölgesel Güç Hazar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Nye S. Joseph Welch A. David,(2015), Çeviren Renan Akman, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, İş Bankası Kültür Yayınları
- Oğuzlu Tarık, (2014), *Liberalizm*, editörler Ali Balcı, Tuncay Kardaş, Uluslararası İlişkilere Giriş : Tarih, Kavram ve Konular, Küre Yayınevi, İkinci Baskı
- Örs H. Birsen, (2014), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul Bilge Üniversitesi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, Şubat
- Özpek Burak Bilgehan,(2014), *Liberalizm ve Uluslararası İlişkiler*, der, Ramazan Gözen, Uluslararası İlişkiler Teorileri, İletişim Yayıncılık, 1. Baskı
- Qurbanov İlqar, (2017), *Azərbaycan- Avropa İttifaqı Münasibətləri, Azərbaycan Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətləri (1991-2016)*, Azərbaycan Respublikası Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı
- Roskin G. Michael ve Berry O. Nicholas,(2014), *Uluslararası İlişkilerin Yeni Dünyası*, Çeviren Özlem Şimşek, Adres Yayınevi, 1. Baskı: Şubat

- Sancaktar Caner, (2013), *Bütünleşme ve Bütünleşme Teorileri*, Editör, Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar, Beta Yayınevi, İstanbul
- Say Seyfi, (2011), *İbn Haldun'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı*, Harf Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, Ekim
- Sönmezoğlu Faruk, (1995), *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul
- Strange Susan, (2015), *Siyasal İktisat ve Uluslararası İlişkiler*, Ken Booth, Steve Smith, Uluslararası İlişkiler Kuramları, Çeviren Muhammed Aydın, Role Akademik Yayıncılık, 1. Basımdan Çeviri, İstanbul
- Şahbazov Rövsen, (2015), *Yeni Küresel Sistemde Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya Genişleme ve Komşuluk Politikası Ekseninde*, EkoAvrasya Yayınları, Birinci Baskı, İzmir
- Şen Ali, (2008), *Uluslararası Sistemde Ekonomi-Politika Etkileşimi*, editör İdris Bal, Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler, Lalezar Kitabevi, İkinci Baskı Ankara
- Terzi Özlem, (2014), *Dış Politika ve Uluslararası Örgütler*, Faruk Sönmezoğlu, Özgün Erişim, Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış, Der Kitabevi, İstanbul
- Tok Nafiz, (2015), *Siyasal İdeolojiler*, editör, Halis Çetin, Siyaset Bilimi, Orion Yayınevi 5. Baskı
- Toklu Vefa, (2006), *Uluslararası İlişkiler*, 3. Baskı Ankara
- Turan Kürşad, (2015), *Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, ed. Ümit Özdağ, Milli Güvenlik Stratejisi, Kripto Yayınevi, 1. Baskı: Kasım
- Uzer Umut, (2008), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, editör İdris Bal, Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler, Lalezar Kitabevi, İkinci Baskı Ankara
- Vəliyev Adil, (2009), *Azərbaycan və Avropa Şurası*, "Avrasiya Press", Bakı
- Weber Cynthia, (2010), *International Relations Theory, A Critical Introduction*, Third Edition, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York
- Wendt Alexander, (2012), *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, Çeviren, Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner, Küre Yayınları, Birinci Basım, Eylül
- Yalvaç Faruk, (2011), *Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar*, İhsan D. Dağı, Atilla Eralp, E. Fuat Keyman, Necati Polat, Oktay Tanrısever, Faruk Yalvaç, A. Nuri Yurdusev, Devlet, Sistem ve Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar, İletişim Yayınevi, 13. Baskı, İstanbul
- Yılmaz Aytekin, (2012), *Küresel Dünyada Uluslararası İlişkiler Teorileri, Temel Kavramlar, Yeni Gelişmeler*, Kadim Yayınevi, 1 Baskı

Sürekli Yayınlar

- Aliyev Kamal Makili (2013), *Azerbaijan's Foreign Policy: Between East and West*, Istituto Affari Internazionali, January
- Aliyev Kamal Makili (2016), *Essays On International Security And Geopolitics*, Chisinau
- Alkan Haluk (2014), *Siyasal Protesto - Siyasal Değişim İlişkisi: Arap Baharı Sürecinde Azerbaycan Üzerine Dönemsel Bir İnceleme*, Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Cilt 9 Sayı 17
- Aras Osman Nuri (2013), Suleymanov Elçin, Hasanov Fakrhi, *Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nden Ekonomik ve Stratejik Beklentiler*, International Conference of Eurasioan Economies
- Babalı Tuncay (2005), *Implications Of The Baku-Tbilisi-Ceyhan Main Oil Pipeline Project*, Perceptions Winter
- Balat Mustafa and Ersoy Gulyeter (2005), *Baku-Tbilisi Ceyhan Oil Pipeline (BTC) Project and Turkey: Investments, Future Developments and Environmental Impacts*, Energy Exploration & Exploitation, Volume 23 Number 1, pp. 31–39
- Cəmilli Elnur (2017), *Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi ATƏT Müstəvisində, Dövlət İdarəçiliyi: Nəzəriyyə və Təcrübə*, Sayı 58
- Chau Ronald, (2009), *Liberalism: A Political Philosophy*
- Cierco Teresa, Freire Maria Raquel, (2005), *Regional Security and the Nagorno-Karabakh Conflict*, Universidade Lusiana do Porto
- Dikkaya Mehmet, Deniz Özyakışır, (2008), *Developing Regional Cooperation Among Turkey, Georgia And Azerbaijan: Importance Of Regional Projects*, Perceptions, Spring-Summer
- Efendiyev Mezhahir (2017), *Impact of the United Nations Development Programs on Sustainable Development of the Republic of Azerbaijan*, Dövlət İdarəçiliyi: Nəzəriyyə və Təcrübə, Sayı 58
- Flew Terry, (2012), *Six Theories of Neoliberalism*, Media and Communication Queensland University of Technology Brisbane, Australia
- Fuller Elizabeth, (2013), *Azerbaijan's Foreign Policy and the Nagorno-Karabakh Conflict*, Istituto Affari Internazionali
- Garibov Azad, (2015), *OSCE and Conflict Resolution in the Post-Soviet Area: The Case of the Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh Conflict*, Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Azerbaijan and editor of Caucasus International, Vol. 5 No: 2 Summer

- Gayıbov Anar (2005), *Hazar Havzası'nın Doğal Statüsü ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattının Ekonomik Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmalar Enstitüsü
- Geybullayeva Arzu (2015), *Azerbaijan: Striking a Balance between Russia and the West, The Common Neighbourhood: Vying for an Independent Choice*, Edited by Anahit Shirinyan and Louisa Slavkova Sofia Platform, June
- Gvenetadze Gogita, (2015), Deputy Head of Transport Policy Department Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia, United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, Fourth Meeting of the Working Group on the Trans-Asian Railway Network, 23-24, November
- Gvenetadze Gogita, (2015), *United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific*, Fourth Meeting of the Working Group on the Trans-Asian Railway Network, 23-24, November
- Hahn Johannes (2015), *Support for the Eastern Partnership, Commissioner for European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations*, © European Union
- Hajızada Mukhtar (2014), *Patterns of Regional Collaboration and Institutional Cooperation Around the Black Sea, Perceptions*, Autumn, Volume XIX, Number 3, pp. 101-121
- Hümbətov Fuad (2017), *Davamlı İnkişafda Texnoloji Nailiyyətlər Əmsalı və Riyazi Təhsil Məsələləri*, Dövlət İdarəçiliyi: Nəzəriyyə və Təcrübə, Sayı 58
- İbrahimov Rovshan (2013), *Azerbaijan's Energy History And Policy: From Past Till Our Days*, ed, Rovshan İbrahimov Energy And Azerbaijan: History, Strategy And Cooperation Center for Strategic Studies under the President of Azerbaijan Republic
- İbrahimov Rovshan (2014), *U.S.- Azerbaijan Relations: A View From Baku*, © Rethink Institute ,October
- Karpowicz Jarosław Ówiek, *The Importance Role And Place Of Azerbaijan In The Eu Energy Security*, ed, Rovshan İbrahimov Energy And Azerbaijan: History, Strategy And Cooperation Center for Strategic Studies under the President of Azerbaijan Republic, 2013
- Keohane, Robert O. ve NYE S., Joseph (1998), *"Power and Interdependence in the Information Age"*, Foreign Affairs, Cilt 77, No 5, 1998, s. 81-94.
- Keohane, Robert O. ve NYE S., Joseph (2001), *Power and Interdependence*, 3. baskı, New York, Addison Wesley Longman.
- Keskin Şahin,(2012), *Ernst Haas ve Philippe Schmitter: Neo Fonskiyonalizm*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Kısacık Sina, (2010), *Enerji Nakil Hatları Çerçevesinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Bilgesam
- Klever Emma, (2013), *The Nagorno-Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan: An overview of the current situation*, European Movement, Brussels, 24-09
- Klīmas Evaldas Mahir Humbatov, (2016), *Baku-Tbilisi-Kars Railroad The Iron Ground For The Silk Road, Future Opportunities & Prospects*, Mykolas Romeris University Vilnius
- Kuriakose Smita, *Fostering Entrepreneurship in Azerbaijan*, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington
- Little Richard,(2015), *Uluslararası İlişkiler ve Kapitalizmin Zaferi*, Ken Booth, Steve Smith, *Uluslararası İlişkiler Kuramları*, Çeviren Muhammed Aydın, Role Akademik Yayıncılık, 1. Basımdan Çeviri, İstanbul
- Mahammadlı Intigam (2013), *The Nagorno-Karabakh Conflict: A Historical and Legal Appraisal*, SAM Center for Strategic Studies, Baku
- Mammadov Farhad,(2015), *Azerbaijan's foreign policy- A new paradigm of careful pragmatism*, The South Caucasus Between integration and fragmentation, May
- Mammadov Farhad,(2016), *The Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh Conflict as the Key Threat to Peace and Cooperation in the South Caucasus*, Caucasus International Vol. 6 , No: 1 Summer
- Mammadov Turan (2011), *Azərbaycan Təhlükəsizliyinin Təmin Edilməsində Neft Amilinin Rolü*, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi, Cilt 3, sayı 11
- Mazziotti Marius, Sauerborn Bastian Matteo ,Scianna Djan, B.M,(2013), *Multipolarity is Key: Assessing Azerbaijan's Foreign policy*, Center for Economic and Social Development
- Memmedova Havva (2009), *Ermenistan Saldırganlığı Karşısında Birleşmiş Milletler'in Tutumu*, Akademik Bakış Cilt 2, Sayı 4 Yaz
- Merabishvili Gela,(2015), *The EU and Azerbaijan: Game on for a more normative policy?* Centre for European Policy Studies No. 329, March
- Milner Helen, (1993), *The Assumption Of Anarchy In International Relations Theory: A Critique*, editor, David. A. Baldwin, Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate, Columbia University Press New York
- Mırımanova Natalia, (2014), *Rehabilitation Of The Railways In The South Caucasus: Assessment Of The Potential Economic Benefits*, © International Alert
- Moravscik Andrew, *Liberalism and International Relations Theory*, Center For European Studies, Harvard University, Paper 92-6

- Moravcsik Andrew,(1992), *Liberalism and International Theory*, Harvard University and University of Chicago, Paper No 92-6
- Nuriyev Elkhan,(2007), *Azerbaijan And The Wider Black Sea Area: New Prospects And Future Challenges*, *Unfolding The Black Sea Economic Cooperation Views From The Region*
- Olssena Mark, Michael A. Peters, *Neoliberalism, Higher Education And The Knowledge Economy: From The Free Market To Knowledge Capitalism*, *Journal of Education Policy*, 20: 3, 313-345
- Özcan Havva Pınar, (2008), *Türkiye'nin ve Avrupa Birliği'nin Hazar Coğrafyasında Kesişen Enerji Politikaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Pereira Luiz Carlos Bresser (2009), *Assault on the State and on the Market: Neoliberalism and Economic Theory*, *Estudos Avançados* 23 (66)
- Petersen Alexandros, (2007), *Integrating Azerbaijan, Georgia, and Turkey with the West: The Case of the East-West Transport Corridor*, Center for Strategic and International Studies Washington
- Popoviciu Adrian-Claudiu (2010), *David Mitrany and Functionalism*, *The Beginnings of Functionalism*, *Revista Romana de Geografie Politica*, pp. 162-172, May
- Quliyev N.R. Mahmudov M.M, (2011), *Beynəlxalq Maliyyə Münasibətləri*, Azərbaycan
- Roberts John, (2012), *The Southern Corridor: Baku-Tbilisi-Ceyhan's Gas Legacy*, *Turkish Policy Quarterly* Volume 11 Number 2
- Segrillo Angelo,(2012) *Liberalism, Marxism and Democratic Theory Revisited: Proposal of a Joint Index of Political and Economic Democracy*, *Brazilian Political Science Review*, 6 (2)
- Semenkovsky Andrey,(2013), *Ukraine-Azerbaijan Cooperation Status And Prospects in the Energy Sector*, ed, Rovshan Ibrahimov *Energy And Azerbaijan: History, Strategy And Cooperation* Center for Strategic Studies under the President of Azerbaijan Republic
- Strimbovschi Sabina, (2015), *Azerbaijan's Balanced Foreign Policy Trapped In A Volatile Geopolitical Context*, *Europolity*, vol. 9, no. 2
- Suleymanov Elçin, Bulut Cihan, Rahmanov Farhad, (2017), *Economic And Political Analysis Of Azerbaijan-Turkey Energy Relations*, *Journal of Management, Economics, and Industrial Organization*, Vol.1 No.2, pp.24-44
- Süleymanov Elçin, (2003), *Müstəqillik Sonrası Azərbaycan-Dünya Bankı Münasibətləri*, *Journal of Qafqaz University*, Number 12,Baku

Şahmuradov A.Ş.,(2013), *Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı Çərçivəsində Azərbaycanın Rusiya və Ukrayna İlə Əməkdaşlıq İmkanları*, Bakı Universitetinin Xəbərləri Humanitar, Elmlər Seriyası, UOT 94(470)”19

Thorsen Einar and Amund Lie, (2006), What is Neoliberalism? Department of Political Science University of Oslo

Toprak Elif, Neo Fonksiyonalizmdən Yapısalcılığa, Entegrasyon Kuramları İşğında Türkiye-Avrupa Birliğı Uyumunu, Ankara Avrupa Çal ış maları Dergisi Cilt: 7, No:1 (Gilz: 2007), s.69-89, s.s. 74-75

Üzümcü Adem Akdeniz Sıdıka, (2014), *Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi, T.C. Türk İşbirliğı ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı*, Avrasya Etüdüleri, 45/1 (171-199)

Valiyev Anar, (2015), *Finlandization or Strategy of Keeping the Balance? Azerbaijan's Foreign Policy Since The Russian-Georgian War*, PONARS Eurasia Policy Memo No. 112

Venugopal Rajesh, (2015), Neoliberalism as Concept, London School of Economics and Political Science, Economy and Society Vol 44 (2) April

Wall De Thomas,(2016), *Azerbaijan At 25: A New Era Of Change And Turbulence*, Carnegie Endowment for International Peace

Yılmaz Reha, SAYIN Mehmet Fatih , *Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4(1): 023-042

Солтанов Елнур,(2012), *Энергетическая Политика Азербайджана и Государственный*, Суверенитет: Балансируя между Севером и Югом направляясь на Запад, Азербайджан: Путь к независимости, Strateji Araştırmalar Merkezi, Баку

Diğеr Yayınlar

Arıkan Serkan (2014), *Türkiye Azerbaycan Enerji Birlikteliğinde Tanap Örneğı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

Cavadov Nurlan (2008), “*Azerbaycan Ve Birleşmiş Milletler*” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Fariz Abasov, (2007), Azerbaycan`ın Petrol Sektörü ve Tranzit Ticaret Yollarının Dış Ticaretine Etkileri, *Dokuz Eylöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*

Hüseynov Fuad,(2000), *Azerbaycan-Avrupa Birliğı İlişkileri (Hukuksal Çerçeve)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

- İbadov Adalet, (2007), *Azərbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu Ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi
- Karaman, Cemal Celil, (2012), *Bağımsızlık Sonrası Türkiye-Azərbaycan İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul
- Khalilov Anar, (2008), *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Karabağ Sorunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- Məmmədov Rəşad, (2015), *Azərbaycan Respublikasının Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Sistemində Yeri Və Rolü*, Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi
- Sojoudi Sara, (2014), *Haydar Aliyev Dönemi Azərbaycan Dış Politikasında Hazar Enerji Kaynaklarının Rolü Ve Tesiri: 1993 – 2003*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- Veliyev Cavid, (2013), *ABD'nin Azərbaycan politikası: Neoliberal aktörler açısından analizi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi
- Azerbaijan - Nato Partnership 20, http://nato-pfp.mfa.gov.az/files/file/broch_AZE-OTAN_LR.pdf (Erişim 02. 05. 2017)
- Development Concept “Azerbaijan – 2020: The Vision of the future”, https://www.google.az/?gws_rd=cr&ei=pewSWd_mHoyvsQGEqHgCg#q=Development+Concept+%E2%80%9CAzerbaijan+%E2%80%93+2020:+The+Vision+of+the+future%E2%80%9D (Erişim 02. 05. 2017)
- United Nations-Azerbaijan Partnership Framework (UNAPF) 2016-2020, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/operact/Technical_Cooperation/Delivering_as_One/UNDAF_country_files/UNDAF_files_2015_2020/AZERBAIJAN_UNAPF__2016-2020_signed.pdf (Erişim 02. 05. 2017)
- Central Intelligence Agency, The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world> (Erişim 07.10. 2017)
- Azerbaijan in the International Arena, Administrative Department of the President of the Republic of Azerbaijan Presidential Library, <http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/eng/gl8.pdf> (Erişim 09.10. 2017)
- USAID/Azerbaijan Country Development Cooperation Strategy 2011-2016, http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pdacu274.pdf (Erişim 10.08. 2017)
- Azerbaijan Country Economic Memorandum -- A New Silk Road: Export-led Diversification, Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region, Document of the World Bank, December 23, 2009, http://siteresources.worldbank.org/AZERBAIJANEXTN/Resources/Azerbaijan_CEM_FINAL.pdf (Erişim 10.04. 2017)

World Bank Azerbaijan Partnership, April 2016, <http://pubdocs.worldbank.org/en/984491461321293943/Azerbaijan-Snapshot-April-2016.pdf> (Erişim 12. 08. 2017)

Rashad Hasanov, Macroeconomic Forecasts for Azerbaijan in 2017: Independent View, Center for Economic and Social Development (CESD), Baku, January 9th, 2017, http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2017/01/2017-forecast-for-the-economy_Azerbaijan.pdf (Erişim 10.10. 2017)

Bakıda “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” yataqları üzrə yeni Sazişin imzalanması mərasimi keçirilib, https://azertag.az/xeber/Bakida_Azeri_CHIraq_ve_Gunesli_yataqlari_uzre_yeni_Sazisin_imzalanmasi_merasimi_kechirilib_YENILANIB___4_VIDEO-1093389 (Erişim 09.11. 2017)

Georgian Railway Annual Report 2015, http://www.railway.ge/files/q12012/annual_report_2015.pdf (Erişim, 07.09. 2017)

Azeri-Çıraq-Günəşli Petrol Yatağı Üretim ve Paylaşım Anlaşması 2050'ye Kadar Uzatıldı, <https://www.haberler.com/azeri-cirak-gunesli-petrol-yatagi-uretim-ve-10026753-haberi> (Erişim 9.11. 2017)

<http://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2017.pdf> (Erişim 12. 02. 2017)

Azərbaycan Devlet İstatistik Komitesi, <https://www.azstat.org> (Erişim 02.04. 2017)

<http://mfa.gov.az/content> (Erişim 04. 07. 2017).

Yeni Azərbaycan”, 13.01.2015. № 6

<https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world> (Erişim 12.09. 2017)

Xalq qəzeti, Azərbaycan xarici siyasətinin əsas istiqamətləri və prioritetləri, <http://www.xalqqazeti.com/az/news/politics/57005> (Erişim 08.09. 2017)

<http://www.traceca-org.org/en/sitemap> (Erişim 05.10.2017)

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası (2017), *Heydər Əliyev Mərkəzində Xəzər Dənizinin Azərbaycan Sektorunda “Azəri”, “Çıraq” Yataqlarının Və “Günəşli” Yatağının Dərinlikdə Yerləşən Hissəsinin Birgə İşlənməsi Və Neft Hasilatının Pay Bölgüsü Haqqında Düzəliş Edilmiş Və Yenidən Tərtib Olunmuş Sazişin İmzalanması Mərasimində Nitq*, 14 sentyabr

ÖZGEÇMİŞ

Aqil MAMMADOV, 1989 yılında Azərbaycan Cumhuriyeti Tovuz şəhərində doğdu. Lise təhsilini Bakü'də 252 sayılı okulda tamamladı. 2009'de Bakü Avrasiya Universiteti Uluslararası İlişkilər bölmündən lisans mezunu oldu. 2012'de T.C. Sakarya Universiteti'nde Uluslararası İlişkilər anabilim dalı, Uluslararası İlişkilər bilim dalında "Bağımsızlıq Sonrası Azərbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü" konulu tez çalışmasıyla yüksək lisans təhsilini tamamladı. 2012 yılında Sakarya Universiteti Sosial Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkilər Bilim Dalında Doktora təhsilinə başlamışdır. 2013 yılında Bakü Avrasiya Universitetində Uluslararası İlişkilər Bölmündə öyrətım görevlisi olaraq akademik karyerine başladı. 2014 yılından itibaren ise Azərbaycan Devlet İktisat Universiteti Türk Dünyası İşletme Fakultesinde Uluslararası İlişkilər Bölmündə öyrətım görevlisi olaraq çalışmaktadı.